

KATONA JÓZSEF BÁNK BÁNJA.

Harmadik tanulmány.

Újra járom az évszázados magyar őserdőt : a Bánk Bánt. A hatalmas fák rejtelmesen zúgnak. Gertrudis büszke koronájáig, Bánk délczeg sudaráig, Petur meg nem hajló derekáig fel sem ér szemem. Ott kígyózik a nagy élődi, Biberach, mellette a korcs ivadék, Ottó. Mindketten Melindáról sziszegnek, kit ragyogó szépségében a délszaki spanyol földről hoztak ide rövid viruló életre, még rövidebb, de halálos sorvadásra. Simon is Délről került fel, mégis új ágakat hajt, ellenben Mikhál, a vén fa, csak senyved az új talajban. Szomorúan andalgok Tiborcz meggörnyedt dereka előtt, kinek életnedvét a sziklás tengerparti talajból átültetett fácskák rabolják el.

S a bűvös erdő mélyén új szépségek bájolnak. Régmúlt virágok illata bódít. Félve, óva haladok köztük. Szirmukat le nem tépem, nem elemzem, hímporukat le nem szórom.

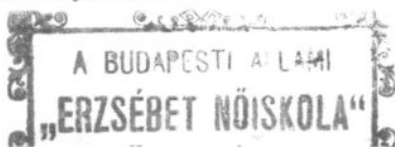
Csupán néhány egyszerű színnel az útjelzőket gyarapítom a mélytitkú rengetegben.

I. Érdekes már az is, hogy a személyeket a színlap részére a költő rang szerint csoportosítja. II. Endre, magyarok királya az első, Tiborcz, a paraszt az utolsó. A csoportozatokat is ilyen egymásutánban adja : Zászlós urak. Vendégek. Udvarnikok. Udvari asszonyok. Ritterek. Békétlenek. Katonák. Jobbágyok.

Ilyen volt akkor a legtöbb magyar színlap sorrendje.

2. A Prologusról már többet kell szólnunk. Ezt mindeddig félreértették a magyarázók. Részint azt hibáztatják, hogy az I. Felvonás 7. Jelenete nagyrészt ismétlése a Prologusnak, részint azt róják fel a költőnek, hogy Biberach a Prologusban azt mondja Ottónak, hogy »Bánk hitvesétől meglesz a kosár« ; az Első Felvonásnak ugyancsak Hetedik Jelenetében meg biztatja a herceget, hogy csak rajta, a nádornak tartozó hűség-ről nagyon hamar megfelelkezik a szép asszony egy királyi herceg kedvéért.

Mindkét kifogás alaptalan. Ebben a drámában a Prologus az, a mi az eposban a proemium : dióhéjban való foglalata az egész műnek. Hogy itt párbeszédbe van szorítva és symbolikus, ez a dráma formájának törvényéből következik. A Prologusból

megtudjuk, hogy Ottó bűnös szerelemre gyulladt az angyali, szemérmes Melinda iránt és sóvárgó képekkel színezi ki beteljesülni látszó boldogságát. Megtudjuk azt is, hogy kész esetleg a Melindáról való lemondásra is. Biberach a tanácsadója, a ki csak a pillanat fizikai gyönyörét tartja szerelemnek. Ha csak rágondol, könnybe lábad a szeme, a mi azt jelenti, hogy a mint a torma, a drasztikus inger vált ki könnyeket, úgy Biberach csak a fizikai szerelmet tudja átérezni. Minden asszonyban csak a sexuális lényt látja. Luczit, az ő tán szolgálósorban lévő kedvesét és Melindát egy mondatban meri kimondani. Melinda imádatát férje iránt, Bánk mély szerelmét és véres bosszúját is jelzi a Prologus, továbbá Gertrudis útkészítését. De megtudjuk az Elő-Versengésből azt is, hogy Gertrudis csak abban az esetben hajlandó Ottó felvidítésére alkalmat adni, ha jobbágyait ezzel magára nem haragítja, ha Ottó hódítani akarása a másik részről biztatással találkozik.

3. A pártütők dolga már beható elemzést kíván.

Az Első Felvonás Harmadik Jelenetében Myska bán poharat emel a nagy királynéra. Petur vad tekintettel felugrik, öklével süvegét szemére nyomván ordítja: A magyar szabadság! Iszik. Békétlenek felugrálva, dörömbölve viszonozzák: Éljen soká! Myska s a vendégek bámulnak.

A kommentárok megjegyzik, hogy ez a jelenet nem éppen korszerű, hogy inkább illenék Katona korába, mint II. Endre uralkodásának idejébe, hogy a királyné túlkapásaival szemben nem a magyar szabadság, hanem a magyarság szorúl védelemre.

Második tanulmányomban kifejtettem, hogy e dráma csodás szövetű, hogy egy-egy homályosnak tetsző mondatot megvilágít a rákövetkező. Most megállapíthatom, hogy egy-egy hibásnak látszó jelenetet megértet egy rákövetkező. A dráma összefüggő, organikus alkotás.

Petur a Második Felvonás Első Jelenetében korholja a társait:

Hát nem ti voltatok, kik oly mohón
Kapátok ércz-pohártokat, midőn
Vagy három órával ezelőtt ivék a
Magyar szabadság hosszú életére!?

Ugyanebben a Jelenetben Békétlenek:

Sokáig éljen a magyar szabadság!

Még mindig homályban hagy a költő, milyen szabadságért lázonganak. De már nem sokáig.

Petur ekkép szól Bánkhoz:

Meg kell erősítenie régi szent
Első királyunktól kitett szabadság-
Beli jussainkat; vagy ha megmutatja,
Hogy a hazám boldogságán segít

Ezen szabadság eltörlése — egy szót
 Se szólok: ámde míg ez a szokás,
 E század, Árpád vére, a magyar
 Érzés, magyar javak virágzanak.
 Mindaddig azt fogom kiáltani: üsd az
 Orrát magyar, ki bántja a tied'!

Magyar szabadság: magyar nemesi kiváltság. Bánk meg-
 felel Peturnak.

Abban eszköz legyek, hogy
 Jajgasson a szabadságunk miatt
 Szegény magyar hazám? —
 Az éltöket s a nyúgodalmokat
 Koczkára tégyük polgártársainknak?

Bánk nem akar lázítást szítani a magyar nemesi szabadságok, kiváltságok érdekében. Ő a nemzeten már a polgárokat, jobbágyokat is érti és egy rend kiváltságaiért a másik, népesebb rend életét, vagyonát nem akarja feláldozni. Az ő ajkán a polgártárs szó nem anachronismus. Bánk nagy államférfiúi egyénisége megelőzheti korát; Petur ellenben a magyar középkor leventéje, a kinek érzése szerint a magyar szabadság forog kocskán s ezt mondhatja ép oly meggyőződéssel a maga korában, mint 1848-ban Petőfi. Peturnak Magyarország vasra vert haza, melynek kiholtak szabadítói: »No nyeld le a bilincsed jajgatva s edd magadnak a halált.« Ez szakasztott Petőfi phraseológiája ugyanazért a jelszóért, de más, korszerinti értelemben.

Petur aranybullát követel, Bánk kész lemondani a kiváltságokról. Ezzel is megelőzi korát, hiszen a jobbágyfelszabadításkor a magyar nemesség tényleg lemondott kiváltságairól.

Érdekes, hogy a nemesi kiváltságot az aranybulla is szabadságnak nevezi, mint Bánk Bán. Az aranybulla bevezetése Marczali fordításában így szól: »Minthogy úgy birodalmunk nemeseinek, mint másnak *szabadsága*, melyet Szent István király állapított meg, némely királynak hatalmaskodása által sokban megcsorbult, ezek a mi nemeseink gyakran zaklatták felségünket, kérve és nagyon sürgetve a birodalom megjavítását. Ezért nekik, úgy mint birodalmunk más embereinek azt a *szabadságot* engedjük, melyet a szent király engedett volt.

Bánk azzal is megelőzi korát, hogy csak az alkotmány felfüggesztése esetén indítana pártütést: banki sértődésre.

Bánk nemcsak korát túlszárnyaló, századokon keresztül látó magyar államférfiu, hanem kiváló diplomata is. Ezt a jellemző vonását eddig nem méltatták figyelemre. Mikháltól értesül legelőbb Petur céljáról.

Mikhál. Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egy
 Vitézi társaság lesz célja, mint —
 Hogy a Kalandosok már elhagytatnak
 Azonba' képzelhedd érzésimet,
 Midőn felébredék s kiáltni hallom:
Le a királyi székől! Pártütés!

Bánk természetesen azt érti Mikhál szavain, hogy Endre ellen láznak. Petur közbevág: nem egészen úgy van, ők asszonyoknak nem akarnak engedelmeskedni. Bánk megkérdi: miért. Csodálkozása érthető: Gertrudis nem király, a királynénak lovagi kötelességük engedelmeskedni. Petur erre gyengeséggel vádolja Bánkot, a miért megengedte Gertrudnak, hogy rokonait, családját gazdagítsa, holott ezért a magyar nép nyomorog és idegen országok fejedelmei lesznek földönfutók. Bánk erre megjegyzi: ez nem a ti dolgotok; nektek mit vétett? Petur: elszedte hivatalainkat s a vele járó javakat üres ígéretek fejében. Bánk még mindig azt hiszi, hogy Endre ellen forr a lázadás, hiszen Mikhál szavaiból azt kellett következtetnie s Petur csak annyit mondott: »Nem egészen«.

Ezért mondja Bánk:

A mit magok vetettek el, királyok
Vérén vegyék meg azt ismét?

Az ő királyok, Endre vérén: így érti Bánk. Éppen nem képtelenség Bánk szemében. A király ugyan nincs honn, de tán azért is forr a lázadás és a visszatérő Endre áldozata lehet a pártütés sikerének. Ez a nádor aggodalma, avagy tudni akarja, milyen fokig vannak elszánnva a békétlenek. Ezek megnyugtatták: »Nem úgy van«. Petur is megnyugtatta: »Mi a királyt imádjuk« s kitör Gertrudis ellen. Bánk most már megtudja, hogy Gertrudis élete forog veszedelemben. Nem jó zavarba. Megfelel nekik: Endrét imádjátok, tehát »egyszersmind szeretni is, ölni is szándékoztok; mivel Gertrudis éppen a király maga!...«

A magyarázók szerint Bánk e szavakkal Gertrudist királynak tiszteli. Szó sincs róla! Szavainak értelme ez: Ha Gertrudist megölik, Endrén is sohasem gyógyuló sebet ütök, ők egy test, egy lélek, a mi Gertrudisnak fáj, Endrének is fáj. Már előzőleg mondja nekik a nádor:

Királytokat
Úgy tenni a királyi székre, hogy
Gertrudis estén szíve megrepedjen?

Petur is úgy értette Bánk szavait, mint én s nem mint az eddigi kommentárok. Így válaszol Bánknak:

»Ne élne vissza hát azzal.«

Ne élne vissza férje szeretetével, veti ellen Petur. Nem azzal él vissza Gertrud, hogy ő is király, hiszen Petur nem ismeri el annak, de Bánk sem. Gertrud csak az esetben élhetne vissza királyi hatalmával, ha királyi hatalma, jogköre volna, de erről szó sem lehet Magyarországon. A magyarázóknak azonban szükségük volt a dráma e sorait ferdén értelmezni, hogy Bánk »a király kegyeltjéből felségsértő« lehessen — egy elavult theoria érdekében.

Bánk azt bizonyítja Peturéknak, hogy érzelmi okokból, Endre érzelmei miatt, annyi mintha felkent királyuk ellen támadnának, ha Gertrud ellen láznak. Felkelti bennük tehát azt a gondolatot is, hogy a felkent király ellen is kell majd polgárháborút szítaniok, mert Endre nem hagyná megtorlatlanul hitvese halálát.

Diplomáciai tehetsége még többet mondhat Bánkkal. Czélt sem érnek a pártosok, mert ha Endrének oly nagy fájdalmat okoznak, nem lesz érzéke az ő kisebb bajaik, kívánságaik iránt. Vannak törvényes eszközök, a pártosok tábora kicsi, a nép szenvedne a polgárháborúban, Endréhez előbbi eskü köti a pártosokat, mint Peturhoz, a nemzeti gyűlölet igazgatóján, hiszen mindenki jobban szereti saját felekezetét s mikor Bánk mindezen érvei után Petur mégis kijelenti, hogy ő maga lesz hóhérja Gertrudnak, Endre nevében elfogatja a nádor és a loyális Petur, kit ifjúkori baráti hűség köt Endréhez, meghajlik a király személye, Bánk előtt.

De még nem ez volt Bánk utolsó fegyvere. Így csendesíti Peturt :

Midőn jószágodat
Elszedte Elmerik király,
Hozzám jövék szökésed éjjelén,
Még egyszer elmentünk a czinterembe
Együtt — lerogytál ott atyádnak a
Sírjára s azt mondtad : »Igazad vala
Atyám — az isten nem segít soha
Felkent királyok ellen ! Nem maradt
Semmim, csak egy szívem : már legyen a
Föld, melybe' nyugszol, akárkié ; de sírod
Ölelése s e mondás enyim marad.«

E szavaknak Bánk ajkán nemcsak az az értelmük, a mint magyarázni szokták : hogy akárkié a föld, melyben Petur atyja nyugszik, meg nem tilthatják, hogy sírját fiui kegyelettel meg ne ölelje. Bánk nemcsak ellágyítani, hanem igen ügyes diplomáciával meggyőzni akarja Peturt. Miért lázadoz Petur ? Bánk megtudja, hogy azért, mert javaikat elvette Gertrud s másnak adta, láznak a felkent király ellen. Emlékezteti tehát Peturt egy analog eseményre : Petur fellázadt volt a föl-kent király Elmerik ellen s elvesztette javait, mégis megnyugodott ; most is meg kell nyugodnia. Petur nem veszi észre, hogy a mi abban az eseményben ok volt — a lázadás — az mostani céljában okozat, s mi okozat volt — javainak elvesztése — az itt ok — a zendülésre. Petur levonja az analogia következményeit, ismétli Bánk intelmét.

Petur (Bánk nyakába esik). Őcsém ! az isten nem
segít soha
Felkent királyok ellen ! — Már legyen —
Akárkié a föld és a vagyon —
Egy szív marad ; s így — szent Haza, békeség.

A magyarázó fejtegetése itt sem kielégítő; Petur nem csupán megindulásában ismétli Bánk szavait, nem a czintermi jelenetre gondol csupán. Döntő elhatározás előtt életének egy hasonló küzdelmére és következményére emlékeztette Bánk és azért ismétli a nádor szavait. Megértette értelmüket és célzatukat.

Es itt egy fénysugár esik Petur alakjára. Ő nemcsak tartalmakat, hanem érzelmi gazdagságukat, hangulatukat is átérezte e szavaknak. A föld akárkié — őseink pihenője, tehát szent. Ne szentségtelenítsük meg pártütéssel — teszi hozzá Bánk szavaihoz. A szív ugyanaz marad, ha elveszik is a földet, a benne porló szüleink emléke szentté avatja nekünk. Ezért van az, hogy mikor Biberachtól megtudja Petur, hogy Gertrud éppen a szív szent jogait, érzelmeit tiportatja, öleti el, újra dühöng ellene s mikor Mikhál balul kiütött követsége világossá teszi, hogy Gertrudnak nincs szíve, hogy mikor Mikhál már nem is annyira nemesi, szerzett kiváltságaiknak megerősítését, csak a nép nyomorának egyhítését könyörgi tőle, sikertelenül, holott »csak egy kicsiny reményt vala szükség hazudnia, egy csekély ígéret a zendülést elnyomhatná«, — a pártosok újra készek a véres tetterre.

Igy világítja meg a drámában az egyik jelenet a következőket.

4. »A jelszónk lészen Melinda!« — e szavakkal búcsúzik Petur Bánktól az első felvonásban.

Mit tud Petur a Melinda ellen készülő merényről? Suttogni hallott egyet-mást arról, hogy a férj távol, a szép Melindának udvarolnak. Izidóra panaszolja a negyedik felvonásban a királynénak:

Szerencsétlenségemben kezdem
Esmerni udvarod — milyen mohón
Kap a gyalázaton, hogy gúnyolódjon!

Petur tehát gyakran hallott sugdolózásokat a léha udvarban, de tudni nem tudott annyit Ottó vágyaitól, mint Biberach és a királyné. A féltékenynek ismert Bánkra bízta Petur, hogy figyelje meg, mik esnek ott.

Jöjj még az éjjel — itt ha eloszlanak —
Házamhoz. A jelszónk lészen, Melinda! (El.)

Nem hívja magával, azt akarja, hogy Bánk tanuja legyen annak a léhaságnak, mely a szemérmes Melindát csak azért nem sérti, mert ártatlan együgyűsége ily dolgokban nem láttatja vele a romlottságot.

Bánk sokat látott meg, de reméli, hogy Peturtól az előzményeket is megtudhatja.

Úgyis felelned kell még egyre — egyre,
Mely örülésre hoz.

Igy szól hozzá az összeesküvők gyülekezetében. Petur azonban nem ragadja meg az alkalmat, legindulatosabb lázító szavaiban sem, hogy Bánkot Melinda nevével vezérükül megnyerje. Csak suttogásokat hallott, Bánk meg védi a királynét és rokonságát, noha végig ott volt a mulatságon; azt kell tehát hinnie Peturnak, hogy a nádornak nincs oka féltékenységre. Gondoljunk Petur szavaira, melyeket előbb Melinda bátyjaihoz intézett.

Felesége a nagyúrnak: ő vele
Kedvére játszhat; ti pedig hugotokkal.

A játszani szót nem adná a költő Petur ajkára, ha a legrosszabbtól tartana Petur. Az a célja, hogy Mikhál és Simon vegyék rá Melindát, hogy Bánkot a királyné ellen tüzelje. De Petur becsületes lelke irtózik attól, hogy udvari suttogásokat visszamondjon Bánknak s mikor Bánk loyaltása az összeesküvők tanyáján Bánk háborgó lelkiállapotát elfődi Petur elől, Petur teljesen elejti ezt a fonalat. Ha Bánk azzal rontott volna be közéjük, hogy Ottó hitvány, Gertrud kerítő, mint Biberach megjelenése után kifakadt, Petur bizonyynyal tovább feszítette volna ezt a húrt. Biberach gúnyolja is Peturt.

Ládd bán, sokan tudták ezt a regét;
És ha igazat kell szólni, addig én is
Sípot faragtam nádatok között,
Míg benne ülhettem s hiú szemekkel
Néztem magam körül — nevetve mást.
Véletlen így tanultam azt ki, a
Mit szorgalommal sem tudtak sokan.
Ispán uram, te oly merőn tekintesz
Réám s nem tudod, hogy csak ezen éjszakát
Lett volna szükség el nem lopni Bánk bán
Nagyúrtól és hogy addig, míg ti itt
Vele vagytok — otthon Ottó és Melinda. —

Biberach itt gúnyolja Peturt, hogy bár szorgalmatoskodott, mégsem tanulta ki azt, a mit ő, azért most merőn tekint rá. Petur valóban zavarban lett volna, ha Bánk a jelszó jelentését tudakolta volna tőle.

Mikor Bánk Biberachchal távozik a pártosok köréből, arra kéri őket, maradjanak együtt, hátha szüksége lesz rájuk. Hogy Melindát bátyjai gondjaira bízassa, ha a gyalázat még nem történt.

Nem úgy lett. Bánk nem akarva Melindát azzal sujtani, hogy ősz bátyja szemtől-szembe lássa meggyalázottan, a hú Tiborcz gondjaira bízva feleségét és csak a kis Somát adja Mikhálnak. Melinda a királyné előszobájában mégis találkozik Mikhállal, a ki hasztalan kérdi szerencsétlen hugától, miért sir. Mikor Melinda megérti a királyné előtt, hogy Mikhál be akar jönni, e találkozástól való rettegésében kéri a királynét, ne

ölje meg öngyalázatával az ősz embert s tébolyodva kéri Gertrudot, ne mondja el bátyjának a valót. Mikhál nem is tud meg semmit ezúttal, mert a királyné elvezetetti Melindát. Holott Melinda legfőbb gondja az aggastyánnak. Petur hasztalan várván Bánk visszatérését, végezni akar a királynéval, de Mikhál halasztást tanácsolt, követséget ajánlt, hogy Melinda sorsáról értesülhessen.

Gertrudis. Hát még is egy

Az összeesküdtek közül — ?

Mikhál.

Fiam

Sírára esküszöm, hogy nem vagyok.

De ők mohón kívántak bánni a

Dologgal és — Melinda volt eszemben —

Kértem, hogy addig csak halasztanak,

Míg nem beszélénék veled.

Mikor a pártosok Mikhál elfogatása miatt berontanak a királyné termébe, Simon sem tudja még, a mi Melindával történt, mert azzal ront be, hogy nem tesz többet a zendülésben, csak Melindát akarja látni, csak az ő sorsát tudni.

Simon. Én nem megyek tovább! hol van Melinda?

Petur sem tud többet, mert mikor Ottót megragadja, nem céloz a bujálkodásra, csak mint a többi meránit, ezt az egész gyűlölt nemet, őt is fel akarja konczoltatni.

Bánktól ép oly keveset tudtak meg Melinda sorsáról megyaláztatása után, mint Bánk tőlük a szerencsétlenség előtt.

A mint Bánk bosszúállását nem Peturék tüzelték fel, úgy Peturék éjszakai merényletét nem Bánk mozdította elő.

5. Biberach szereplése is kíván még »világosíttatást«. A titokban visszatért nádort véletlenül megpillantja. Beleveszi számításaiba ezt a körülményt. Tanácsadója Ottónak és Izidórának. Véleményt mond Melindáról és a királynéről.

Vegyük sorra az egyes személyekhez való állásfoglalását!

Azt véli, hogy Bánk hallgatózik s ezért tudtára akarja adni, hogy tud közelben való leselkedéséről s hogy e leselkedés célját, a Melindára vonatkozó tényeket, tőle Bánk rejtekhelyéből meghallgathatja.

Szolgalatot akar tenni a nagyúrnak, a ki pedig nem leselkedett. Ezt feltett szándékból nem teszi egy Bánk. Tudjuk is, hogy Peturék gyülekezőjére rohant azalatt, míg Biberach azt véli, hogy a közelben leselkedik.

Biberachot kitűnő emberismerőnek mondják a magyarázók. Nem teljes joggal. Emberismerete csak az Ottók, Izidórák, gyáva, érzéki hercegek és ábrándos, szerelmes kisasszonyok köréig terjed. Egy Bánk nemes lelkéig nem hatol emberismerete. Különben nem tételezte volna fel, hogy Bánk szándékosan hallgatózni fog.

Azt kérdezhetnők ugyan : hát Petur nem tette fel a nádorról ugyanezt, sőt nem azt tanácsolta-e neki? Petur nem áll oly magaslaton, mint Bánk, de nem sülyedhet le egy Biberachig. Nem a hallgatódzást tanácsolta Bánknak.

Peturral zavartalanul beszélhetett Bánk a királyi palota fényárban úszó termeiben, a nagy sokaságban, álköntösben; Petur hihette, hogy Bánknak másokkal is lesz alkalma beszélni és észrevétlenül meggyőződni a feslettségről, látni azt, hogy Melinda az udvar légkörében nem maradhat.

Biberach meg akarja könnyíteni a véleménye szerint leskelődő nádornak a dolgot és Ottóval való párbeszédében nemcsak Ottó bűnös szándékairól akarja értesíteni Bánkot, nemcsak Bánk őszinte hívének akarja magát feltüntetni, hanem Melindáról, Melinda viselkedéséről is kifejti véleményét. Melindáig persze szintén nem terjed emberismerete, hiszen Luczi-Melinda néki egy, véleménye róluk egy. Mégis bátran beszéli el, mit tart Melindáról, miután előbb a szerinte közel lappangó Bánkkal közli, hogy tud ám álköntösben való visszatéréséről, tudja ám, hogy hallgatózik.

(Hangosan, vélvén, hogy Bánk hallgatózhat.)
 Germanicust, ki elrejté magát,
 Hogy majd kilesse, mit beszélnek
 Fe'őle, nem jó ám követni mindig;
 Mert a szelid Germanicus tudá
 Az indulatjait mérsékleni.

Szavainak értelme ez : Germanicust kövesd, utánozd Bánk teljesen ! Ne csak leskelődjél, mint Germanicus szokta, de fékezd indulataidat is, mint ő fékezte, ha kellemetlen dolgokat mondok. Tudom, hogy hallgatózol, ha tehát fájó dolgokat mondok, önzetlenül, érdekedben teszem.

Igaz, hogy érdekében is van Biberachnak Melindáról, mint ingatag asszonyról szólni, hogy Ottót bátorítsa s ő maga aztán hasznót húzzon. De hogy igazi véleményét mondja el Melindáról, bizonyosságunk rá egy későbbi jelenet, mikor átadja a két port a hercegnek és azt súgja : »A résztvevésig megpuhult Melinda tán öleléssel is köszön el nem rabolt bizodalmaért«. Holott sem bátorítani nincs oka Ottót, mikor az a két por birtokában van, sem Bánkot nem akarja féltékenynyé tenni e szavaival, hiszen suttog, hogy Bánk ne hallja ördögi tanácsát. Léha véleménye van Melindáról, mint minden nőről. Nem Jágó lelke szól belőle hát nyilatkozataiban, melyeket az Első Felvonás Hetedik Jelenetében Ottónak mond, de Bánknak czímez. Elmondja Melindáról, hogy női hiúságból egy királyi herceget bizonynyal meghallgat. Szereti férjét, de húsége a kalmáré, a ki a többet kínálónak adja a portékát, nem az első és állandó vevőnek. Ugyancsak Bánknak játszik Biberach,

mikor lelkére beszél Ottónak, miért akarja Melinda becsületét elrabolni s mikor kijelenti Ottónak, hogy nem óhajt barátja lenni és nem segíti tanácscsal.

Bánk nem volt a közelben s mikor a pártosok közt Biberach megint megüti ezt a hangot Melindáról s Bánk rátámad, Biberach igazán megszeppen. Ő azt hitte, hogy Bánk nyugodtan állhatta meg, pedig nem állhatta volna meg az ő sértő beszédét Melindáról. De aztán tényeket beszél el Biberach — és a tények beszélnek. »Otthon Ottó és Melinda.« Hogy egyikének, Ottónak vagy másikának, Melindának, útjába ne legyen, eszközölte ki Ottó, hogy országvizsgálásra menjen a nádor. Biberach azután tanácsokat ad Bánknak Ottó elleni bosszúja véghezvitelére. Bánk erre angyalának nevezi Biberachot és nem hiszi el egy későbbi jelenetben Izidórának, hogy Biberach két porról szólott neki, hiszen nem szólott róla neki, a férjnek, hisz Biberach, ha tudott volna két porról nem ment volna a pártosokhoz és azalatt megakadályozta volna az erőszakot.

Bánk nem ismeri az emberi gonosztságot. A mint az országvizsgálásnak nem fürkészte előbb sötét okát, noha szerelemföltő, noha nehezen hagyta magára Melindát, épen úgy nem jut arra a gondolatra sem, hogy a kóbor Biberach rémes, két színű játékot űzött üdvösségével.

Ottóval való kétszínű játékát szintén az Első Felvonás Hetedik Jelenetében kezdi meg. Már előzőleg felkérte Ottó Biberachot, eszközölne ki találkozót Melindától. Mindezeideig úgy tartja az irodalomtörténet, hogy Melinda megígérte és betartotta a találkát. Ez a nézet árnyat vet Melinda jellemére. Biberach igen is feltételezte Melindáról, hogy a találkára hajolni fog; hogy Biberach a megbízást elvállalta, azon nem kell csodálkoznunk. Léha véleménye volt az asszonyokról, Melindáról is. De tény, hogy Biberach ezt a közvetítést végre nem vihette; tény, hogy mikor Melindát kereste, Bánkot látta meg váratlanul s annyi esze volt Biberachnak, hogy a férjet otthon tudva, nem közvetített Melindánál Ottó érdekében. Hiszen Melinda könnyen elárulhatta volna Biberachot férje előtt, ha kenyértörésre kerül a dolog. Biberachnak meg kellett gondolnia, hogy Bánk megtudhatta volna nejétől, hogy ő, Biberach hazudott, mikor azt mondta Ottónak:

Sem a
Búdban, sem a szerencsédben, soha
Ok lenni nem kívánok.

Látni fogjuk később, hogy Biberach sem látott tovább az orra hegyénél, de annyira rövidlátó még sem volt. Bánkot hirtelen megpillantva, letesz a Melinda megkörnyékezésének gondolatáról. Nem azért nyilatkozik Melindáról, mint ingatag asszonyról, mintha bosszantaná, hogy Ottónak hajlandó talál-

kát adni, hiszen Biberachnak érdeke Melinda behálózása. Azért nyilatkozik úgy, mert ez a véleménye az asszonyokról és mert nem szeretné Bánkot biztonságba ringatni és Ottót elcsüggeszteni.

A Hetedik Jelenet erre vonatkozólag eloszlát minden zavart.

Ottó. Frissen — beszélj — találhattad magát ?

Biberach. (jelentőleg). Találtam — a galamb helyett oroszlánt.

Biberach Melindát kereste és Bánkot találta.

Ottó. Talán haragszik ? Mit szólott ?

Ottó azt hiszi, hogy Melinda haragos volt s Biberach ezért mondja, hogy galamb helyett oroszlánt talált.

Eddig a magyarázók helyesen fejtegetik ezt a párbeszédet. Pedig most jön a java.

Biberach. Hogy : eljön.

Biberach most is kétértelműen beszél. Bánkra érti, a ki azt mondta : »A setétben ólálkodókhoz elmegyek«. Ezek voltak Bánk végső szavai az előző, a Hatodik Jelenetben. Biberach künn hallgatódzott s Bánk szavai mint az eltávozott Peturnak adott utólagos válasz csengenek fülében.

Már azért sem vonatkozhatik az »eljön« Melindára, mert Biberach Bánkot kileste, attól a perctől kezdve, melyben Melindát keresve, belépett és visszahőkölt, egészen Ottó jöveteléig, tehát Biberach nem is beszélhetett Melindával. De Biberach azt akarja, hogy a Bánk hazatérését nem sejtő herczeg Melindára vonatkoztassa az »eljön« szót ; mert — úgymond — »sokszor derék, ha egy ily ostobát jól megzavarhat az ember, ámde úgy, hogy ő megint mást légyen kénytelen zavarni«. Ottó zavar is mást, úgy közeledik Melindához, mint a ki tudja, hogy Melinda úgyis tudja közeledése célját s előre beleegyezését adta a találkához. Adta volna-e ? A köztük lejátszódó udvarlási jelenet a tagadó válasz erre a kérdésre. Hogy Biberach nem közvetítette a találkát, mint eredetileg szándéka volt, bizonyítják ezek a szavai is :

Rajta csak kegyelmes Ottóm :

Ugorj ! de Biberachod hátra áll.

S mondja e szavakat közvetlenül azok után, hogy derék egy ostobát jól megzavarni, ámde úgy, hogy ő megint mást légyen kénytelen zavarni. De hogy is ne ugrott volna Ottó, hiszen ismételt kérdésére :

Hiszen maga

Mondá Melinda, hogy eljön ?

Biberach fagyosan elmosolyodik, futva azon ajtóra veti szemeit, melyen Bánk elment s azt feleli : *Maga.*

E szónak igazi értelme : Már nincs maga. De Ottó saját lelkiállapota szerint érti s nem felkiáltójellel és gondolatjellel.

Ezután egy hamisítatlan vígjátéki jelenet fejlődik : az egyetlen ebben a tragédiában. Ottó Bánknak beszél ezentúl, hangosabban is ejti a szót, Ottó azt hiszi, hozzá beszél s úgy felel.

Biberach elmondja példázatát Germanicusról, a ki indulatjait tudá mérsékleni. Ottó azt feleli : »Te indulat nélkül való teremtmény.« Azt hiszi, hogy neki szól Biberach tanácsa, hogy neki mondja, hogy mérsékelje Melinda iránti indulatait.

Biberach elmondja példázatát a kalmárról, ki egész örömmel adja által áruját a legelsőnek, a ki érte többet ad. Ez is törshúrás Bánknak. Ottó erre azt kérdi : Miért könnyezett hát Melinda, hogy velem beszélt.

Melinda nem örül, hanem sír tehát nem szeret — gondolja Ottó.

Biberach megnyugtatta : ez lehet asszonyi ravaszság. Ottó később már szintén így gondolkodik, mert a »találkán« azt mondja Melindának : »Oly szerelmes érzés csillámla kedves könnyeidben.«

Biberach ugratása sikerült.

Biberach kilesi kívül Melinda és Ottó párbeszédét s a míg Gertrud is ki nem küldi az udvari asszonyokat, kíséretét, kik miatt nem leselkedhetik még továbbra is, kilesi Gertrudis megütközését Ottó és Melinda együttlétén és Melinda kifakadását az udvar léhasága ellen. Az udvari asszonyokat kiküldte a királyné, hogy ne hallhassák Ottóval való párbeszédét ; ezt Biberach sem lesheti ki és a királyné kétszínű kerítő beszédéről nem szerezhet tudomást.

Miután a királyné eltávozott, Ottó kikiált Biberachért.

»Biberach belép és parancsolatot vár«. (Ebből is látszik, hogy nem tudja a legutóbb történeteket.) »Ottó valamit akar mondani, de ismét abban hagyja, ki is akar menni, de nem bír magával és végre az elmosolyodó Biberachon akad meg kérdő szeme.«

»Biberach vállat vonít. Ottóhoz akar menni, de a kis ajtó figyelmessé teszi. Végre megfogja Ottó kezét és az ellenkező oldalnak elejére kivezetvén ezt súgja.«

Eredj utána — mutass előtte ki-
Derült tekintetet — kérj engedelmet —
Mondd, hogy sokat hallottál a magyar
Feleségek állhatatosságáról — ez
Csak próba volt. Örömében még maga
Fog a királyné elvezetni hozzá.

Ha nénje után küldené, ha valami úton-módon kileshette volna a Tizenkettedik Jelenetet is, akkor meg kellene mondania : mondd *kibúvónak* ! De akkor nem esküdnék halála óráján a királyné ártatlanságára. Vagy nem mondaná a Harmadik

Felvonásban a nénjétől rettegő herczegnek : »Csak amely hely legközelb van hozzá : ott nem is keresnek.« Már pedig ha Biberach Gertrudot bűnrészesnek tudná, nem hinné azt, hogy Gertrudis oldalán Ottónak nem eshetik baja. Biberach őszinte jóakarattal adja *ezt* a tanácsot Ottónak, hiszen még nem tudja, hogy megesett a dolog. Biberach ott volt az összeesküvők közt, ezért tudja, hogy nem lesz összeesküvés, ha Ottó merénye nem sikerült, ezért gondolja, hogy a herczegnek nénje oldalán nem lesz bántódása. Azon nem csodálkozik Biberach, hogy Ottó retteg. Biberach úgy véli, hogy Bánk félreismerhetetlenül meggyőződhetett Ottó bűnös, de ki nem vitt tervéről s a kóbor lovag további jutalmazást remél ezután adandó tanácsaiért Ottótól s a felfedezésért az idejekorán betoppant nádortól. De azon csodálkozik Biberach, hogy Ottó a nénjétől retteg. »Tán vétettél ellene?« — kérdi s megdöbben, mikor Ottó elmondja, hogy a merénylete sikerült.

Az a sor sem perdöntő az I. 13. jelenetben : »Örömében még maga fog a királyné elvezetni hozzá.« Biberach őszintének tartotta Gertrudisnak kísérlete előtt tett megrovását a légyotton ; az udvari suttogók is inkább Ottót és Melindát emlegették, mint a királynét. Szavait grammatikailag is helyesen értelmezve, ezt a jelentést kapjuk : Eredj Melinda után, mondd neki, hogy csak próbára akartad tenni a magyar feleségek állhatatosságát. A királyné fog hozzá elvezetni, még pedig örömmel, hogy kiengesztelhesd, ha megmondod a királynénak, hogy nem volt bűnös szándékod. Hogy Melindának nem volt, azt már Melinda csipős szavaiból megtudta a királyné — gondolja Biberach. Már pedig Melindának ezeket a szavait a királyné ellen Bánk is hallotta, sőt ennél többet, a királyné kerítő beszédét is, mégis sürgősebbnek vélte Peturék lecsendesítését. Hogy tarthatta volna Biberach bűnösnek a királynét? Melinda sem tartotta annak a szerencsétlenség előtt ; engedelmet kért a királynétól. Csipős szavait visszavonta. Biberach a pártosok közt majdnem szóról-szóra ismétli azt, a mit Melinda szemére vetett Gertrudisnak az udvari asszonyok előtt a »légyotton« ha többet, sujtóbbat tudna, lesett volna ki Biberach, többet is mondana, vagy ennyit sem.

Ottó megfogadta Biberach tanácsát, de nem a királynét kéri fel közvetítőül. Ő jól tudja azt is a királynéről, a mit Biberach nem, hogy a királyné el nem hinné a mentséget és tudja, hogy Gertrudis nem akar közvetíteni. Ottó maga kér engedelmet Melindától s kéri arra is, hogy a királynénál is kimentse. Erre azért kéri Ottó, »a ravasz kölyök«, mert csak Gertrudis megengesztelődése esetén, a királyné garde-ja mellett lehet alkalmá Melindával a végzetes János-áldását üríteni. Melinda együgyű szíve meghallgatja Ottó kibúvóját, megköveti előbbi hevessegeért a királynét, »Melinda megbékélteté«.

Gertrudis azt hiszi, hogy Ottó az ő tanácsát fogadta meg, azaz nem mondott le Melinda bírásáról, hanem sikeresebben udvarolt neki. Újra kegyelmébe veszi öcscsét.

A két por megteheti szolgálatát. Kábult álmából ébredve, a királyné feleszmél, hogy Ottó és Melinda magukra maradtak. Lelkiismerete nyugtalan. Ottóért aggódik. Magáért nem: ő ingadozhatatlan. Mikor a királyné az álompor szerepéről értesül, ártatlanságát hangoztatja haldokolva is. Saját szempontjából teljes joggal, hiszen megtudta, hogy Ottó nem az ő tanácsával, a lankadatlan ostrommal boldogult, hanem hevítő és altató szerrel.

Biberach és Ottó végső leszámolásáról egy-egy homályos részletkérdésben jelen tanulmányomban már szó esett: a maga egészében méltatnunk nem szükséges. Csak annyit erről a jelenetről: Ottó gyávasága itt is megnyilvánul. Nem mer megvívni szemtől-szembe Biberachchal, ellenben orozva gyilkolásra vete-medik. Biberach már nem oly teljes mértékben ellenszenves előttünk, mikor közvetlenül váratlan halála előtt visszatekint zaklatott életpályájára, mely a felebaráti szeretetet kitörölte szívéből.

Biberachnak Izidórához való kapcsolatáról kell szólnunk, hogy a kóbor lovag vesztébe rohanását megérthessük.

Az Első Felvonás Nyolczadik jelenetében találkozunk velük, de megtudjuk, hogy Biberach már előzőleg kileste Izidóra titkát: szerelmét Ottó iránt. A nyolczadik jelenet ellen az a kifogása Péterfy Jenőnek, hogy az nem más, mint ismétlése az előzőnek. Csakugyan az. A hetedik jelenetben Ottó kéri Biberach tanácsát Melinda meghódítására, a nyolczadikban Izidóra kéri Ottó meghódítása céljából. Mindkét jelenetben Biberach elmondja lenéző véleményét az asszonyi nemről; mindkét jelenetben a tanácskérő sértődötten otthagyja Biberachot; mindkét jelenet végén Biberach monológot mond a tanácsát kérő ostobaságáról.

Mi szüksége volt a költőnek, hogy ezt a jelenetet így írja meg? Hogy háritja el az egyhangúság vádját? Könnyű bebizonyítanunk, hogy e drámában a sűrűn előforduló ismétlések, melyeket a magyarázók nem emelnek ki, mind aesthetikai célú szolgálnak. Láttuk, hogy a czintermi jelenet szavait nem ok nélkül mondja el Bánk is, Petur is; jeleztem azt is, hogy Biberach az összeesküvők boltozatában majdnem szóról-szóra ismétli Melindának a királynéhez intézett szavait.

Melinda. Köszönöm nagyasszonyom,

Hogy oly kegyes valál s átláttad azt,

Hogy a bojóthi Melindának nem illik

Falun magányban lakni, mert nagyúrné,

S alkalmatosságot szerzél nekem

Ezzel (Ottóra mutat) sok édes mulatságra is,

Oh, mert hiszen Melinda együgyű!

Biberach Bánk előtt ismétli Melinda szemrehányását.

Biberach. No de, szó a mi szó,

Ők szépen is fogának a dologhoz,

Ugymint: »Nagyúr — ej — Bánk bán — így, meg így !

Nem illik, ország első nagyja, hogy —

Igy meg — meg így.« Felhozta hát ide

Szép együgyű feleségét a nagyúr.

Mi ennek az ismétlésnek értelme? Peturék akarták Melinda révén Bánkot a királyné ellen tüzelni. Ez Biberachnak sikerül. Bánk akarta a politikai lázadást lehetetlenné tenni, ezt megint Biberach akadályozza meg halálos ágyán tett vallo-másával. A költő vigyázott arra, hogy Bánk egyéni küzdelme, bosszúja ne zavarodjék össze a politikával s ezért szőtte ily mesterien a csomót. Biberach csak az útkészítéssel vádolja a királynét, nem tudott a királyné kerítő beszédéről, mint Bánk, joggal esküszik a királyné ártatlanságára, mikor halálán van s Bánkot épen ily joggal nem győzi meg a királyné ártatlanságáról ez az eskü. S a mint Biberachnak Bánk előtt a királyné ellen irányuló vádjá Bánk bosszújának, mely félelmetes lavinává hatalmasodott az események viharában, csak első parányi röge, mely még könnyen elolvadhatott volna egy érző lehelleltre: úgy a pártosok összeesküvését elfojtása Biberachnak, már csak a leszakadó lavinának tovább gördülését tartotta fel, de nem félelmetes rombolását.

Vegyük sorra a dráma ismétléseit! Oly gyönyörűséget fogunk bennük találni, mint az erdő virágaiban, melyek a felületes sétálót le nem bilincselik, hiszen ilyeneket már látott ugyanott, de a tájnak] figyelmes szemlélőjét valami újszerű varázsszal állítják meg útjában.

Simon szüntelen »Hátha mégis úgy lehetne«-je töprenkedő lelkét jobban magyarázza, mint akár néhány lapnyi jellemrajz; Mikhál örökös »Jó éjszakát« felkiáltása, mely egyaránt lehet a nyugodni kívánás jelszava és a kétségbeesése, Mikhál lelkének két végétét fejezi ki találóan.

Már ezek a stereotyp ismétlések felhívják figyelmünket a költő eljárására, hogy nemcsak a gradatio, a contrast aesthetikai hatását értékesíti nagy intuitióval, hanem az iteratiót is,

Istenemre leg-

Alább csak egy vidám tekintetet

Mutatna hát, ha színből is; nem esne

Olyan nagyon szívére a magyarnak! —

panaszolja Gertrudra a táncmulatságon Petur. E sorokra gondolva, megértjük Bánk szavait, hogy a királynénak csak egy csekélyke reményt vala szükség hazudnia a követségben lévő Mikhál előtt s a lázadást elfojthatta volna.

Biberach azt mondja monológjában: »Ott van a haza, hol a haszon.« Ezt az életelvét ismétli a pártosok gyülekezetében, de felbujtó céljához képest más szavakkal: »sípot faragtam magamnak nádatok közt«.

Egyik kiszólásában a latin nevelésű klastromban iskolázott Biberach szól, a másikon az udvaronc. A nád — a couleur locale. Ezt az írói sajátosságát Katonának igen szépen mutatta ki Négyesy László a Beöthy-albumban. A magyar Alföld nádasait látjuk lelki szemünkkel; a nád — az ingovány, a bűnös királyi udvar; a nád — a rejtőzni, leselkedni szerető kóbor lovagra vall; a nád — hasznot hajt, sípot faraghatni belőle; a nád sípja az örömet a más baján is jelképezi.

Még érdekesebb megfigyelni, hogy fejez ki ugyanegy gondolatot a királyné és Biberach.

Ottó: Miért könnyezett hát, hogy velem beszélt?

Biberach. Ez épen a fő bökkenő! Uram,
Hidd el, hogy asszonyaink ravaszabbak ily
Esetben, mint az ördög, a midőn
Az elragadni egy bűnöst törekszik.

Ottó: De könnyeit tekintvén —

Gertrudis.

Sír is!

Hiszen

Könnyezni kell, hogy áldozatja színlett
Becsét nagyítsa és a könny az a
Gyöngy, melylyel a halálos ágyba' fekvő
Szép virtus ékesítettik.

Ime egy klastromból megszökött kóborló és egy királyné stilusa!

Bánk ezt mondja az Első Felvonás monológjában:

Szedd rendbe lélek magadat és szakaszd
Szét mindazon tündéri lánczokat,
Melyekkel a királyi székhez és
A hitvesedhez, gyermekidhez oly
Igen keményen meg valál kötözve!

Mikor a gyalázat megtörtént, így kiált fel:

Mily boldogtalan
Az, a kinek bármely bilincsei
Boldogtalan módon oldóznak el!

A *láncz* lehet tündéri, a *bilincs* meggyalázó. Melinda szerencsétlensége után már a bilincs szót adja a költő a férj ajkára, Az árnyalatban mennyi művészet!

Egyszínűnek látszik Bánk, Getrud, Biberach beszédmodora, szavaiknak olykor való kétértelműsége.

Ha jobban figyelmezzünk, megtudjuk, hogy Bánk nem akarattal beszél kétértelműen, csupán Tiborcznak akar fele-

letet adni, de nagy lelki fájdalmában az a szó jön mindig ajkára, mely saját lelkiállapotát is festi. Akkor veszi magát észbe, mikor Tiborcz szemrehányóan megszólal :

No, édes istenem ! ismét azt hiszem, hogy

Velem beszél. —

Bánk. Beszélj, beszélj ; igen

Jól hallom én panaszkod ; de a magam

Panasza is beszél.

Biberach beszéde kétértelmű, mert kettőnek beszél. Nagy különbség van tehát Bánk és Biberach kétnyelvűsége közt ; olyan, a minő a tragédia és a vígjáték között.

Gertrud kétszínűségét Bánk magyarázza : »hogy ördögi érzésében meg ne lephessék, hogy a becsület álorczája mellett büntetlen elkövethessen undokságokat.«

Csakugyan kétfős célja van : szavaival azt akarja elérni, hogy Melinda elbukjék, ez az egyik célja, a másik az, hogy asszonyi gyöngeségből, ne botrányos úton bukjék.

Még a Melinda tébolyodott szavait is variálja Katona József.

Egyszer így rebegi őket Melinda :

Ha a szegény hold férjhez adja szép

Leányait, mondjátok, hogy királyi

Lakadalma van két nyíl-lövésnyire.

A mi nyelvünkön ez azt jelenti : ha a sápadt holdnál szeretkeznek a szép nők, mondjátok a holdnak, hogy a közelben, a királyi palotában királyi szeretkezés folyik, egy királyné a kerítő és egy királyi herczeg a csábító.

Mikor Mikhál bekérezkedik a királynéhez, Melinda megremül a viszontlátás gondolatától, mert fél attól, hogy a szívtelen királyné megmondja ősz bátyjának a valót.

Arra kéri a királynét :

Mondd, hogy a menyegző

Két nyíllövésnyi — az Bánk és Melinda.

Mintha arra kérné Gertrudist, mondd Mikhálnak, hogy nem történt semmi helyrehozhatatlan, Bánk és Melinda nem-sokára újra boldog hitvesek lesznek.

Vannak oly ismétlések a drámában, melyek arra irányulnak, hogy egy erkölcsi felfogást mint általánosan elfogadottat, mint az ország támaszát, talpkövévé tüntessenek fel. A vádjait szóró Petur a nádor lábához békél, mikor a király személyében szól hozzá ; így tesz Bánk is, indulatosan vádolja Gertrudot, de mikor magával a királylyal áll szemben, leoldja kardját. A loyálítás a király iránt nemzeti erény, melyet sem mellőzés, em a legmélyebb sérelem ki nem írthat a szívekből.

Ilyen általános etikára vall a következő párhuzam is. Bánk inti a pártosokat :

Fájdalmiban megölni érzeményit (Endrének)
Hogy társitoknak könnyeit soha
Se lássa többé.

Endre ugyanezt mondja :

Eppen akkor sírhat egy
Szegény, midőn királya ; s a király
Nem látja azt meg a könnyek miatt !

Vannak végül oly ismétlései a drámának, melyeket az a tény magyaráz és igazol, hogy a költő subjectiv életére, érzelmeire világítanak rá. Ottó áradozása a szerelemtől, mint az élet legnagyobb kincséről, a főszereplők balvéleménye az asszonyi hűségről nemcsak Biberach, Gertrud, hanem Bánk ajkán is, így a Negyedik Felvonás monológjában, Tiborcza ajkán, egy fohászában : a költő élettapasztalatára vezethető vissza.

Hova ragadtattam el könnyű pennámtól ! Az Első Felvonás Nyolczadik Jelenetét akartam elemezni, mely csupa ismétlés, ismétlése az előző jelenetnek. De tán az excursio mégsem volt fölösleges : megmutatta, hogy a költő nem ok nélkül ismétli magát, nem másolja magát, kivéve, mikor csakugyan magát másolja, mikor saját életét viszi a műbe.

A Nyolczadik Jelenetet tudatosan írta olyannak. Két oka volt rá. Az egyik az a tanács, melyet benne Biberach Izidórának ad : hogy kövesse, azaz utánozza Melindát, a ki nem esik nagyon Ottó után, a férfiak nem szívelik a könnyű győzelmet. Biberach azért adja ezt a tanácsot, hogy Izidóra ne legyen mindig láb alatt és szem előtt ; azt akarja Biberach, hogy Ottó akadálytalanul udvaroljon Melindának. De Biberach sejtette, hogy Izidóra nem fogja követni tanácsát s nem is követte. Maga vallja Izidóra a királynénak : »Szemérmemet meggyőzve, mindenütt nyomába voltam (Ottónak) estve óta.« Ez az ok tehát nem volt elegendő a Nyolczadik Jelenet ilyetén módon való felépítéséhez. A fontosabb, a másik ok a következő. E jelenet alatt Biberach annak tudatában van, hogy Bánk leskelődik. Nem lát tehát tovább az orra hegyénél. Hiszen Bánk e jelenetből tudomást szerzett — ha leselkedik — Izidórának Ottó iránti szerelméről. Mikor tehát Izidóra elmondja Bánknak, hogy Biberachtól értesült a két porrról, Bánk már tudta, — ha leselkedett — hogy Izidóra szerelmes Ottóba, hogy nem akarhatja megrágalmazni a herceget és csak első megdöbbenésben vallotta ki az igazat : Biberach közlését. Ez esetben pedig Biberachot fogta volna vallatóra Bánk. Tudjuk, hogy Bánk nem leselkedett, ezért hitt Biberachnak és nem hitt Izidórának. Azonban Biberach meggondolatlansága nyilvánvaló. Az

Első Felvonás Nyolczadik Jelenete motiválja Biberach elhamarkodott viselkedését Ottóval szemben a Harmadik Felvonás Ötödik Jelenetében. Nem csodálkozunk többé, hogy Biberach itt a vesztébe rohan. A mint nem nézett hátra, — egy előbbi jelenetre — mikor Izidóranak a két port elmondta, holott Bánk nyomon követte, ép úgy nem nézett hátra, mikor Ottó orgyilkos szándékkal futott utána.

Ime, milyen finoman, biztosan, ha szinte láthatatlanul is, folynak össze a szálak Katona József drámájában!

6. Bánk bosszúja nehéz feladat elé állította a költőt és nehéz feladat elé állítja a magyarázót. Egy királyi herceg csábítja el a krónikákban a nádor feleségét, de a csábító a történelem tanúsága szerint nem lakol életével. A költő kezét itt megkötötte a történettudomány.

Gertrudot, asszonyt kell megölnie a hősnek, nem Ottó, hanem a királyné ellen kell felvennie a küzdelmet.

Sikerült-e teljes művészettel e célját elérnie a költőnek? ez az a problema, melylyel ebben a tanulmányomban még foglalkozni óhajtok.

Bánk Biberach szörnyű hírhozása után természetesen a csábító herceget akarja megölni.

»Meggyilkolom . . . a bíboros gazembert.«

Biberach a nyílt bosszúállást nem tartja kivihetőnek s ekkor Bánk a megengedhető ravaszkodás fegyveréhez akar nyúlni, mint Orestes, Hamlet esetében látjuk.

Ravaszkodni akarván, lehiggad, lehiggadván, Melinda megmentésének lehetőségére gondol.

Szólj Biberach, lehetne még talán
Meggátlanunk? szólj, szólj!

Biberach erre reményt nyújt, mire Bánk kiönti szerelmes szívét.

Csak egyszer ötet a kezem közé
Vehessem, oh mikép fogom kaczagni
A gyáva herceget; s ha húsomat
Lerágja a kerítő asszony akkor,
Még csontomon is elviszem Melindát.
Egy elhagyatott helyen legyen
Inkább kenyéren és vizen, mintsem itt
Pompában, bíbor és a hermelin
Bemocskolásra eszközül vetessen,
S szolgáljon egy bujának, a kinél még
Drágább s becsesb előttem a kutyám.

Két mozzanat fontos e kifakadásában. Ha Melinda meggyalázása még nem történt volna meg, mint e perczben reméli, a gyáva herceget, kit még kutyába sem vett soha, csak kaczagni fogja. A kerítő asszonytól követelni fogja, hogy Melindát falura

vihesse s ezt ki fogja csikarni, ha oly lelki kínjába kerül is az erőszakos, titokzatos szavú, hatalmas Gertuddal szemben, hogy csak csont marad a testén.

Már itt jelzi a költő, hogy Gertrud a méltóbb ellenfél. Bánk későn érkezett a királyi palotába: a szerencsétlenség után. Ekkor azt hiszi, hogy Ottó csábító szavainak Melinda végre is engedett. Hazugsággal vádolja tehát nejét, mikor ártatlanságát hangoztatja.

Izidórát is bűnrészesnek tartja, mikor valami két porróll beszél neki. Azt hiszi, hogy Izidóra Melindán akar egy hazugsággal segíteni.

»Ottó s Melinda egyaránt örültek« — ez pillanatnyi meggyőződése a férjnek. Bosszúja így csakis Ottó ellen irányulhatna. Utóbb megtudja Melindától, hogy a királyné álmos volt, aludni ment, tehát nemcsak Melinda bűnös, a ki megbékéltette Ottóval a királynét, hanem az alkalomszerző királyné is. Ottó nem boldogult volna a királyné eltávozása nélkül.

A királynén is kell bosszút állnia. Ha Prometheusa csak egy hangyának, vagy egy hideg szerszámnak alkotta volna, akkor is; de más fordulatot ad beszédének Izidóra jelenléte miatt. Már ravaszkodik, mint Hamlet. »Ügy szolgálatodra még lehetne hangom« — e szavakkal fordul Bánk a szemébe tűnő Izidórához. Izidóra megfenyegeti:

Nagyúr: *Királynénak barátja* a nevem.

Bánk *(elébe mutat)*. Nézd, nézd az árnyékot — hallgass,
oroszlán,

Az a királyné — oh hazug! csak árnyék.

E szavakat, melyeket Izidóra az örület nyilatkozatainak tart, a magyarázók egyértelműen fejtegetik.

Hevesi Sándor így magyarázza őket: »Nézd, nézd az árnyékot! (Képzletében már halva látja a királynét, ezért árnyék.) Hallgass, oroszlán (így csitítja háborgó szenvedélyét), az a királyné (tehát nem szabad rája támadnod) oh hazug! Csak árnyék (nem, még sem a királyné, mert az már csak halott).

Hevesi hozzáfűzi e magyarázatához, hogy »Bánk itt magánkívül beszél. Arcza dúlt, tekintete zavart«. Hevesi színpadi utasításai azonban ezúttal fölöslegeseek, mert a költő maga gondoskodott — ép ellenkező színpadi utasításokról. A költő nem mondja, hogy Bánk arcza dúlt, tekintete zavart. Mikor Bánk a Prometheus-hasonlatot mondja, az a színpadi utasítása a költőnek, hogy Bánk »csak maga elébe néz«, tehát megfelelkezik pillanatra Izidóra jelenlétéről. Mikor az árnyékról és oroszlánról beszél, »elébe mutat« — Izidórának, tehát Izidórának szólnak szavai a költő színpadi utasítása szerint.

A költő két ízben használja az oroszlán metaphoráját a drámában. Biberach mondja, hogy galamb helyett oroszlánt

talált s Ottó azt hiszi, hogy az oroszlán haragot jelent. Egyszer tehát Ottó érti félre a szöveget, másszor — a magyarázók. Az oroszlán e helyütt sem jelent haragot, hanem mint Biberach. használta, *hatalmast, királyit*.

Bánk homályos Prometheus-hasonlatának mintája Shakespeare Hamletje, az oroszlán és árnyék bizarr kapcsolatának mintája *Sophokles Elektrája*. Sophokles művében Elektra mondja a királyné, Klytämnestra barátnőjének, Chrysothemisnek: Te csak árnyéka, kísérője vagy a királynénak, nem törődöm veled, mert balgaság árnyékokra vadászni.

Ez a locus classicus lebegett Katona József előtt, mikor Bánk felel Izidórának. Tudjuk, hogy egy-egy klasszikus dráma némely mondása milyen soká élt mint szállóige nagy körökben s már azért sem csodáltnivaló ez a reminiscencia. Mélyebb okok sem hiányzanak.

De fejtsük meg előbb e nyomon Bánk szavait!

Izidóra arra hivatkozik, hogy az ő neve: a királynénak barátja. Bánk Izidóra elébe mutat és gúnyosan szól: »Nézd, nézd az árnyékot!« Izidóra az ő szemében csak árnyéka, kísérője a királynénak. »Hallgass!« Azaz: ne dicsekedjél Izidóra! »Oroszlán, az a királyné«, — a királyné egyedül a hatalmas, a rettető, nem te Izidóra, »oh hazug! csak árnyék«. Izidóra hazudik, ha fenyeget, ha nagyra tartja magát, ő csak árnyéka a királynénak. Az interpunctio a Katona Józseftől gondozott első kiadásban is meggyőző e magyarázatom helyességéről. De lélektani tényezők is támogatnak. Bánk szavaiban még több rejlik. A királyné oroszlán, hatalmas, ártalmas, ő rá érdemes vadászni, nem az árnyékokra, nem Izidóra, kit szintén bűnrészesnek tart és bezárt. Kiengedi hát Izidórát, kiutasítja. De Ottóra sem érdemes elsősorban vadászni: az is csak árnyéka Gertrudnak. Oly hangulat vesz erőt Bánkon és a nézőn, hogy lélektani kényszerűséggel nemcsak megokolttá, hanem aesthetikailag is érdekessé teszi Bánk ezutáni küzdelmének célját, hogy nem Ottó, hanem a királyné ellen tör.

A sokféle irodalmi hatás közül — legkiválóbb műveink a Zrinyász, a Bánk Bán, a Toldi, a Buda Halála sokféle irodalmi hagyomány eredményei — itt kettő lép homloktérbe: Shakespeare Hamletje és Sophokles Elektrája.

Hamlet vezette rá Sophoklesre a Bánk Bán íróját, mint ezt ez a II. 2. jelenet symbolisálja.

Shakespeare Hamletjének hatását nem kell igazolnom. Az meg szembeszökő, hogy a Hamlet szükségszerűen ráirányította Katona figyelmét Elektrára.

Hamlet és Elektra tárgya úgyszólván egy és ugyanaz, kivéve egy pontot és ép ez az, a miért Katona nem elégedhetett meg a shakespeare-i mintával és Sophokleshez is fordult. Hamletben is, Elektrában is az orgyilkos úton megölt király gyilkosa

bitorolja a trónt és a megölt király hitvese vérfertőzően megosztja vele a trónt és a hitvesi ágyat.

A megölt király kesergő gyermekét üldözi a bűnös pár, de ez csellel végül megállja bosszúját. Hamletben csak a férfin, Elektrában — s ez a mi drámánk szempontjából a lényeges pont — az asszonyon, a királynén, az anyán.

Hogy ne bosszulta volna meg a vérfertőzést — Bánk annak tartja a sérelmét, mert azt panaszolja a királynak, hogy a királyné megölte a *vérét* — a nádor egy asszonyon, a ki csak királyné!

Azok a tételek, melyek Bánk tragikus bűnének jellemzésül átmentek az irodalomtörténeti kézikönyvekbe, »hogy a nádorból törvénytapolódó, a király kegyeltjéből felségsértő, az alkotmányos államférfiből forradalmár, a lovagból nőgyilkos lesz«: oly gondolatok, melyek mindenkinek eszébe juthatnak.

Bánk egyéniségét így felfogni nem lehet, nem szabad.

Kifejtettem, hogy a Második Felvonásban mint korát túlszárnyaló, az újkor nemzeti küzdelmein végigtekintő államférfit rajzolja a költő. A Harmadik Felvonásban a Tiborcz panaszait hallgató, Endre-korabeli nádor. A jelen bajai mindnyájunkat a röghöz, a mához kötnek. A Negyedik Felvonásban egy *ókori bosszúálló hős*.

Bánk büszkén mondja Endrének. (V. 5. j.) »Azt hiszed, hogy a magyar engedi mint egy kifestett kép magát néhány szoros vonás közé szorítani?«

Már pedig azok a bizonyos tételek a törvénytapolodásról, nőgyilkosságról ilyen néhány szoros vonás közé szorítják Bánk egyéniségét.

Inkább Bánkot hallgassuk tovább!

Itt dörgött markomban egy
Ország felébe mért ménköcsomó.
S mégis kezét csókoltam volna a
Gyilkosnak, a ki véretem megölte,
Csak azért, mivelhogy gyűrűjére egy
Rangbéli címer volt felmetszve?

Mint egy ókori isteni bosszú, melynek eszköze Bánk, úgy hangzik szava. Nem a nádor lett törvénytapolódó, nem a király híve felségsértő, nem a lovagból nőgyilkos: *az üdvösségét megfojtó kéz királycímeres gyűrűjére hivatkozik az iskolás aesthetika, mikor itt az általános emberi szól hozzánk a tévedéseiben is jenséges örökkévalóságában.*

A bosszúállás felvonása, a IV. már első szavaival a klasszikus ókor, az antik tragédiák korába varázsol át. Gertrudisnak lakonikus »csak szűnyogok — csak szőnyeget nekik!« mondanása, Solon és Lycurgus egyéniségét irígylése jellemző motívumok. A Plutarchos világa! Mikhál a fátumot említi és meg-

fenyegeti a királynét : »Reszkess szerencsédttől !« Mintha az istenek irígységétől óvna. Ez már az antik mondák világa !

Majd Bánk lép Tiborczzal a királyné elé és itt eszembe jut Gyulai Pál Katona Józsefről írt könyvének tán legértékesebb gondolata : »A Tiborcz siralma búvös elégiai hangként zendül meg ; hasonlít valamit a görög tragédiák chorusához, mely részvételével kíséri a küzdő szenvedélyeket, tanácsokat osztogat s imádkozik az Istenhez.«

Igen, ez már a klasszikus tragédiák világa ! S felvonul a görög lyra, államtudomány, theológia is. Bánk idézi Anakreont : »a Teremtő a legcsekélyebb férgecskének is teremte oltalomfegyvert, csupán az asszonyállatról felejtkezett el.« Idézi Plátót, a ki *Allamában* mondja azt :

A becsületes kinoztatik,
Megostoroztatik, kipörkölik
Szemeit s midőn minden kitelhető
Csapást kiállt, akkor török kerékbe.

Azt is mondja Bánk, hogy a gazdag

a mennyet is
Gyakorta úgy megnyerheti
Részére, gazdagságából kitelő
Több áldozattal, hogy sokkal becsesebb
Lesz még előtte, mint az a szegény
Becsületes, ki semmit sem tud adni.

Az ókori hitvilág eszmeköre. A klasszikus népek áldoztak isteneiknek, ott volt gyümölcsöző a bő áldozat. Csak Homer eposaira kell gondolnunk !

Gertrudis istentelennek nevezi Bánkot e kifakadásért, pedig a középkori Bánk vallásos lélek volt. De ezt a középkori Bánkot a harmadik felvonásban kell keresnünk. Mikor Tiborc ott felhányja :

Ki írja fel keserves könnyeinket,
Hogy jó királyunk megláthassa azt.

Bánk ezt feleli :

Te isten !

Isten írja fel, a keresztyénség Istene, ki a könnyezőket, szenvedőket szereti és irgalmába fogadja.

De a negyedik felvonásban egy ókori bosszúálló hős áll a királynéval szemben.

És ebbe az ókori eszme keretbe illeszkedik bele Sophokles *Elektra*-jának hatása.

Klytämnestra egymaga van a palotában : »de nincs idő a késlekedésre« mondja Orestesnek gyermekkorában gondozója, kiről Tiborc jut eszünkbe abból az időből, mikor Bánk »még gyenge ifjoncz« volt.

»Ha még soká késlekedtek, Orestes és Pylades, nemcsak Klytämnestrával és Aegisthossal, hanem nagy fegyverforgatáshoz érto csapattal kell megvívnotok.« A mi drámánkban is csak Gertrud, majd Ottó áll Bánkkal szemben, de itt is közvetlenül a bosszúállás után megjön a király előhada. Aegisthos meg akar futni, majd öngyilkos akar lenni, hogy a nagyobb kínzástól szabaduljon, mikor Klytämnestra megölése után rá kerülne a sor : Ottó is, mikor Gertrud megölése után Peturék ráakadnak. »Gyakran igazságos tett bánatba sodor« mondja Chrysothemis Elektrának.

Ni ! — reszket a bosszúálló !

Ki ! a tető mindjárt reám szakad.

nyögi Bánk a véres tett után és e pillanatban magán érzi Orestes furiáinak mardosását.

Ő nem ölte meg anyját, mint Orestes, nem e tetteből fakad nagy, szüntelen szenvedése. Az ötödik felvonásban hozzák Melinda holttestét s Bánk maga vonja le a szemfödelet.

E jelenethez, de csak külsőleg, hasonlít az, mikor Klytämnestra holttestét hozzák lepel alatt és Aegisthos vonja le a szemfedőt a holtról.

Aegisthos meghal, Bánk életben marad. De »a halál nem a legrosszabb, hanem a szegény és a lelki fájdalom, mikor vágyunk a halálra s nem találhatjuk meg«, mondja Chrysothemis. »A halál gyönyör volna nekem, az élet kínszenvedés számomra«, mondja Elektra. A mit Sophokles nőszereplői vallanak, ezt érezzük Bánk életbenmaradásán Melinda végzetének betelte után.

Az Elektra más két mondása, Orestesé, ki azt mondja, hogy rejtett csellel akar bosszút állni és a karé, hogy késlekedni szokott, a ki nagy tettet akar végrehajtani, ugyancsak Bánkra vonatkoztatható, de itt már inkább egy időben közelebb fekvő irodalmi hatás, a Hamleté érvényesült. A másik nehézség Bánk bosszúállásának megértésében van, ugyanis Bánk késlekedése reggeltől estig és habozása, mikor már a királyné előtt áll.

A Hamlet-hatást már első tanulmányomban kifejtettem. De ez a kétségtelen hatás még nem magyarázza meg teljesen Bánk késlekedését és habozását.

A dráma jeleneinek egymással való belső kapcsolatából kell ezt a problémát nyugvóponttra hoznunk.

A magyarázók hézagot látnak a harmadik és negyedik felvonás közt. »A III. felvonás kora reggel ér véget, a IV. pedig napestkor kezdődik. A IV. felvonásnak is nappal kellene történnie«. Így ír Hevesi Sándor, de így gondolkodott Arany, Gyulai, Péterfy is Bánk bosszújának időpontjáról.

A magyarázók kifogása teljesen alaptalan. A költő szinte matematikai pontossággal szeret beszámolni az események időpontjáról. Hogy követhetne el tehát ilyen nagy hibát ? Lás-

suk néhány példáját pontosságának! Petur így szól a II. 1. jelenetében: »Hát nem ti voltatok, kik oly mohón kapátok érczpohártokat, midőn vagy *három órával* ezelőtt ivék a magyar szabadság hosszú életére?»

Tiborcza a III. 3. jelenetében ezzel lép be: »Nagyúr, *jó reggelt!*»

Mikháál így szól, mikor a királyné undokságnak nevezi a pártosok célját: »Úgy hittem ezelőtt csak *egy órával* én is ezt». Az a költő, a ki még azzal is beszámol közönségének, hogy az ősz Mikháálnak majd egy órába telik, míg a pártosoktól a királyi palotába megteszi az utat, bajosan felejt ki számításából majdnem egy egész napot. Nem is; de előbb mint e kérdést, hadd oldjuk meg két nyomra vezető más időbeli problémáját a drámának, mely eddig észrevétlenül maradt.

Az egyik az, hogy Biberach elhatározza az I. 10. jelenetében, hogy elmegy a pártosokhoz s el is távozik a színről, Bánk csak a II. jelenet végén siet ugyanoda, mégis legalább egy órával előbb ér Peturék gyülekezetébe, mint Biberach. Holott csak gyalog indulhatott feltűnés nélkül a nádor, hogy magát és Peturékát el ne árulja. A költő inteniója világos. Biberach bevárta a királyi palotában, míg a kibékülés a királyné, Melinda és Ottó közt megtörtént és a búcsúpohárra hárman visszavonultak; hisz ha mindez Ottónak adott tanácsa ellenére valami körülmény folytán elmaradt volna, nem lett volna határozott célja hírvivésének, a pártosokhoz való menetelésének.

Bánk így előbb ér oda és a költő egy hosszú, fényes jelenetben szerepeltetheti a nádort még Biberach váratlan odaérkezése előtt.

Hogy a halálra kínzott Petur nem a királyné gyilkosát átkozta alattomosnak, ez is részben ilyen idő kérdése. Három oldalról lehet ugyanis megvilágítani ezt a kérdést. Az egyik oldalát a dolognak második Bánk Bán-tanulmányomban már megvilágítottam. Itt csak röviden összefoglalom az ottan levezetett eredményeket. Bárány Rostájából ismeretes, hogy a dráma első kidolgozásában Bánk vezette fel a színen átkozódó megcsonkított Peturt. Ezt a visszás jelenetet barátja tanácsára a javított szövegben mellőzte a költő. Az tény azonban, hogy ha Bánk vezette fel, Peturnak ideje maradt megtudni tőle, hogy a királynét ki gyilkolta meg és átkai nem szólhattak Bánknak. Kínzatása sem indíthatta arra, hogy a királynén bosszút állót átkozza, mert mint egy nyilatkozatából kiviláglik: sejtette, hogy halállal fog lakolni. Magukénak, a pártosokénak vallotta a királyné halálát, mert azzal rontott be a királyné termébe, hogy »itt hever már« s mikor Solom odaér és alattomos királyi gyilkosoknak nevezi őket, azt feleli Solomnak: »Hazudsz, hazudsz, istentelen gyerek! Sohasem alattomos a magyar.«

Nem a gyilkosság vádja ellen tiltakozik, csak az alattomoság vádja ellen.

Más oldalról is megvilágíthatom a kérdést. Az alattomos gyilkolás azt jelenti e drámában, hogy *ártatlant* gyilkolni. Solom is nem azért mondja Peturékát alattomos gyilkosoknak, mert nem nyíltan tették, hiszen nyíltabban berontani, fellázadni nem is lehet, hanem mert Myskától megtudta, hogy a királyné haldokolva ártatlanságát hangoztatta. Solom meg akar vívni a király személyében a tetteivel büszkélkedő nádorral, noha nem hisz a királyné ártatlanságában többé; csak hogy Myskát, atyját meg ne hazudtolja áll ki, de jön Myska és orozva gyilkolónak mondja Bánkot, mert Biberach esküvése szerint a királyné ártatlan. Solom erre mondja: »Úgy hát átkozott legyen, ki a nemes kardot bemártja egy alattomos gyilkosnak a vérébe.« Ha alattomosan gyilkolni annyi, mint ártatlant gyilkolni, akkor Petur sehogy sem átkozta meg a királyné gyilkosát, mert Petur nem tartotta a királynét ártatlannak.

Bánk nem is vette magára Petur átkát, hiszen mikor Myska azt kérdi a Bánkkal vívni induló fiától »Az orozva-gyilkoló hát ő?« a nádor azt kérdi csodálkozva: »Orozva?! Myska: »Igen; mivelhogy a nagyasszonyunk *ártatlan*.« Előbbi szavait: »Petur *engem* átkozott alattomos gyilkosnak — ámde *őt* is átkozá!« más hangsúlylyal kell olvasni, mint szokták.

De ezt a stereotyp félreértését a Bánk Bán interpretálásának még egy harmadik oldalról, az időpont szempontjából is lehet megvilágítani. Solom jelenti a királynak:

A zendítők
Kitörték. Én nyomokba voltam a
Legényeimmel és körülvevék egy
Házat — meg is jutalmazám: azon
Vason Petur bán vére gőzölög.

Peturnak tehát nem is maradt ideje megtudni, hogy a gyilkos nem a politikai pártosok közül való. Még Simon sem menekült vele. Simon jelenti a királynak:

Peturtól elszakadtam.
..... Hogy Peturt veszély
Közt lenni hallám, védelmére mentem;
És e vitéz ifju ott elfogott — —

Többen is elszakadhattak így menekülés közben Peturtól, ha még Simon sem tartott vele, s így Petur nem tudhatta meg holtáig sem, hogy egyikük sem volt a gyilkos. Simonnak ellenben maradt ideje kitudni, hogy a gyilkos nem tartozott közéjük, az ő nyugodtabb, tisztábban látó szeme talán mindjárt berohanásukkor a palotába észrevette, hogy a királynét már halva lelték, de Petur, ki már *»kívül«*-ről kiabálta, tehát mielőtt a királyné termébe berontott: »Az egész nemet kiirtsátok« könnyen gondolhatta azt, hogy közülük való a véres tett elkövetője.

Ime, nincs hézag Biberach látszólagos későn érkezésében a pártosokhoz és nincs »physikai idő« arra, hogy Petur a királyné gyilkosát átkozhassa. A saját gyilkosának szölt átka.

A III. és IV. Felvonás közt sem szabad indokolatlan időbeli hézagot látnunk. A dráma magyarázó megelégedeznek arról a körülményről, hogy a költő némely jelenetnek csak a végét viszi színpadra, hogy tehát az a valóságban hosszabb ideig tartott, mint a színen és így időbeli számításuk nem pontos, másrészt nem összegezték eléggé a történeteket a harmadik felvonásban.

Tegyük meg és látni fogjuk, hogy napest előtt Bánk nem jelenhetett meg a királyné termében.

A Harmadik Felvonás Első Jelenete hajnalban játszik. Izidóra is hajnalban szakasztja fel Bánk ajtaját, Tiborcz a Harmadik Jelenetben már jó reggelt kíván. Ez a jelenet igen hosszú, úgy hogy a Negyedik Jelenet, a Bánké és Biberaché már a délelőttbe nyúlik. Kora délelőtt van még, mert a kis Soma még álmos. Az Ottó és Biberach jelenete, az ötödik hosszú, betölti a délelőttöt, főleg ha még a Hatodik Jelenetet is hozzávesszük, melyben Myska bán ráakad a halálra sebzett Biberachra. Az Ötödik Jelenetből megtudjuk, hogy a királyné keresteti Ottót. A királyné tehát délelőtt ébredt, aztán ebédelt: ezalatt Bánk nem rohanhatta meg. Sem álmában, mint egy Macbeth, sem ebéd alatt, mint egy Zách Feliczián. Mit tett azalatt a nádor? Tiborcznak meghagyta, keresse fel Melindát és várakozzék rá, ha ráakadt. Miért várakozzék? Hiszen Bánk már kiadta a parancsot, hogy kísérje haza nejét az ősi várba. Bánk búcsúzni akar Melindától. Hiszen előbb oly szívtelenül hagyta magánkívül elfutni.

Menj, menj, hová a történet viszen!

Fáj is ez Melinda női lelkének végtelenül. A királynénak mondja, hogy nem hihet szánalmában, hiszen Bánk sem szánta meg.

Melinda. Nincs a ki szánjon — nincs, nincs, nincs. Midőn
Kifutottam a sárkány elébe, még
Bánkom se jött utánam — szegény!
Azt vélte tán, hogy nála nélkül is
Elmenni tudnék lakadalomba. Oh jaj!

Arra czéloz Melinda, hogy mikor a királynéhoz szaladt, — ki azonban sokáig nem bocsátá maga elé — Ottóval találkozott; e találkozást Ottó is említi Biberachnak.

Bánk jóvá akarja tenni gyöngédtelenségét. De Tiborcz nem a palotában keresi úrnőjét, hiszen sejtelve sincs a történetekről, ezzel is idő telik, a szegény paraszt későre tudja meg, hogy a királynénál van úrnője. Mialatt Tiborcz Melindát keresi, Bánk

a kis Somáról akar gondoskodni. Azt mondja Biberachnak III. 4. jelenetben.

Hallom is közel-
Létét eszem lerontatása hír-
Kürtjének, és azért kívánom azt
Használni addig, míg egészen el nem
Veszejtem.

S elmegy a fiával. Bizonyára Mikhálhoz. Bánknak azonban nem szabad a dráma egysége érdekében újra találkoznia a pártosokkal. Ez nem is történik. Hasztalan vár Peturék tanyája közelében Mikhálra, betérni középük nem akar, hogy magával ne rántsa őket a veszedelembé, a megtorlásba, mely őt bosszúja megállása után sujtani fogja, de nem is várja meg, míg a pártosok a királyi palotába indulnak, mert Melindához úzi vissza szíve-lelke. Ez kétségkívül már a délutáni órákban játszódik a felvonásközben, már azért is, mert kis gyermekkel és titokban teszi meg az utat. Visszatérvén a palotába, megtudja Tiborcztól, hogy Melinda a királynénál van és oda sietve Mikhált is ott találja, kitől megtudja audienciája célját és történetét és a börtönbe hurcoltnak átadhatja fiát. Másrészt is: Bánk méltóságával összeférhetetlennek tartotta, hogy megjelenjék a királyné előtt, míg a királyné tudomást nem szerzett váratlan hazatértéről. Ezt pedig csak alkonyatban tudta meg a királyné, mert addig nem engedtek senkit színe elé.

Bánk a királyné előtt is késlekedik: habozik végrehajtani a véres tettet. Somáról már gondoskodott, most Melindáról kell gondoskodnia, a ki még a királyné oldalán van. Alázattal beszél Bánk a királynéhez Melinda jelenlétében. Ez nem annyira színlelés, ez meghatottság Melinda irányában. Bánatos, feldúlt szerelme ömlik el szíven-lelkén Melinda közelében. Mikor Melinda nélkül van a színen, csak bosszújára gondol. »Meg fogok tán nemsokára nektek fizetni jó név gyilkolói!« Ez a »tán« nem ingadozás elhatározásában, mint színi kritikusa, Vörösmarty felfogta, sem oly komikumot nem szabad feltételezni, mint az az elmélet, mely e helyet úgy magyarázza, hogy Bánk multja befolyása alatt áll és azért mondja, hogy csak talán bosszút fog állni. Multja sem ilyen negatív értelemben nem hat ki elhatározására, sem pozitív értelemben. Nem a nemzet, nem Tiborcz panaszára öl, tehát nem az okon, melyért »a legelső magyar, ki a hazáját kedveli, megtette volna rajta áldozatját«. Bánk csak a jó névért akar bosszút állni. Azt mondja Gertrudnak: »Légy most Isten s hitesd el velők, hogy Melinda Bánk bánra érdemes, úgy letérdelek, s imádlak én, kit ők nevetnek.« Az a »tán« csak azt jelenti: nem tudom, sikerül-e; adja Isten, hogy sikerüljön bosszút állnom. Érzi, hogy Melinda elérzékenyíti. Mikor Gertrudis ráparancsol Bánkra, hogy távozzék Melindával együtt, Bánk

meghajtja magát : »Jobbágyaid vagyunk«. S elindulnak. Gertrudis visszahívja : »Maradj te !«

Miért akarta Bánk a véres tettét elhalasztani ?

A költő Bánk nagy, véghetetlen szerelmét sejteti e helyütt, hiszen ebből vezeti le majd tragikumát is. Melindával akar távozni, nem bírja őt egymagában elküldeni : gyalázatában is fájó gyönyörűség őt istápolni, kísérni. A bosszú, a megtorlás lezuhanni kész lavínája felolvadt szerelme tüzén, gyalázata már csak egy sötét, vészes hullám lelkének szerelme egét tükröző mélységeiben. Gertrud marasztaló parancsa felkorbácsolja ezt az érzelemhullámot s ez végigszágul lelke egész tengerén. De mikor már más arcot ölt, Melinda távozása után, legnagyobb indulatában is felsóhajt Bánk : »Tán nem maradtam volna még is itt !« — Balsejtelve Melindáért mondatta ezt vele, előérzete, hogy Melindát kellett volna óvnia, gondoznia. De akkor a pártosoké lett volna a tér, mellékvágányokra terelődött volna a dráma és »így férfi nem vagyok«, mondta már előbb Bánk Melindának.

Neki csak egy pillanatra volt szabad elérzékenyülnie. A pillanat tovaszállt, Bánk meg fogja állni bosszúját.

Mi eltévedhetünk a párbeszéddek sűrűjében, de a ki ezt az örökzöld labirinhot, mely az idők mulásával szépségben, értékben csak növekszik, művészi varázsvesszejével elővarázsolta : a költő nem tévedett soha.

DR. HARMOS SÁNDOR.

IRODALOMTÖRTÉNETI FORRÁSTANULMÁNYOK.

(Első közlemény.)

A nagy költők a legritkább esetben találják ki maguk műveiknek tárgyát, meséjét. A mesemondás primitív műveltségű embereknek, ha nem is kizárólagos, de elsősorban való tulajdona. Paradoxonnak hangzik az a lélektani tény, hogy nagy phantasiájú művelt emberek nem mesekitalálók. Nekik a nyersanyag művészi feldolgozása jut s megnemesítve, céljuk szerint alakítva azt, úgy mint a festő és a szobrász az előtte levő tájképet vagy arczvonásokat, alkotják remekműveiket.

Ezen átalakító, feldolgozó folyamatnak megállapítása az irodalmi művek analýsálásához, megértéséhez és értékeléséhez egyik legfontosabb út és eszköz. A művészet legmagasabb céljainak egyike a concret ember ábrázolása, tehát nem az úgynevezett ideális alaké, ezer benyomás és emlék határozatlan csapadékáé, hanem egy igazi élő egyéniségéé, melyhez a modell valóban ott ült. Semmi sem hasonlítható a portrait művészi hatásához, melyet a Louvre remekei előtt, vagy a festők ön-arczképeinek firenzei gyűjteményében érzünk. — Ha már a művészettörténetben nem lényegtelen ismerni azt a személyt, a kinek vonásait látjuk a festő vásznán, a szobrász márványán és egészen másként ítéljük meg a művész alkotóerejét, technikáját, ha legalább leírások alapján megtudjuk, milyen volt Bianca Capello, a kinek arcza Bronzino mesterművéhez szolgált mintául, vagy Diana Poitiers, a ki Jean Goujon Vénusának eredetije, milyen volt a szép Fornarina, Mona Lisa és Madame Récamier, Cesare Borgia és Colleoni, ha keressük IV. Fülöp udvarának hideg embereit, a kiket Velasquez örökített meg, vagy Van Dyck elegáns modelljeit, ha segít a művész egyéniségébe való elmélyedéshez azon tájak ismerete, melyeket az a maga sajátos módján átdolgozott, mint Ruisdael és Hobbema, Claude Lorrain és Corot, ha a chemia és a mikroszkop segítségével vizsgáljuk, milyen festékeket használt Tizian, Rembrandt, Velasquez, hogy színhatásait elérje, még sokkal fontosabb az irodalomtörténetben azon mintának ismerete, a mely után a mű készült. Magukban álló épületek nagyságát alig képes megbecsülni a szemlélő, értékét még kevésbbé, ha nem tudja, milyen méretekben s milyen anyagokból készül-

tek. Boccaccio, Shakespeare, Molière, Arany csak emelkedtek nagyságukban, mióta összevetették alkotásaikat forrásaikkal.

Az összehasonlító módszer philológiai pontosságú munkájának alapmértéke és célja az aesthetikai értékelés; így előkészíti egyrészt a vizsgált mű realisabb lélektani analysisét, másrészt az egyetemes fejlődés nagy kapcsolataiba való beillesztését. A hol viszont a forrás, a minta, a modell ismeretlen marad, ott a költői mű alakjainak célja és jelentése felől legtöbbször bizonytalanságban maradunk. Innen a sok magyarázó tanulmány Hamlethez és a sokféle felfogás róla, míg pl. Egmont, Tasso, Clavigo alakjai, melyeknek forrásait ismerjük, tisztán állnak előttünk. Ez a philológiának nagy feladata, s az az érdeme az összehasonlító módszernek és a tárgy történetnek, hogy pozitív adatokat nyújt, szinte természettudományi realitásokat ad az aesthetikai méltatásnak, a mely előtte bizonytalanul kommentálta az író szempontjait, alakjainak jelentését.

A külvilág hatásának jelentőségét nagyon érzik maguk a tudatos költők is. A legérzékenyebbek s a legtudatosabbak egyike, Goethe fejezte ki ezt az érzést a leggyakrabban. »Man spricht immer von Originalität« — mondta Eckermannak 1825 május 12-én. — »Allein was will das sagen! So wie wir geboren werden, fängt die Welt an auf uns zu wirken, und das geht so fort bis ans Ende. Und überall, zu können wir denn unser Eigenes nennen, als die Energie, die Kraft, das Wollen! Wenn ich sagen wollte, was ich alles grossen Vorgängern und Mitlebenden schuldig geworden bin, so bliebe nicht viel übrig.« És: »Das Benützen der Erlebnisse ist mir immer alles gewesen. Das Erfinden aus der Luft war nie meine Sache. Ich habe die Welt stets für genialer gehalten als mein Genie.«

E hatások mint irodalmi források lehetnek belsők és külsők. Belső forrásoknak nevezhetők az életből, élményekből vett vonások, melyeket minden életrajz kiemel (Petrarca Laurája, Dante Beatricéje, Steinné, Charlotte v. Kalb, Perczel Etelka, Goethe és Schiller, Petőfi és Arany barátsága, hatásuk egymásra). Külső források a könyvek, az irodalom. Ezek igen gyakran erősebbek a belsőknél. Minden ember önmagán tapasztalhatja a véletlenül kezébe került könyvek nagy, átalakító hatását egész gondolkozására. A külső források különösen két irányban hatnak a szépirodalmi műre: meseanyagukkal és pszichológiai vonásokkal.

A mesetárgyak hatása az ismertebb s itt a tárgy történeti kutatás vezet legjobban célra. A művek tárgyuk szerint rendszeren visszavezethetők mesemotívumokra, sőt majdnem azt lehetne állítani, hogy minden hatásos költői mű kitalálásában meseelemekre vihető vissza. A forráskutatásnál tehát elsősorban a vizsgálandó mű cselekvényének vezérmotívumát kell megállapítani, azután pedig e motívumok egyéb feldolgozásait

felkutatni; s itt segítségül szolgálhat az eddig ugyan még elég csekély tárgy történeti apparátus, mely a meséket tárgyuk szerint úgy osztályozza, mint a természetrajz a növényeket virágjuk szerint. — A tárgyi források aesthetikai értéke rendesen alábbvaló a vizsgált művekenél. Meséjükkel lettek híresekké; mesetárgyak kellene a közönségnek. Nem a magasztalt, hanem a sokat olvasott íróknak van e tekintetben a legszélesebb hatásuk. Így Anglia az összes nemzetek irodalmában nem Shakespearerel, nem is Miltonnal vagy Byronnal hatott a legszélesebb körben, hanem a náluk sokkal kisebb Walter Scottal. Olaszországból nem a nagy trias hatott tárgyával legjobban, hanem Boccaccio utánzói, majd a bombasztikus édes Marini, és mialatt a Divina Commediát alig ismerték, a *commedia dell'arte* meghódította Franczia-, Németországot és Ausztriát. A németek közül a mult század elején sokkal szélesebb körű volt Lafontaine, Kotzebue és Iffland hatása, mint Lessingé s a weimari klasszikusoké.

Sok tekintetben hasonló a tárgy történetéhez, de örvedetesebb a helyzet a forráskutatás azon ágában, a hol lélektani motívumok átvételéről van szó. Itt már nagy költők szoktak források lenni. Az ő csodálatos ihletből származó pszichológiájukat használják fel az utánuk következő írók. Ide tartoznak a nagy jellemzők. Amint a mesetárgyak s bizonyos motívumok divatosakká lesznek, úgy megvannak minden korszaknak a maga korszerű vagy divatos jellemei, típusai is, melyek átlépték a nemzeti irodalmak határait s mindenfelé elterjedtek. Corneille nagylelkű pathetikus becsülethősei, Molière társadalmi típusai, a Richardson nyomán nőtt Wertherek és Siegwartok, a Sturm und Drang és a romantikusok Karl Moorjai, Marquis Posái, Jaromirjai és Hernanijai, a byroni Manfredek és Savonarolák, a regényírók alkotta típusok, a Walter Scott, Dumas, Balzac, Zola teremtetten alakok az egész világ irodalmát bejárták.

A forráskutatás harmadik területe a technika, a feldolgozásmód. A lyrai költeménynek, az eposnak, a drámának, a regénynek formái egyes íróktól indultak ki. A versalak, a csodás elem, a *deus ex machina*, a végzetdráma felismertető medailonjai, keresztjei, a keretes alak, az *anticipatio* módja, divatos stilisztikai formák, fordulatok, metaphorák, korszerű hangulatok, tendenciák, mind követtek egy-egy áramlatot, hatottak egymásra. (Marinismus, Gongorismus, Heineskedés stb.)

A mese- és jellemtypusok vándorútjait serényen kutatják minden irodalomban a kezdet nehézségein már átesett összehasonlító módszer munkásai. Igazán nagy eredményeket azonban csak akkor várhatunk majd ezen fontos területről, ha itt is, mint a folklóre terén, nemzetközi megegyezés alapján folyik a munka, a változatok elterjedtségének egyöntetű feldolgozása.

A folklórebán a mesemotívumok katalogusa, a milyen a bámulatos olvasottságú Antti Aarné a finn népmesékről, mintaképpül szolgálhatna az összehasonlító irodalomtörténetírásnak. Annál inkább, mert itt a szerencsésebb helyzet sokkal nagyobb eredményekkel kecsegtet: a mi a népmesék körében csak nagy ritkán állapítható meg, hogy honnan eredtek s hogyan vándoroltak a motívumok, azt az irodalomtörténetben meg lehet mondani. Nagy szolgálat lenne az egész világirodalomtörténetnek, ha valamely nemzetközi bizottság, pl. az Akadémiák bizottsága megindítaná a világirodalom mese- és jellemtypusainak katalogizálását. Ilyent megkezdett már Goedeke II. Miksa bajor király támogatásával *Lexicon der Kunststoffe* címen, de a kidolgozásban halála megakadályozta, ilyenre gondolt Scherer Vilmos is. E munka ma már sokkal tökéletesebben lehetne keresztülvihető és a költői motívumok általános történetévé sűrűsödhetnék. Kétségtelen, hogy az eredmény rendkívül gyümölcsöző lenne minden nemzet irodalomtörténetére és az ember szellemi életének fejlődésére nézve, a történeti néplélektanra elsősorban.

A következő dolgozatokban a magyar irodalom néhány termékét kívánom a nekik megfelelő világirodalmi áramlatba beállítani. Ki akarom mutatni egyes motívumoknak, típusoknak vándorlását egyik nemzettől a másikhoz s azt, hogyan nyertek irodalmunkban polgárjogot. Ezek az adalékok is igazolni fogják, hogy mennyire bonyolultak a nemzetközi irodalmi érintkezések szálai és hogy az irodalmak milyen gyakran mérítenek másod- vagy harmadkézből. E rendszeres kutatásokban egyes nagy íróink jellemző műveivel fogok foglalkozni és dolgozataim sorát a megújuló magyar irodalom jellemző termékével, a Peleskei Nótárius alakjával nyitom meg, a mint először Bessenyei Pontyijában, majd Gvadányi két művében és Gaal Józsefnél megjelenik s a mint ez alak tovább fejlődik Kisfaludy Károlynál s utána napjainkig.

I.

Gvadányi: Egy falusi nótáriusnak budai utazása.

GVADÁNYI híressé lett munkáját legtöbbször mint politikai költeményt tárgyalták. Csak társadalmi forrásairól volt szó: a korviszonyokról és belső, az életből vett motívumokról (Becsky György). Égyedül BEÖTHY Zsolt hasonlította össze tárgyát MONTESQUIEU híres művével, a *Lettres persanes*-nal.¹ Irodalomtörténetíróink megállapították, hogy a Falusi Nótárius nagy kedveltségét nem annyira esztétikai értékének, mint inkább

¹ Gvadányi-Album 1887. 67—70. l.

korszerű voltának, alkalmas tárgyának köszönhetette.¹ Ez a tárgy : a külföldieskedő divathajhászás szatírája, a forma : mely szerint falusi ember gúnyolja ki a városiakat, a keret : a levélalak s fictiv kiadó, mindenfelé egyaránt kedvelt és kipróbált téma és fogás volt már akkor. Ezek alapján Gvadányi műve minden tekintetben beállítható az európai irodalom hasonló alkotásai közé.

I.

A divat a maga kinövéseiben mindig kedvelt tárgya volt a szatírának. Az éghajlat és az izlés által megszabott, vidéken-kint s nemzetenként különböző viseletet a napkirály uralkodása idején nemzetközi divat váltja fel : a francia udvari viselet lesz az egész művelt világ divatjává. A többi országok utánozzák a nemzetek élén haladó francia kultúra termékeit s vele megkezdődik az a külföldieskedés, mely ellen minden ország conservatív, hazafiasan érző férfiai hasonló eszközökkel küzdöttek különböző helyen és időben. A gallómánia XIV. Lajos uralkodása végén tetőpontját éri. Angliában II. Károly volt a francia udvar leghívebb utánzója, nemcsak a mulatságokban és a divatban, hanem a Hobbestól elméletileg megállapított abszolutizmusban is.² Németország számos fejedelmi udvara főcéljának tartotta, hogy lehetőleg hű mása legyen a párisinak. Drezdában Erős Ágost udvara ragyogott francia mintára és valamint a párisi, úgy a bécsi udvar is éhező népnek közepette élvezte pazar mulatságait.³ A francia divatot és szokásokat elsősorban a nemesség honosította meg Németországban és Bécsben. Valamint XIV. Lajos alatt csupán a nemesség juthatott az udvarhoz, a német fejedelmek is nemességgel vették körül magukat és mint abszolút uralkodók, nem hívták össze többé a rendeket.

A nyelv és az irodalom is francia hatás alá kerül. Elsősorban a protestáns német udvarok, melyek szorosabb kapcsolatban voltak a párisival, vették fel a francia nyelvet. Rövid idő alatt az udvarokon kívül állók szójárását is ellepi a francia vendégzók serege. A költők a francia »Manier« utánzásában látták céljukat, síma verselésre törekedtek s kedvelt formájuk az alexandrin, a próza, a regényirodalom pedig szintén a francziából táplálkozik.

Kétségtelen, hogy ennek a külföldieskedésnek a társadalom szempontjából megvolt a jó oldala is. Úgy mint a lovagkorban, a francia szokások utánzása a 17. és 18. században is finomabb érintkezési formákat honosított meg a harmincéves háborútól

¹ L. pl. Arany írói arcképét : »Gvadányi nem mondható nagy költőnek, némely művében költőnek is alig« stb.

² Macaulay: *Anglia története*. Fordította Csengery Antal. Budapest 1875.² 1. 158 s. k. lk.

³ V. ö. Otto Henne am Rhyn, *Kulturgeschichte des deutschen Volkes*. Berlin, 1897. 2, 177 s. k. lk.

elvadult társadalomban ; másrészt a fényűzés, a divat jó hatással volt az ipar és a kereskedelem fejlődésére is.¹ Tulajdonképen azonban nagy veszedelmet jelentett a gallománia a nemzeti élet sajátosságaira, a nemzeti szokásokra és az irodalomra. Ezért már korán felzúdul ellene a társadalom hazafiasan érző része, elsősorban a nemzeti élet legerősebb hatású tényezője, az irodalom.

Németországban a tizenhetedik század első felében indul meg a küzdelem az »à la mode« ellen, a gúny és a harag fegyvereivel. GRYPHIUS *Horribilicribrifax*-a és *Daradiridarumtaridese*, LOGAU csipkedő epigrammái és LAUREMBERG jóízű alnémet kifakadásai ennek az iránynak legsikerültebb termékei. Jellemző a kor külföldieskedő voltára, hogy maguk e szatírák is jórészt idegen hatás alatt latin, spanyol, franczia, angol, hollandi mintára (PERSIUS, JUVENALIS, QUEVEDO, OWENUS stb.) keletkeztek. Minden csak úgy volt jól, ahogyan a francziák csinálják. LOGAU cinikusan mondja :

Tu dies in Deutschland : tu, was man in Frankreich tut,
Ich wett' es fällt so schön, ich wett' es ist so gut.

Vagy :

Dass Deutschland Kinder zeugt ? Sie haben so nur mehr
Beschwerden ;
Sie müssen, soll'n sie gelten was, Franzosen dennoch allewerden.

Az egész irány éle elsősorban az idegen ruházat ellen fordul. (A la modo Monsiers. Oder Chartell dess Stutzerischen Auffzugs der durchsichtigen, Hochgefidderten, Wolgesport- vnd gestieffelten, auch Langschwartzhärigen, Wolvernestelten Cavalieren 1628. Vagy : Dess jetzigen Weltbeschrayten verachten vnd verlachten Al-modo Kleyder Teuffels Alt-Vater Genant der Hosen-Teuffel 1629. Alamodische Hobelbanck 1630. stb. és a nagyszámú Alamodischer Sprachverderber.) Az elv : »Frembde Kleyder bringen auch frembde Sitten mit.« Legjobban ismét Logau epigrammája fejezi ki ezt a gondolatot :

Diener tragen insgemein ihrer Herren Liverey ;
Soll's denn sein, dass Frankreich Herr, Deutschland aber Diener sei ?
Freies Deutschland, schäm' dich doch dieser schnöden Kriecherei !

A Monsieur Alamode ellen vívott harczot és ennek okait szépen összefoglalta SCHMIDT Erik.² A nemzeti viselet védelmére és az idegen ruha gúnyolása olyan éles, hogy állandóan emlékezett a mi Peleskei Nótáriusunk kiszólásaira. MOSCHEROSCH hosszúlélekzetű, cinikusan gúnyos hangja arra indította irodalmunk

¹ Otto Neuburger, *Die Mode. Wesen, Entstehen und Wirken*. Berlin 1913. 40—51. l.

² *Der Kampf gegen die Mode in der deutschen Literatur des siebzehnten Jahrhunderts*. (Charakteristiken. Erste Reihe. Berlin 1902. 60—79. l.

egyik bűvárát, hogy a híres *Philander*-ben sejtse Zajtay uram mintáját.¹ Ez a sejtés nem bizonyul ugyan nyomra vezetőnek, de az alak, a mely viszont spanyol eredetire megy vissza (Quevedo, Sueños), mindenesetre hasonló. MOSCHEROSCH chemiai analysise a külföldieskedő alak (»Teutschling«) szívéből a következő: $\frac{5}{8}$ francia, $\frac{2}{8}$ spanyol, $\frac{1}{8}$ olasz és alig $\frac{1}{8}$ német. — Már a XVII. században akadnak az idegen ruhának a mi nótáriusunkéhoz közelebb álló szatirái is. ARNIM-BRENTANO dalgyűjteményében van egy XVII. századi költemény, a mely úgy írja le a külföldieskedő gavallért, mint a nótárius:

Was ist das für ein Strobelhaar, sind's Igel oder Ratzen?
Vielleicht nur einmal in dem Jahr tun kämmen ihn die Katzen.
Sein Haar ist g'wiss ein Storchennest, krumm hin und wider bogen.
Er hat ein'n Schopf wie ein Wiedhopf, viel Volks darein erzogen.

Am linken Ohr hängt ihm herab ein à la mode-Zotten
Den darf er gar nicht stutzen ab, bei Leibstraf' ist's verboten,
Dünkt ihm sehr toll, wie ihm die Woll' herumschwebt vor den Augen,
Ist lang und dick, für einen Strick tut es dem Henker taugen.

Der Hut ist voller Federbüsch', als ob er wollte fliegen,
Er gäb' ein'n guten Flederwisch, damit man kehrt die Stiegen,
Er macht's mit Fleiss halb gelb halb weiss, fein scheckigt wie die
[Narren,

Er schmiegt sich schön und fliegt davon, will hier nicht länger harren
Ein Leilach, wenn's erklecken kann, braucht er für einen Kragen.
Ein Hasengarn hängt unten dran, zahm Wildbret drin zu jagen,
Er dient ihm statt als Fazolett, das Maul tut er dran putzen,
Stärkt ihn mit Schmutz, der Hudelbutz, mit Falten tut er stutzen.

Sein' Red' ist lauter Phantasie, viel Schwätzen und viel Lügen,
Er lügt daher ohn' alle Scheu, bis sich die Balken biegen,
Erzählet frei, wie dass er sei in fremdem Land gewesen,
Er könn' viel' Sprach', kann allem nach ja kaum ein'n Buchstab'
[lesen.

(*Des Knaben Wunderhorn*: Taille douce eines süßen Herrn in bitt'rer
Manier von 1650.)

Ez a küzdelem sok tekintetben szűk látókörű polgári emberek harca volt minden ellen, a mi új. Ők maguk nem nyujtottak más programot, mint azt, hogy a régi mellett kell maradni. Harczuk nem volt ugyan meddő, mert ébren tartotta a gyengülő nemzeti érzést, de nem tartóztathatta fel a minden téren való haladást. A francia divat nemcsak megtartotta uralmát, hanem a felvilágosodás századában még inkább hódított.² Divatlapok, mint a *Galerie des Modes et costumes francais* (1778), *Le Cabinet des Modes ou les Modes nouvelles* (1785), a *Gallerie*

¹ Kardos Albert, *Irod. Közl.* 1, 262.

² Olv. Edmond et Jules de Goncourt, *La femme au dix-huitième siècle*. Paris, Charpentier 1862.

és a *Magazin des Modes* stb. egész Németországban és Bécsben gyorsan elterjednek és a nyomukban keletkező német divatlapok is, mint a Bertuch-féle *Mode-Journal* (1786) a francia divatot terjesztik.¹

Marie Antoinette trónralépésével a fényűzés és a divat esztelenségei tetőpontjukat érik. A legfeltűnőbb volt a nők hajviselete. A királyné már Párisba érkezésekor magával hozta a magas hajviseletet és ez sokáig divatos maradt, bár különböző alakításban és változó névvel, mint pl. la frisure à la Chartres, L'union de la France et de l'Angleterre stb.² A híres »Fontange« szerint, mely kbl. 1680 óta volt divatban, a haját mindenféle segítő eszközzel, fémrudakra erősített orgonasípszerű állvány-nyal, párnákkal, vendéghajjal szinte hihetetlen méretekre, 50—60 cm.-nél magasabbra építették fel és különböző csifrással, selyemdarabokkal, tüllel, csipkével, tollakkal díszítették. Ez a hajdísz két-három emeletre oszlott és mintegy húsz-féle változata volt divatban.³ A kalapok divatja is gyorsan változott, így pl. 1788-ban chapeau à la Marinière, à la Courrière, à la Dragonne, au Tartuffe, 1789-ben au Pacha, à l'Argus, à l'Euménide, au Papillon, à la Voltigeuse stb. voltak divatosak. Minden alkalom jó volt új divat kreálására; így Rohan herczeg bíborosnak a Bastilleba való bebörtönzése a »Chapeau couleur du cardinal sur la paille« nevű bíborszövevvel díszített szalmakalapnak adott létet.⁴ — A szoknyát abroncs szélesíti ki, úgy mint XIII. Lajos korában s vele megadja a kor divatjának különös jellegét. Eleinte hordóalakú volt az abroncs, utóbb ovális, csupán kétoldalt kidomborítva, míg elől és hátul egészen lapos lett. Oldalt a csípő fölé domborították fel annyira, hogy a kar kényelmesen pihenhetett rajta.

Minden ruhadarabnak, minden ráncznak, a ruha összeállítására mind a kétszázötven módjának megvolt a maga külön neve, úgy hogy valóságos regényes jargon keletkezett erre: plaintes indiscretes, désir marqué, préférence, vapeurs, agitation, regrets, doux sourire, composition honnête és számtalan hasonló.⁵

A divat alig hihető, esztelen túlzásaiban 1780-ig még volt valami eredetiség, de utóbb ez is elesik és egészen absurd vise-

¹ V. ö. Oskar Fischel-Max von Boehn, *Die Mode. Menschen und Moden im neunzehnten Jahrhundert*. Nach Bildern und Kupfern der Zeit. München, 1908. 1, 20 s k. lk.

² L. a királynő szabónőjének naplóját: *Modes et usages au temps de Marie Antoinette* par le Comte Reiset. Livre-Journal de Madame Eloffte, Marchande de Modes. Paris 1885. Firmin-Didot et Cie 1, 10 s k. lk.

³ V. ö. Ola Alsen, *Die Mode der galanten Zeit*. Berlin, W. Borngräber 1913. 36 s k. lk.

⁴ L. A. Racinet, *Le costume historique* cz. nagy művének 5. köt. (1887) A G s k. lapjait.

⁵ Dr. J. H. von Hefner-Alteneck, *Trachten, Kunstwerke und Gerätschaften vom frühen Mittelalter bis zum Ende des achtzehnten Jahrhunderts*. Frankfurt a. M. 1889² 10, 713—720 tábla.

letek kapnak lábra. Teljes képet ad most róluk az a gyönyörű díszmunka, a mely a korabeli divatlapok metszeteit híven reprodukálja.¹

A férfidivat nem kevésbbé volt változatos és mesterséges.² A kabát szárnyait papirossal vagy viaszos szövettel kikeményítették, hogy épen úgy elálljon a csípőtől, mint a nők abroncszoknyája. A kabátújj széles tölcserben végződött, melyet az ing csipkekezelője töltött meg. A kurta nadrágot csattal erősítik a harisnyához. A szövet legtöbbször pompásan színezett brokát, drága hímzésekkel. 1780 körül az úri ruházat színének összeállítására körülbelül a következő volt: kék frakk, lila mellény, sárga nadrág; vagy: dióbarna frakk, fekete bársony gallérral s két sor arannyal szegett gomblyukkal, piros, arannyal sujtásozott mellény, fekete bársony nadrág, szürke selyemharisnya. A hatalmas gombok kincseket értek: üvegre festett miniatűrképek, érmek voltak ezek, rajtuk pl. Ovidius Metamorphosését, Aretinót, római császárok képeit mutatták. Artois herczeg pl. egyszer egész sorozat órát hordott gombok gyanánt.³

Vegyünk néhány példát a »Cabinet des Modes« tíznaponként megjelent képes füzetéből és a »Magasin des Modes Nouvelles françaises et anglaises«-ból. 1785 novemberében az elegáns fiatalember viselete: »en chenille«, vagyis hernyómódra. Ez a ruházat zöld frakkból állott »à la boue de Paris«, szoros rövid nadrág három gombbal, sávós mellény és lila sávós fehér harisnya, szalagos félczipő. Kalapja »en jockey« magas, kerek, széles karimájú. — Deczemberben az udvarnál »grec carré« a hajviselet három fűrttel, nagy mousseline gallér »à l'anglaise« és kezelő »de point«. Lilaszín satin frakk »prune de monsieur clair«, zöld hímzéssel, a kardon pedig szalag »vert d'eau«, a félczipőn »boucle carrée« és vörös sarok, a nemesség privilégiuma. — 1786 márcziusában citromszínű frakk zöld sávval s lila kezelővel. Emailgombok, fekete selyem nadrág. A hón alatt hordott kalap fehér tollas. — Júliusban a frakk »vert dragon«, a zseb és a kezelő »à la Marinière«, a nadrág »queue de serain« stb.

Ez a francia divat volt egész Európa előkelőségének városi viselete.⁴ Németország udvarai mind utánózták. Berlin, melynek 1724-ben 8496 francia lakosa volt, Nagy Frigyes alatt születneinek józan felfogása és nyugodt vérmérséklete ellenére minden tekintetben követte Párist; igen jól mutatják ezt CHODOWIECKI

¹ *Galerie des Modes et costumes français*, dessinés d'après nature 1778—1789. Reimpression accompagnée d'une préface par M. Paul Cornu. Paris. Librairie centrale des Beaux-Arts. 1912.

² Schubert v. Soldern, *Natur, Mode und Kunst*. Zürich. 1912.

³ Oskar Fischel-Max v. Boehn, *Die Mode. Menschen und Moden im 18. Jahrhundert*. München 1909. 176. l.

⁴ Ölv. Alex. von Gleichen-Russwurm, *Das galante Europa. Geselligkeit der grossen Welt 1600—1789*. Stuttgart. MCMXI. Kül. a második részt »Frankreichs Vorherrschaft, 105. s. k. lk.

apró metszetei, melyeken a francia divat minden árnyalata megjelenik.¹ — Leipzig is ekkor érdemli meg a »Klein-Paris« nevet, melynek lakosai, mint Zachariae sokat olvasott könyve *Der Renommist* leírja, szívesen nézték rizsporos parókájú, selyemharisnyás, bársony- és atlaszruhá, pomádé és parfümszagú »galant«-jait. A bécsi divat is követte Marie Antoinette udvarát. A mint a Tanagra-szobrok és az előkerült vázák képei a görög házi életre és társadalomba adnak betekintést, úgy a bécsi életet pompásan illusztrálják az egykorú porcellánfestészet és kislasztika. Képet adnak a viseletről, a mulatságokról, a »Tierhatsz«-ról és Bécs egyéb sajátosságairól.² — Buda és Pest lakói utánozták a bécsi francia divatot. A czopf és a vukli általánosan elterjedt, maga Gvadányi is viselte. A borotválkozás is divatos volt, a ruházatból pedig teljesen eltűntek a hagyományos öltöndarabok s helyükbe jött a bouffan, a fourreau, à la Vigano, à l'Anglaise (kupidóhasszín), a kaskét stb.³

A szatira, a mely szünet nélkül nyomában járt az idegen divatnak, újult erővel kezdte ostorozni azt a XVIII. század második felében, a mikor már alig hihető esztelen túlzások kaptak lábra. Az ellenhatás, mely magában Párisban 1780 körül vált erősebbé, Németországban sohasem szűnt meg. Írók és rajzoló versenyt gúnyolták a lehetetlen viseleteket. A szatirikus képeken égbe meredő hajzatot, szerteterpeszkedő abroncsszoknyát, pánczélszerűen szorító fűzőt viselnek az emberek s mellettük látható az állat, melyhez hasonlítja őket a rajzoló: páva, papagály, gólya, agár stb. Egy képen magas állványt emeltek, hogy a hölgy haját felépíthessék, hatalmas fújtatókkal rizsporozzák és csigával huzzák fel díszeit, mások pedig teleszkóppal vizsgálják, jól van-e elkészítve s mérőónnal állapítják meg, egyenes-e a hajépület. A gyaloghintó tetején nyílás van, hogy a hajtorony helyet kapjon s ha az ilyen torony feldől, a földre zuhan s a kutyák mulatnak vele.⁴ XVIII. századbeli augsburgi gúnyképeken ilyen szövegek olvashatók:

So schön verändern sich die Moden mit der Zeit,
Dem einen alles eng, dem andern alles weit
Wie eine Herings Seel ist jene anzuschauen
Die andre brüstet sich als wie die stolzen Pfauen.

¹ Olv. még: Hans Ostwald, *Berlin und die Berlinerinnen. Eine Kultur- und Sittengeschichte*. Berlin 1910. 32 s k. lk. Most ilyen címmel: *Sittengeschichte Berlins*. Berlin, 1913.

² L. J. Folnesics und Dr. E. W. Braun, *Geschichte der k. k. Wiener Porzellan-Manufaktur*. Wien 1907. Die figurale Plastik 1744—1864. 159 s k. lk. L. kül. a XXXVI. s k. táblákat.

³ Olv. Szendrei János, *A magyar viseletek története*. Budapest, 1905. 193—5. l. — Nagy Rózsa, *Magyar viselet a XVIII. század végén és a XIX. század elején*. (Művelődéstörténeti értekezések 62. sz.) Budapest, 1912. 8—14. l.

⁴ L. ilyen képeket Otto Henne am Rhyn, i. h. 2, 301.

Die nehmen die Natur von einem Windhund an,
 Dass man des Lachens sich oft nicht enthalten kann,
 Die andre schwellt sich auf wie eine Bayrische Nudel
 Und jener geht daher, als wie sein alter Budel.

Vagy:

Madam Ihr Herr Friseur versteht die Baukunst schlecht,
 Der Thurn auf Ihrem Haupt ist gar nicht senkelrecht
 Sie laufen in Gefahr denselben umzustürzen
 Dann kann sich leicht damit ein Hund die Zeit verkürzen.

V. ö. Gvadányinál:

Mint a' tsányi torony úgy áll elől haja,
 Tudom van fejének horgas töktől baja,
 Hátnál a' dombjába férne egy méh raja
 Nem dagad ily nagyra a' Balaton zaja.

Ilyen irányú gúnyképeknek és gúnyverseknek se szeri, se száma.¹ Minálunk is régi multja van ennek a szatírának. Megtalálható Apáti Ferencz feddőénekében, megvan a Felnémeti Névtelen Cantiójában is, a hol ilyen kritikák olvashatók a »Luter-papokról«:

Torkig való drága ránczos palástokat
 Nám az ő testekhez oly igen illetik
 Az margetás gallért, nyakokat befedte,
 Urunk tanítványi nem így öltözének

és:

Ő házastársokat oly igen tarkázzák,
 Aranyas fedéllel fejeket burejtják,
 Drága gereznákkal testeket fedezik,
 Őket ékesejtik, hogy inkább szeressék.²

A conservatív és divatellenes mozgalom különösen a 18. században erősödött meg nálunk, a mikor a magyar viselet a magyarsághoz való ragaszkodás egyik legmarkánsabb külső jele, a külföldieskedés ellen leghatásosabb néma tüntetés volt. RÁJNIS (*Egy igaz Magyar ruhába öltözött Leánynak képéről* 1781), ÁNYOS (*A régi magyar viseletről*), ORCZY, DAYKA (*A nemzeti öltözet*), BERZSENYI is kifejezték nagy fontosságát, de az ő hangjuknál hatásosabbnak bizonyult a szatira, a maró gúny, a nevetve ostromozás eszköze. Az irodalomnak e célra kedvelt formája volt a városba érkező falusi emberek alakja.

¹ A berlini kir. könyvtárban és a Kupferstichkabinetben egész gyűjtemény látható ilyen gúnyképekből és repülő »lapokból.« L. John Grand-Carteret, *Les mœurs et la caricature en Allemagne*. Paris 1885. és: Friedr. W. Ebeling, *Geschichte der komischen Literatur in Deutschland* 1865—69.

² R. M. K. T. 7. köt. 294. l.

2.

A városiak és a falusiak ellentéte régi komikai tárgy.¹ A német irodalomban a XIII. században tűnik fel a paraszt és a városi ember szembeállítása NITHART VON RIUWENTHAL dalaiban, melyek a falusiak életéről szólnak s a parasztok fenhéjazó modorát gúnyolják, valamint WERNHER DER GARTENAERE *Meier Helmbrecht* nevű kapaszkodó, uraskodásra vágyó parasztjában, a ki mindenkit rászedne s maga esik az eszelebb emberek hálójába.² Ide tartoznak e két költő utánzói, STRICKER a maga ravasz Amis papjával s a széltében elterjedt dalok és metszetek majd jóakarattal, majd szatirikusan ábrázolt parasztjai (DÜRER). A városiak és a falusiak közötti ellentét növekedtével e viszonyoknak gúnyos rajza is mindinkább terjedt. A farsangi játékokban a paraszt lett az ördög helyett neveltséges alakká durva, szemérmetlen viselkedésével, otromba ravaszkodásával, elbizakodott jólélésével s verekedő hajlamával.³ A parasztság viszont a *Till Eulenspiegel* alakjával állott bosszút a rajta esett gúnyért, rámutatva, hogy a vidéki is ugyancsak ügyesen tudja rászedni a városi embert, így még *Markalf* paraszt Salamon királyt, vagy az apát a császárt. — A XVII. század jórészen az angol komédiások bohózataival folytatja a vidékinek ki-gúnyolását. A kor legnagyobb német drámaírója, GRYPHIUS *Pyramus és Thisbe*-féle ripacskomédiát mutatva be, felszólal a külföldieskedés, a divathajhászás ellen, a francziáknál viszont *MOLIÈRE Monsieur de Pourceaugnac*-ja a vidékiek neveltségessé tételét czélozza. Azok a körülmények, melyek Molièret e darabjának megírására késztették, nagyon emlékeztetnek azokra az okokra, a melyek Széchy Károly szerint Gvadányit a Falusi Nótárius alakjának megalkotására indították. Ezek egyfelől a korviszonyok, a divatosan öltözködő s külsőleg ragyogó, de elszegényedett udvari nemesség és a divattól s a társadalmi formáktól elszokott vidéki nemesség közötti ellentét, másfelől személyi okok voltak: Molière t. i. e darabjával egy vidéki nemest akart megtréfálni, a kivel összekülönbözött, úgy mint Széchy szerint Gvadányi Becsky Györgyöt. Csak néhány példa mutassa, milyen nagy volt Molière e darabjának hatása. *Donneau de Vizé, Le gentilhomme Guespin ou le campagnard* (1670), *Hauteroches, Les nobles de province* cz. darabjaikban a vidéki lesz neveltségessé, épen úgy, mint John Dryden, John Vanbrugh és Cibber hasonló darabjaiban.⁴ A XVIII. században DESTOUCHES

¹ Olv. Friedrich E. Hirsch, *Der Bauer in der Stadt*. Zeitschr. für Bücherfreunde N. F. II. 1, 171 s k. lk. (1910.)

² Olv. Albert Bielschowsky, *Geschichte der deutschen Dorfpoesie im XIII. Jahrhundert*. Acta germanica II., 2, 191 s k. lk.

³ V. ö. J. Bolte, *Der Bauer im Lied*. Acta germanica I, 284 s k. lk.

⁴ Olv. Hirsch. i. h. 182. l.

már közvetve kerül a Monsieur de Pourceaugnac hatása alá. »La Fausse Agnès ou le poète campagnard« (1736) cz. vígjátéka híres karikaturáival Franciaországban, majd Gottschedné fordítása által Németországban is nagy sikerrel jut színre, valamint Pourceaugnac másik leszármazottja, HOLBERG-nek *Den Ellette Juni* cz. bohózata is. Harmadik nagyhatású utánzata Molière darabjának a minálunk is jól ismert DELISLE *Arquin sauvage*-ja (1722), a mely mindenfelé, Ausztriában is elterjedt.¹

¹ L. H. Humbert, *Delisle de la Drevetière*, sein Leben und seine Werke. Strassburg, 1903.

Folyt. 391.

GRAGGER RÓBERT.

BALASSI BÁLINT IRODALMI MINTÁI.

(Első közlemény.)

Balassi korában Magyarországon valamelyes szépirodalmi mozgalom támad, s tudomásunk van arról, hogy bizonyos vetélkedési vágy keletkezik az írók között. Balassi egyik 1589-ben kelt költeményéből tudjuk, hogy ő is részt vett ebben a vetélkedésben (LXII.):

Egy szegény zarándok, régi barátotok énekette ezt nektek,
Kik a magyar nyelven való vers szerzésen egymással vetekedtek.¹

Egy másik költeménye szintén ilyen verselő vetekedés terméke, sőt ebből megtudjuk az ellenfél nevét is. A Júliaciklus egyik darabját ugyanis (XLVI.) Balassi unokaöccse, Dobó Jakab hasonló tárgyú éneke ellen szerezte. Más adatunk is van arra nézve, hogy volt köztük valami versengés, valószínűleg családi viszállyukból kifolyólag, mert 1585-ben Batthiány Boldizsárhoz írt levelében azt mondja Balassi, hogy van ő olyan ember, mint Dobó Ferencz vagy Jakab.² Másfelől Rimay, ki maga is verselt, többször említi az egykorú verselőket, kik közt Balassit tartja elsőnek, mert »hangjának csodálatos kellemességével és nyelvének kifejező harmoniájával minden más írótt jóval felülmult«; ³ másutt »Balassi sas, a többiek apró madarak«. ⁴ Még érdekesebb és a kortársak irodalmi themáira is világot vet Balassi saját panasza és Rimaynak idevágó megjegyzése, mely szerint a versenytársak a maguk sekély elméje szerint alakítgatják közkézen forgó verseit.⁵

Minden szépirodalmi mozgalomnak megvannak a maga mintái, melyekből kifejezését, sőt anyagát meríti. Hová fordulhatott ez a kis kísérletező írócsoport? Hová fordult Balassi, a kis írócsoport Rimay által méltán csodált feje?

¹ V. ö. már Gajári Lajos: Egy. Phil. Közl. 1886, 287. és Baross János: Bud. Szemle 1906, 127. köt. 189.

² Takáts Sándor: Budapesti Hírlap 1907, 288. Szilády (Balassikiad. 293.) Szamosközy alapján 1580 tájára teszi Dobó Jakab halálát. Takáts adatai szerint 1585 utánra kell kitolnunk.

³ Rimay János munkái. Kiadja B. Radvánszky Béla 1904, 249.

⁴ U. o. 251.

⁵ U. o. 253.

A XVI. században az egész világirodalom szerelmi költészetében közös felfogás uralkodik. Nem lephet meg tehát, ha azt találjuk, hogy Balassinál is ez a felfogás érvényesül. Röviden szólva, udvarló színezetűnek lehetne a kor lyráját jellemezni: a szerelmes teljesen megalázkodik az imádott nő előtt, a kit viszont a legmagasabb polczra emel. A bókolás erős érvényesülése, a szerelem folytonos hangoztatása egy sablonos, szenvelgő hangnemet fejleszt ki.

Dolgozatom célja kimutatni Balassi szerelmi lyrájának általános és részleges kapcsolatát kora irodalmával. Az általános hatás megértése végett szükséges a fennemlített egységes költői felfogást, ha még olyan vázlatosan is, az egyes irodalmakban közelebbről megvizsgálni, különösen azokra terjeszkedve ki, melyeket Balassi közelebből is ismerhetett. A kutatást megnehezíti Balassi roppant nyelvtudása. Rimay szerint tudott latinul, olaszul, németül, lengyelül, csehül és törökül¹ és ha a nótajelzések adatait is hozzászámítjuk, ismerte az oláh, horvát és szlovén nyelveket is. Így a kor irodalmával való egybevetés eredménye csak megközelítő pontosságú lehet, mert egyrészt a szláv nyelvek kellő ismeretének hiánya gátolt meg a kimerítő vizsgálatban, másrészt meg az egykorú népköltési termékek is többnyire ismeretlenek, a melyeket pedig Balassi a nótajelzések adatai szerint ismert és felhasznált.²

I. A nemzetközi sablon.

1. A humanista szerelmi költészet.

A XV. és XVI. században egyetemes jelleget öltő latin-nyelvű irodalomban nemcsak a nyelv közös, hanem a kifejezés és a tartalom is conventiókon alapul. A kifejezés előbbre való volt mint a tartalom, mert még a legkezdetlegesebb stilusgyakorlatnak is költői értéket tulajdonítottak, ha valamennyire megközelítette a klasszikus latinság dialektikáját. Ez volt főcéljuk s az antik írókból utánzás ürügye alatt szemérmetlenül lopkodtak. Scaliger híres műve előtt (1561.) a poétikák e kompilátorok számára összehordott példatárak voltak. Florilegium, Margarita poëtica és más hangzatos címek alatt általánosan használt segédkönyvek voltak s a legnevesebb írók is használták. Fabricius poétikájában azzal dicsekszik, hogy művét Sabinus, Acontius, Lotichius, Micyllus, Stigelius, sőt

¹ Id. m. 264.

² A mennyit a lengyel műköltésből átvizsgálhattam, az is egyezik a szerelmi lyrának az akkori nemzetközi modorával. Az egykorú török költészetet Hammer-Purgstall igen gazdag német antológiájában tanulmányoztam át.

Eobanus is sűrűn forgatják; ¹ mind híres humanisták; egyiküket, Lotichiust Rimay is említi Balassi-előszavában. Jelzőket, hasonlatokat, találó képeket, mindennemű stilvirágot találhatunk a verselők ezekben a poétikákban. Úgy segítették át magukat a klasszikus nyelv nehézségein, hogy egyszerűen kiírták a megfelelő szót vagy phrasist, a melyet a compilátor az ókori írókból böngészett ki. Az eredetiséget nem igen kérték számon az íróktól. V. Károlyt ugyanazokkal a szavakkal magasztalják, mint I. Ferenczet, ugyanazt az epithalamiumot kapja a német főúr, mint a francia polgár vagy az olasz herceg, s ugyanazt mindenütt a szerelmes panasza is. A nagy többségről szólunk itt s nem egy-két kivételes tehetségről, a milyen elvétele a humanista költészet sikeretlen bujaságában is találkozunk. De még ha valami újat, érdekeset termelnek is a költői eredetiség e fehér hollói, az utánczók hada hamar elsenyveszti az idegen nyelv üveg-házában nyílt virágokat, mert csak a sablont látja bennük s nincs érzéke a valódi költői érték iránt. Ez volt a sorsa Joannes Secundus »basium«-ainak.

Ebben az átlag-irodalomban a szerelmi lyrának főleg két faja dívott: az *elegikus* és az *epigrammatikus*. Csak ritkán találunk basiumokkal, ódákkal és anakreontikákkal. Tartalmi különbség nincs e két főfaj közt. Az eltérés csak annyi, hogy az elégia terjedelmesebb és áradozóbb, az epigramma meg szárazabb, rövidebb és szellemeskedőbb. Különben a bennük kifejezett szerelem egyforma mind a két műfajban. Ez a szerelem, a mely Catullus, Propertius és főleg Ovidius lyrájának rendszerre merevedett kivonata, a humanistáknál egy változatlanul azonos póz, a melyet a költő vagy szerelmese életkörülményei nem befolyásolnak. Az ideált csak két nézőpontból ismerjük meg: tökéletességéről és kegyetlenségéről. A költő pedig önmagát szenvedő, agyongyötört embernek tünteti fel; egyebet ő róla sem tudunk meg.

E conventionalismus oka a humanista szerelmi lyra udvarló jellege. A költemény nyíltan vagy hallgatagon »hozzá« van intézve és főczélja akár igazán, akár csak látszólag az ideál meghódítása. Mindenkinek megvan a maga választottja, a kit egyformán magasztal szépségeért, fedd kegyetlenségeért. Eless világot vet erre a felfogásra Rimay János Balassi-dícsérete, melyben a következő szavakkal magasztalja Balassi szerelmi lyráját: ² »A mű sarkpontja Júlia, ki szépségével, nyájas erkölcsével és nagy eszességével elcsábította őt és ezért ő Júliát viszontszerelemre ³ igyekszik gyújtani, majd könyörgéssel, majd fenyegetéssel, dícséréttel, hízlegéssel, majd meg példákkal

¹ Dr. Karl Borinski: Die Poetik der Renaissance und die Anfänge der litterarischen Kritik in Deutschland. Berlin. 1886, 13.

² Id. m. 249.

³ A latin eredetiben hibásan: *metuum ardorem*, e. h. *mutuum*.

hozakodik elő s ezt oly gazdag¹ és éles elmével teszi, hogy se Catullus Lesbiája, se Tibullus Neaerája, se Propertius Cynthiája, se Petrarca Laurája, se Scaliger Taumantiája, se Vezelius² Candidája, sem pedig Secundus Júliája nem élvezhette a szerelemrecsábitás dízesebb és választékosabb eszközeit vagy a szerelem lángolóbb hevét.»

E tipikusan humanista nyilatkozat megadja a humanista felfogás lényegét. Tibullust, Propertiust, Petrarcat és Joannes Secundust a Scaligerekkel és Bézákkal fogja egy kalap alá, mert elsősorban ügyes, esdeklő-bókoló udvarlókat lát bennük.

Az antik és humanista költészet közt a leglényegesebb különbség az élmény hiánya ez utóbbiban. Ebből folyik minden eltérés. Amaz természetes környezetben született és fejlődött, ez a szobában csenevészedik el. Az költészet, ez formalismus. De már az óklasszikai szerelmi költészetben is vannak olyan jelenségek, melyekre a humanismus rátámaszkodhatott. Megvan a mythologiai apparátus, Cupido, Vénus s a velük járó terminologia. Nem tartozik ide annak a kimutatása, hogy mennyiben volt ennek több értelme az ókorban, de annyit mondhatunk, hogy a humanista költészet rendszeresítve a szerelem isteneinek amúgy is anakronistikus szerepét, egyszerű stilisztikai requisitummá fokozta le, a honnan már csak egy lépést kellett tennie az üres játék felé. Egyes antik írókból pedig, különösen Ovidius gáláns lyrájából, de Catullusból és Propertiusból is valamilyen mesterkelt érzelgős szerelmi költészetet olvastak ki. Különben a talaj már elő volt készítve. A trubadur-költészet, a mely Itáliára átcsapva, a misztikus szerelmi költőket felváltó Petrarca és követői költészetének kifejlődését segítette elő, az újlatin költészet keletkezésével egyidejűleg egy állandó szerelmi felfogást honosított meg az olasz költészetben, a mely a reális egyéni életet teljesen háttérbe szorítja. Az eredmény a női eszményért való rajongás és a szerelmi költő határt nem ismerő hódolata. Már Petrarca génije sem a reális egyéni élet közvetlen kifejezésében mutatkozik. Követői meg csak kiemelték gyöngye oldalait, hiszen minden nagy író gyöngéi felől közelíthető meg legjobban. A XVI. század aztán betetőzte Olaszországban a senyvesztés, az értetlen kivonatalás munkáját. A nemzeti átlagköltészet kölcsönhatása alatt a latin átlagköltészet is sablonná vált s ez a sablon terjedt el francia, német, flamand és lengyel földön.

Ebben a nemzetközi sablonban a szerelem végzetszerű; hasztalan szabadkozik ellene a költő, akármilyen biztonságban érzi is magát, fatális ereje hatalmába keríti. A fatális szerelmet Cupido okozza, a ki nem kis örömét leli abban, hogy a szerelmest megkínozza. Beléje lövi nyilát, a mely gyötrő lángra lob-

¹ Eredetiben foeto, e. h. feto.

² Béza Tivadar.

bantja. De a nagy gyötrelem rendesen panaszra vagy haragra indítja a szerelmest a kegyetlen gyermek ellen. A humanisták bőven kiaknázzák ezt az anyagot. Angerianusnál pl. epigramma-formában találjuk meg: ¹

Isten vagy, ha mindkettőnkre egyenlőn irányzod íjad:
Nem vagy Isten, mert csak az én oldalam gyötri a seb.

Vulteius kikerülhetetlennek festi a vak gyermek lángját: ²

Erölködöm, mindent megkísérlek, megteszek, fölkeresek,
Hogy elhagyja szívünket a gonosz láng.
De minél jobban űzöm, annál jobban égeti szívem;
És minél távolabb vagyok, annál inkább zaklat a szerelem.
Hogy miben különbözik a te tüzed a többi tüztől,
Vak gyermek, rajtam mindenki megtanulhatja.
Más tüzek csak a jelenvalókat emészthetik,
Mi ránk még a távolba is hat a te tüzed.
Ki rejtőzhet el előled és heved elől tehát,
Ha jelen, ha távol megemészt lángod?

Érzik rajta a humanista mesterkedése, a mint a metaphorát a reális tüzzel hasonlítja össze. — Bonefoniust is rettenetes lángok gyötrik. Ezért sóhajtkínjában a kegyetlen gyermekhez: ³

Hát nem több ez már a soknál is, kegyetlen gyermek?
Annyi lángot szül kebelem,
Annyi tüzet lövell bensőm,
Hogy ha a sóhajok nem fuynak a lángokat,

¹ Michael Tarch. Marullus, Hieron. Angerianus et Joan. Secundus, tres poëtae elegantissimi etc. Spirae 1595. 180.

Es Deus, ambobus si aequales dirigit arcus:
Non Deus es, solum pars mea vulnus habet.

² Delitiae Poëtarum Gallorum. Collectore Ranutio Ghero 1609 III. 1337.

Omnia contendo, tento, facioque, sequorque
Exeat a nostro ut pectore flamma nocens.
Pellere sed quo plus conor, plus pectus adurit;
Absum quoque magis, me magis urget amor.
Jamque tuus reliquis quid distet ab ignibus ignis,
Caecé puer, per me discere quisque potest.
Non nisi praesentes alii comburere possunt,
Nos sed in absente hic tuus ignis agit.
Ergo quis abscondet se, a teque, tuoque, calore?
Praesentem, absentem, cum tua flamma voret?

³ Del. Poët. Gall. I. 673:

An non saeve puer, satis superque est
Tot me pectore parturire flammas?
Tot ignes premere intimis medullis,
Ni suspiria ventilentque flammas
Accendantque animi aestuantis ignes?
Jam suspiria, iam modum furori
Tandem ponite: sat meos per artus
Furit flamma, furit malignus ignis.

Fellobbantanák forró lelkem tüzeit.
 Ó sóhajok, fékezzétek meg hát dühét :
 Eleget tombolt már tagjaimba a láng,
 Eleget a gonosz tűz.

Jo. Baptista Ev.-nak szintén gyötri a keblét a szerelem.
 Amor »kínt kínra, fájdalmat fájdalomra, lángot lángra, sebet
 sebre halmoz«, szúrásait megkettőzi, nyilait megforgatja
 benne :

Szűnj meg, már meghalok : szűnj meg, kegyetlen gyermek !
 Hasztalan a sok seb, a mit az imént ütöttél :
 Fáklyád, nyilaid nem találnak üres helyet rajtam.
 Téged követünk, a te zsákmányod vagyunk, csak tedd le nyilaid :
 Nagyobb dicsőség lesz, ha egy ártatlant megmentesz.¹

Sabinus hasztalan várja vágyai teljesülését. Ámort okolja,
 de a mögötte hallgatódzó isten avval biztatja, hogy nemsokára
 elérí célját :

Szomorú voltam és búsan barangoltam az erdők zugain :
 A kegyetlen szerelem volt bús fájdalom oka,
 Szomorú szavakba törve ki, így szóltam siralmamban :
 Miért halogatod vágyaim teljesülését, Amor ?
 ... Meghallotta szavaim a mögöttem leselkedő Amor,
 És így felelt : Mit aggódsz ?
 Már nincs messze hajód a kikötőtől...²

Ugyancsak neki dicsekszik el Cupido avval, hogy az egész
 világon csak ő mentes a szerelemtől. Majd fölkaczag, nyilá-
 val tüzet rak szívében és most úgy ég, mint az Aetna-hegy.³

¹ Del. Poet. Italarum I. 917.

Desine, iam morior : desine saeve Puer.
 Quae modo multa facis, sunt irrita vulnera : nullum
 Inveniunt vacuum tela facesque locum.
 Te sequimur, tua praeda sumus, depone sagittas :
 Servasse insontem, gloria maior erit.

² Georgius Sabinus, Elegiar. L. III. 5. Ad Christophorum etc.

Moestus eram nemorumque dolens secreta petebam :
 Saev' amor moesti causa doloris erat,
 Tristia flebilibus iactans ibi verba querelis,
 Cur mea, dicebam, vota moraris, Amor ?
 ... Audiit a tergo verba secutus Amor
 Atque ita respondens, animo cur angeris ? inquit,
 Haud procul a portu iam tua navis abest.

³ Id. m. III. 6.

Lilius G. Gyraldustól a kegyetlen Ámor elrabolta első szerelmét és most új tűzzel gyötri: ¹

Hát sohase lesz vége lángodnak,
 O hozzám mindig kegyetlen Ámor?
 Kegyetlen lángoddal
 Újra égeted szívem?
 Nyomorultul égtem ó jaj, hazámban
 A szép Glyceráért, ki szép aranyhajával
 A hajnalt is fölülmúlta,
 És arczával Idalium istennőjét.
 Miután megfosztott tőle kegyetlen rendelése.
 (Már ez is elég lett volna), kifáradt nyakam
 Kemény igába kellett hajtanom.
 S íme újra gyötrődöm kegyetlen tüzedtől,
 Újra iszonyatos harczokat keltesz bennem,
 Újra megfogatod bennem nyilaid.
 Új szerelem epeszt már,
 Éget Lycoris szép arcza,
 Éget keble, mely fejérb a sythoniai hónál:
 Így kínozza ó jaj, szegény fejem
 A kegyetlen szerelem.
 Meddig kínszáz még fáklyáddal, kegyetlen gyermek?
 Nem pihen soha tegezed?
 Vagy talán pusztulásunk után
 Még kialudt hamvainkat is megrontod?

Oly gyakori ez az invectiva s oly változatlan a tartalma, hogy még olyan humanisták is, a kik általában nem írtak szerelmi költeményeket, egyetlen panaszukat bizonyára Cupidó-

¹ Del. Poët. Ital. I. 1230. In Amorem:

Nondum perfidiae finis erit tuae,
 O crudelis adhuc in mea fata Amor?
 Saevis pectora flammis
 Exures iterum mihi?
 Ardebam misere, heu, in patria mea,
 Formosam Glyceren crinibus aureis
 Auroram superantem,
 Ex vultu Idaliam Deam.
 Postquam haec rapta mihi legibus improbis,
 Jam me subtrahere (hoc nam sat erat) mea
 Duris colla decebat
 Longum fessa iugis tuis.
 En saevis iterum maceror ignibus
 Rursus bella moves dira, iterum tua
 In me spicula torques.
 Jam me torret amor novus,
 Urit me facies pulchra Lycoridis,
 Urit Sythonias ipse sinus nives
 Vincens: sic miser heu heu
 Duris vexor amoribus.
 Quo nos usque tua saeve puer, face
 Perdes? num pharetrae est ulla quies tuae?
 An post funera nostra, et
 Extinctum cinerem petes?

hoz intézik. Elias Corvinus Joachimus egyetlen szerelmes verse Cupido megsemmisítő hatását rajzolja: ¹

Elmém gyötrődik: honnan 'e fájdalom? vígságom oda van,
 Őrjöngök, könnyzáporban arczom, és kínban fetrengök.
 Rántsd le hát Cupido, rántsd le égő lelkem a Tartarus alá,
 Nehogy lángod testemet elhamvaszsza.
 Okosabb lett volna, ha békésen követem táborod,
 Most, mint égő szerelmet ragad majd tova az Elysium.

Cupido különben is a leghatalmasabb isten, még Marsot is megcsúfolta. Ez az ovidiusi anekdota a humanisták igen kedvenc tárgya. Aeneas Sylvius is megemlíti Lucretiája előszavában, Ducatiusnál ² és másutt is előfordul. Cupido mindenütt kineveti Marsot saját ereje tudatában.

X # Cupido szerepének ez a nagy térfoglalása könnyen érthető. Az érzés- és élményhiányban sýnylódó íróknak kapóra jön az olyan eszköz, a mely az eredeti leleményt pótolja s az érzelmeket mintegy concretisálja. Önelemzés helyett monológ-formájú invectivát nyernek, az érzelmek okozójává pedig egy minden ízében kifejeződött figurát tesznek meg, a mivel azt érik el, hogy csak dialektikájukat kell ragyogtatniok s a mellett a teljes egészében megállapodott helyzet részleteiben ötletességeket kiönteniök. Itt is, mint igen sokszor, az allegoria épen nem az érzelmek elvontságát jelzi, hanem ellenkezőleg, sekélyes képzeletre mutat, a mely úgy könnyíti meg a maga munkáját, hogy symbolumokat alkot és ezekkel úgy bánik, mint az eleven valósággal. Később lesz még szó Cupido tipikus leírásáról, de már az idézett feddőzésekből ³ kitűnik, hogyan és milyen eszközökkel dolgozik a kegyetlen gyermek. Tüzes nyilai vannak, a melyekkel mindig szíven találja a költőt, a kinek belsejét erre »borzasztó« tűz kezdi pusztítani. Elászik, elsenyved és pokoli kínokat áll ki. A kifejezés is közös ebben a szűkkörű anyagban. A leggyakoribb szavak a tűz és kín köréből valók. Ignis, flamma, fax, facula, calor, urere, aestuere, accendere, ardere, torrere, poena, dolor, tormentum, supplicium stb. váltakoznak s Cupido jelzője állandóan: saevus,

¹ E. Corvinus Joach. Epigrammaton lusus. (A M. Tud. Akad. kvttára.)

Mens dolet: unde dolor? letho me reddite laetum:
 Amens imbre genas proluo et excrucior,
 Rumpe animam ardentem sub Tartara rumpe Cupido,
 Tantum ne flammis corpus adustu cremet.
 Hoc satius fuerit: caste tua castra secuto:
 Ardens Elysio nunc amor orbe ferar.

² Del. Poet. Gal. I. 876. Marti insultat Cupido és II. 617. In Martem et Amorem ex Graeco.

³ Balassi szava.

crudelis, improbus, sceleratus vagy más efféle. A szerelmes Cupido katonája vagy rabja : táborában vitézkedik vagy igáját hordja.

Másfelől azonban ugyanilyen hatással van a költőre szerelmese látása. Az imádott tökéletes szépsége, de különösen szeme versenyez Cupido nyilával, sőt néha egybe is esnek.

Angerianus így ír (Balassi-kiad 295.) :

Mellettem állt Amor, mellettem Caelia, s mindkettő
Szikrákat szórt rám, az fáklyájával, emez meg szemével.

Aeneas Sylvius Euryalus és Lucretiájában, melynek lyrikus részeit mintha a humanista szerelmi lyra mintájának szabták volna ki, így ír Lucretia szemeiről : »Azokkal, a kit csak akart, meg tudott ölni és a holtakat, ha úgy tetszett, új életre tudta ébreszteni.«¹ Amaltheus is szerelmese szemének gyújtó hatásától elmélkedik :

Valahányszor rám fordítja szemét tüzem Hyella,
Mindannyiszor felsóhajt tüzem Hyella.
Igy hát a lángok, melyeket szemecskéi lövellnek rám,
Elhamvasztanak, mert a lehelet is élesíti őket.²)

A humanista szerelmi költészet mindig udvarló színezetű és kitűzött célja van : az imádott meghódítása. Mondanivalója tehát mindig csak a végső cél elérésére szolgáló eszköz.

A megindításnak három ilyen eszköze van, a melyek kiegészítik egymást és egymásba is olvadhatnak.

Az első és legfőbb eszköz a *bók*. Igen sok író, köztük pl. Angerianus nagy agyafurtsággal tucatszámra kovácsolja a bókverseket. Ezekben persze az ideál tökéletes szépség. A leggyakoribb bókforma a kegyes részletes leírása, a mihez bizonyos conventionális jelzőket használnak. Marullus gyakran ad ilyen leírásokat.

Bár fehérebb vagy a fagyalnál,
Ki pirosította be arczod, Neaera ?
Ki jegyezte bíborral ajakad ?
Honnan fejedén aranyhadjad ?
Ki feketítette be szemöldököd ívét ?
Ki adta szemednek hatalmas fáklyáját ?

¹ Dévay kiad. 5.

² Del. Poet. Ital. I. 73., De Hyella.

In me oculos quoties vertis meus ignis Hyella,
Suspirat toties ignis Hyella meus.
Hinc flammae, quas illa suis iaculatur ocelli.
Me redigunt, auctae flatibus, in cinerem.

O lellem fáradságos nyugalma!
 O nagy nyugalmas fáradságom!
 O óhajtvá óhajtott keserűség!
 Nélküled csak a halált óhajtom,¹

vagy:²

Míg minap Neaera ragyogó szemeit
 Nézte elkéservedve a holtravált Irigység,
 Most a leány bíborszínű arczát bámulja,
 Majd tekervényes haját,
 Majd nyakát, majd hófehér kezét.
 Majd karocskáját,
 Majd bájos természetét,
 Majd, a scythiai hóval vetekedő tagjait,
 Majd nektárnál édesebb száját stb.

De nemcsak testi szépsége, hanem egyéb kiválóságai is
 magasztaltatnak. Angerianus így dicséri szerelmesét:

Coelia, kit a természet és az ég annyira megáldott,
 Hogy nincs nő vagy férfi, kit felül ne múlnál elméddel,
 Coelia szebb vagy a szép istennőknél,
 Erkölcösebb a hajdani emberekénél,
 Coeliát a Múzsák közt kell tisztelnünk,
 Műveltségéért és édesen szóló lantjáért.
 Mindennek fölötté állsz Coelia az ég alatt.
 Elméddel, szépségeddel, erkölcsöddel, műveltségeddel és lan]
 [toddal,³

¹ 45. o. Ad Neaeram.

Cum tu candida sis magis ligustro,
 Quis genas minio Neaera tinxit?
 Quis labella tibi notavit ostro?
 Unde sunt capiti aurei capilli?
 Quis supercilii nigravit arcum?
 Quis facies ocalis dedit potentes?
 O quies animi laboriosa!
 O labor minium mihi quieta!
 O amarities petita votis!
 Quo mori sine amem volens, lubensque.

² Id. kiad. 48.

Dum super nitidos Neerae ocellos.
 Spectat semianimis dolore Livor
 Et nunc purpureas genas puellae
 Miratur, modo tortulos capillo
 Modo colla, manus modo nitentes,
 Modo brachiolum, lacertulosque,
 Modo compositum latus decenter,
 Modo artus Scythicis pares primis
 Modo os nectare dulcius...

³ Del. Poët. Ital. I. 179.

Coelia cui tantum tribuit natura polusque.
 Sit minor ingenio ut foemina, virque tuo
 Coelia formosis, formâ praestante deabus,
 Moribus et priscis anteferenda viris.
 Coelia Pierias interveneranda sorores,
 Arte tuâ, et dulci verba sonante lyra.
 Omnia sub coelo quae sunt, tibi coelia cedunt.
 Ingenio, forma, moribus, arte, lyrâ.

Másik hódító eszközük a *szánalomkeltés*. A szerelmes állatpótát a legborzasztóbb színekkel ecseteli. Testileg-lelkileg megtörve áll élénk, alig él már, minden perczen várja és kívánja halálát, mert tüze rettenetesen gyötri. Ez pl. Angerianusnak Balassi fordításában (A fülemiléhez) ismert tücsökpárhuzamának alapja és ez a szintén Balassi fordította dialógus tárgya is.

Miért égsz úgy ? születésemkor lehelte rám a szerelmet
A szörnyű Vénusz ; lángországot követem.
Mondd, ki anyád ? a sírás. apád ? az átkos tűz.
Ki dajkád ? a sóhajlás. mi lakásod ? a csöndes hamvveder.
Milyen tejet szoptál ? kéreg- és szélnélküli reményt.
Ki tanított beszélni ? a düh.
Mivel ruházkodol ? a test türéssel fedi a testet.
Mit keresel itt ? a halált keresem.
Mit mormolsz ? a komor halál sápadt romlását.
Hogy élsz ? a hogy a nyomorultak élnek a földön.
Mindig ilyen maradsz ? mindig. Mondd mi hát ennyi
Kín oka ? csupán a gonosz Ámor.¹

A szenvedések rajza rendesen együtt jár a harmadik eszközzel : a *szemrehányással* és *váddal*, hiszen a szerelmes nyomorult állapota maga is vád a kegyetlen ideál ellen. Az egyenes kérdés, könyörgés mellett kemény szavakat használ a költő : tigrisnél kegyetlenebb, sziklánál keményebb szívében az óhajtott ideál. Bellaius így panaszkodik :

Vastömlőcz is bebocsátja már panaszainkat
S könnyeinktől a kemény sziklák is sóhajtoznak,
Csak téged rettenetesen kegyetlen, dühös papnő,
Ki keményebb vagy a vasnál, keményebb a sziklánál,
Nem indít meg sem sírás, sem a sok könyörgés,
A melyet hasztalan szórok hálátlan ajtód elé.²

Ez Marullus és Angerianus számos epigrammájának is a conclusiója. Angerianus egyik Coelia-Ámor-párhuzamát így fejezi be :

A mint az tesz, úgy tesz ez is ; mégis egy dologban
Különböznek : Coelia kegyetlen, Ámor szelid.³

¹ Latin eredetije l. Szilády Balassi-kiad. 293.

² Del. Poët. Gal. I. 442. In durum tanitorem.

Ferrea dum nostras admittat claustra querelas,
E lacrimis nostris duraque saxa gemunt.
At tu crudelis, nimium, saevusque sacerdos
Durior et ferro, durior et scopulis,
Nec fletu assiduo, precibus nec flecteris ullis,
Quas frustra nigratas spargimus ante foris.

³ Szilády Balassi-kiad. 297.

Ámor és Coelia versengését pedig :

Ki hitte volna ? akkor szelidnek tetszett ; hej pedig
Kegyetlenebb lón mint a dühös tigris.¹

Másutt :

— — rosszabb vagy a dühös tigrisnél.²

Marullus nem bírja ki kegyetlen sorsát :

Boldog lehetsz : ó, nyomorultan, ó, nyomorultan pusztulok ei.
De még ez a nyomorult halál is (mint gondolhatod).
Boldogítóbb a te rabságodnál.³

A szerelmes azonban a nő rabja, tehet vele a mit akar, ő boldogan és hűségesen szolgálja, míg el nem ismeri szerelmét és önfeláldozó szolgálatát, hiszen ő minden reménysége, szíve, lelke, gyönyörűsége, egyszóval mindene.

Üdvözlégý én bűnöm Neaera,
Madárkám, fehér galambocskám.
Mézem, édességem, szívem,
Csókom, gyönyörűségem.⁴

Szerelme örökké tart, s csak akkor szűnnék meg, ha a legelképzeltetlenebb dolgok történnének. Aeneas Sylviusnál Euryalus így fogadkozik :

»A mint haladtam az olvasásban, tüzem mind jobban erősödött látva, hogy kiváló szépséged és erkölcsöd mennyi műveltséggel társul. De te csak szavakkal kéred, hogy álljak el szerelmemtől. Kérd a hegyeket, hogy jöjjenek a síkságra, a folyókat, hogy térjenek meg forrásukhoz. Csak akkor szűnnék meg az én szerelmem, ha Phoebus megállna futásában. Ha majd a scythiai hegyeken nem lesz több hó vagy a tengerekben hal, az erdőben vad, akkor felejt el téged Euryalus is.«⁵

¹ U. o. 295.

² Speyeri kiad. 197 : »rabide tigride peior ades«.

³ U. o. 6.

Ne time, ah miser, ah miser peribo
Sed hoc tam miserum (ut putas) perire
Tuo servitio magis beatum est.

⁴ Marullus, Speyeri kiad. 1.

Salve nequitiae meae, Neaera,
Mi passercule, mi albe turturille,
Meum mel, mea suavitas, meum cor,
Meum suaviolum, mei lepores.

⁵ Dévay kiad. 18. : »Ego dum legi, magis exarsi, videns formae tuae praeclarae et honestati coniunctam esse doctrinam. Verba sunt tantum, quibus rogas, ut amare desistam. Roga montes, ut in planum veniant, utque fontes sua repetant flumina. Tam possem ego te non amare, quam suum relinquere Phoebus cursum. Si possunt carere nivibus Scythiae montes, aut maria piscibus, aut feris silva : poterit et oblivisci Euryalus tibi.

Csak őt szereti a költő, más nővel nem törődik. Capilupi így nyugtatja meg féltékeny imádottját :

Fényességem, kit most dermesztő félelem jár át,
Szüntesd meg könnyeid, melyek kebledre és arcodra omlanak.
Hagyj fel szomorú és igazságtalan panaszoddal,
Mely kemény dárdaként dőf át.
Hamarabb fordítják meg folyásukat a kőbor folyók,
Hamarabb szünteti be Cynthus pályafutását,
Mintsem bensőmet elhagyja lángod,
És más gond fordítsa el érzékeimet.
Te édes szerelmem, te egyetlen reményem, egyedül
Egyedül tetszel nekem a szép szüzek között :
Életem egyetlen nyugalma, Cornelia,
Édes érted az élet, édes a halál.¹

A humanista udvarlás tipikus összefoglalása Angerianus egyik dialógusa, ha a benne előforduló pénztől, mint csábító eszköztől eltekintünk :

Adj tanácsot, mit tegyek : a láng elemészt és ő
Ő keményebb marad a kemény márványnál.
Im a tanács : könyörögj és hízelegj neki mindenütt.
Könyörgők és hízelgek : folyton elkerül.
Pengesd meg a lantod és csalj ki a húrokból
Édes dalokat. Nem segít a dal, nem segít a lant.
Tedd magad szelidnek, sóhajtozz, siránozz ;
E gyötrődések sokszor tetszenek Cupidónak.
Szelidnek mutatom magam, szívem sóhajtozik,
Szemeim síró folyók : megveti szerelmem.
Küldj aranyat, az hatalmas. Szegény vagyok, s a szegényt
Összetöri az arany : a gazdagnak van csak ily királyi állapota.
Akkor hát a bőjtölés pusztítja el szerelmed.
Az éhségnek sincs ereje. Tán az idő ? Az idő csak növeli.
Ha mindez nem segít, akaszd föl magad. Meghalsz
Nyomorultan : ez lángod egyetlen orvossága.²

¹ Del. Poët. Ital. I. 667. Ad Corneliám.

Desine lux mea, nunc gelido percussa timore
Perque sinus lacrimas, funderé perque genas,
Desine, et iniustas diffundere moesta querelas,
Namque haec sunt misero spicula dura mihi,
Ante suos retro flectent vaga flumina cursus,
Destituetque suas Cynthus ire vias,
Quam tua de nostris secedat flamma medullis,
Et vertat sensus altera cura meos.
Tu mihi dulcis amor, tu spes mea sola puellas
Inter formosas tu mihi sola places :
Tu requies nunc sola meae, Cornelia, vitae :
Dulce mihi per te vivere dulce mori.

² Speyeri kiad. 185. De seipso et anu dialogus.
Consule quid faciam, flammis exuror, et illa,
Illa manet duro marmore dura magis.
Consulo ; funde preces, sis illi blandus ubique.
Fundo preces, illi blandior ; usque fugit.
Tange chelym digitis, et nervis dulcia necte
Carmina. Nil prosunt carmina, nilque chelys.

Könyörgést, hízelgést, verseket, sóhajtozást, sírást, éhséget és türelmes várakozást használjon fel a költő a kedves megindítására, mondja a javasasszony. De semmi sem segít s így el kell pusztulnia.

Az idézett sorokból kiolvashattuk azt, hogy a hódítóeszközökben s így az egész humanista költészetben a *túlzás* az egyetlen kifejezési mód, a mi különben már a *conceptio* következménye. Minél magasabbra fokozza az író meggyőző érveit, annál könnyebbnek gondolja célja elérését. Így kapjuk meg a superlativust, mint a kifejezés alaphangját valamennyi ostromló fogásban. Ezért olyan kizárólagos és felcsigázott a bók, ezért áll a szerelmes szépsége mindennek fölötté. Ezért hajtják a verselők az egész világot a bók szolgálatába, ezért találnak ki oly hasonlatokat, a melyekben már maga a simile is superlativus (arcza napnál fényesebb, karja hónál fehérebb, maga szebb mint Vénusz, ereje nagyobb mint Cupidóé stb.). A szánalomkeltésben sem ismernek határt. Volt alkalmunk látni, milyen »irtózatossá« kínokat igyekeznek festeni, a melyekhez képest a halál csak megváltás.

A szerelem is »örökkétartó«, szerelmese képe »folyton« kínozza.

Gesseus ezt írja:

Nem az vagyok már, a ki voltam, s megterhelt szívemben
Be van vésvé asszonyom, eleven arcza és igazi alakja ...¹

Petrus Lotichius egyik elégiájában:

Bár távol van, szemeimbe be van vésvé ...²

Szerelmi tüzük oly erős vagy erősebb, mint az Aethnáié. Az olasz-latin költőknél ez a hasonlat kézenfekvő s tőlök mindenüvé elterjedt. Ovidius használja már:

Az én tüzem nem kisebb az Aethnáiénál.³

Angerianusnál és Jo. Secundusnál is többször előfordul.⁴

A gyötrelmek túlzó festése egyúttal a metaphorával való visszaélésekre vezet. A szerelem tüze elégetné, ha könnyei nem

Te mitem ostendas, gemitus ex pectore promo,
Sunt fletus fluvii lumina: spenor amans.
Mitte potens aurum. Sum pauper, pauper et auro
Frangitur: haec regum munera dives habet.
Tum magnum ieiuna fames delebit amorem.
Nulla fames. Tempus. Tempore maior erit.
Si non ista iuvant, laqueo da colla. Moraris
Quid miser; haec flammis sola medela tuis.

¹ Del. Poët. Gal. I. 937. De scipso et Anna.

Non sum qui fuero, gravidoque in pectore vivax

Haeret herae vultus, formaque vera meae ...

² Eleg. L. II. 9. Illa meis oculis quamvis, procul absit, inhaeret.

³ Epist. Sapphus 12.

⁴ Ang. Speyeri kiad. 232. és 238., I. Sec. Eleg. L. I. 3.

folynának mint egy folyó. Ez az erőltetett okoskodás a humanisták állandó közhelye. Marullus (id. kiad. 5.) Angerianus (u. o. 240.), Sannazar (Lugduni 1536., 163. és 177.), Paschasius (Del. Poët. Gal. II. 997.) stb. szellemesnek tartják ezt az ötletet, mert a túlzott metaphórákkal űzött játék a tényleges állapotot hozza ki. Tüzétől elégne, könnyeitől elfolya és csak azért él még, mert a két elem egymás hatását megsemmisíti.

S végül a szemrehányásban is túloznak. A kedvesnél hidegebb, kegyetlenebb tárgy vagy teremtmény nincs a földön.

* * *

A XVI. század megalkotta magának a maga műfaját is, az *echót*. Ez a találmány a XVI. századi conventionális szerelmi lyra jellegzetes terméke. Őse az ovidiusi legenda, de újkori alkalmazásában egészen más jelleget ölt. Szellemes, ügyeskedő, de az érzelmek alkalmoszerűségét és természetességét minden esetben kizáró és csak közhelyszerű panaszokat tartalmazhat. Így válik az echo a pásztorjátékok, a par excellence conventionális irodalom igen keresett fogásává. Az idillikus természetben ugyanis nagy szerepet játszik az echo, a ki a kétségbeesett szerelmesekkel mindenféle játékot űz. Megvigasztalja vagy kétségbe ejti avval az egy-két szótaggal, a mely tulajdonképpen a szerelmes mondókájának a vége. Tehát szójáték az echós versek alapja. Tartalmuk körülbelül mindig ugyanaz. Majd mindegyik halált jósol az utasnak, továbbra is szerelmese kegyetlenségét jövendőli, néha rögtön vigasztalással is szolgál, sorsa jobbrafordulását ígéri. A kifejezés is a szokott túlzás és »vertengés«¹ keretében marad.

Joannes Secundus, kinek Echoja a Rimayéra nagy hatással volt,² ilyen feleleteket ad Echo szájába (Sylvar. IV.):

Viator : O quae Diva cavos colis recessus,
Silvarumque regis domos opacas.
... Dic quae finis erit meo calori
Imas qui mihi devorat medullas ?
... Dic oro poterit quid impotenti
Seros ponere limites amori ?
Echo : Mori. *Vi.* : Dii meliora sic ne nobis
Ad canos igitur dies manebunt,
Et canos quoque non dies relinquent
Singultus, lacrymae, gravesque voces ?
Aut mox abiicienda prima vita est ?
Echo : Ita est ...
Vi. : Non illic Dominae procul relictæ
Mentem sidereae faces perurent.
Echo : Urent stb.

¹ Balassi szava.

² Baross János (Bud. Szemle, 1906. 127. köt. 225.) kétségbe vonja Sziládynak ezt az állítását és Ovidius Echoját emlegeti (Metam. III. 379—393.) A tévedés nyilvánvaló, ha Ovidius legendáját Secundus panaszos dialógusával összehasonlítjuk.

Monerius Echója alig különbözik a Secundusétól (Del. Poët. Gal. II. 624.):

- M.* Nympharum et Satyrum tribulis, Echo,
Reddens omnia, quo rogaris, ore;
Audienda palam, videnda nunquam:
Vinceturne meo Corinna amore?
E. More. *M.* Ergo hac crace finienda vita est.
E. Ita est. *M.* Sic furit? *E.* Urit. *M.* At negantem
Mers non ulla sequi aut amore restat.
E. Stat. *M.* Sed forte minus remota tanget.
E. Anget. *M.* Sicne amor impotens? *E.* Potens *M.* Quid
Si longum quis iter pererret? *E.* Erret.
M. At sors blandicule rogans sequensque
Sensim ac saepius edomem vocando.
E. Quando? *M.* Si simulabo forte fletum.
E. Lethum. *M.* Perfugii quid ergo amori?
E. Mori. *M.* Terminus unus hic malorum
E. Horum. *M.* Nox modo sera surget. *E.* Urget.
M. Vale tu Dea, nos abimus. *E.* Imus.

Ugyanígy Georgius Sabinusnál (Epigr. Lib. 269.) Az olasz pásztortjátékokban szinte elengedhetetlen ez a fogás. Ingegneri Vénusz-tánczában (Danza di Venere 1583.) Echo a szerelmest kedvese haláláról értesíti.¹ Antonio Ongaro Tasso Amintájának utáztatában, a melyet azért Aminta Bagnatonak neveztek el, alkalmaz a humanistákéhoz hasonló echót: ²

Ma chi mi chiama, chi ragiona meco. (Eco.)
Di qual fin fia chi segue ingrato amore? (More.) — qual cosa può
Porger fine alle mie pene amari? (Mari.)

Mire a szerelmes a tengerbe ugrik. Echo egy jajjal felel:

La mia morte palesa
A pescatori farai... (Ai.)

A humanista szerelmi költést tehát mindenütt ugyanaz az udvarló hangnem jellemzi. A bók, a szemrehányás és a szánelomkeltés az eszközei és a túlzás a kifejezési módja. Száraz, conventionális anyagában, ötleteiben, kifejezésében, mint minden költészet, a mely az érzelmi élettől távoltartja magát. Hatása nagy volt s az olasz nemzeti költészettel együtt a XVII. századi marinizmus szülője lett, a mely viszont a francia précieuse lyrával karöltve a német gáláns lyrát hozta létre. Ezért írhatta Beccau 1719-ben szelíd gúnynyal:

Mein Kind ich liebe dich. Doch dies ist zu gemein,
Dass ein Poete nicht dabei bestehen kann.
Es heisst: Venus zündt mit ihrem Gottheitsscheine
In meiner kalten Brust die heisse Fackel an.
Ihr schönes Grausamsein will mich in Fessel schliessen.³

¹ Klein: Geschichte des Dramas. V. 164.

² U. o. 17. l.

³ Waldberg: Die galante Lyrik. 95.

2. Az olasz szerelmi lyra a XVI. században.

A humanista költészet, a mely Olaszországból indult ki, szoros kapcsolatban állt az egykorú olasz nemzeti költészettel. Petrarca egyes árnyoldalait, főleg az itt-ott feltűnedező keresettséget, utánzói csak kiemelték, mesterségesen tovább szőtték. Ez az eljárás conventionalismushoz vezetett, a mely a XVI. századi olasz lyrában általánosan érezhetővé vált.

A költő tüzet fog ideálja szépségétől s a tűz emészti, dúlja belsejét, könnyeinek árja azonban gátolja a tűz gyilkoló hatását. Lelke hal, vész, mert a szép szemek sugarai váratlanul megperzselték. A kegyetlen azonban nem törődik kínjával és a költő halála kiáltó vád lesz majd ellene.¹ Ilyenek a szerelmi költészet tárgyai még egyes kiválóbbaknál is pl. Bembonál. A XVI. század végén és a következő század folyamán egy egész sereg előfutárja támad a XVII. század elején nagy erővel fellendülő marinizmusnak. Ez írók törekvései dagályban, meglepő fordulatokban, okoskodó és szörszálhasogató képkecsapásokban merülnek ki. Gáláns verselők s céljuk a szellemesség fitogtatása, melylyel úrihölgyek társaságában pillanatnyi hatást lehet előidézni.² A mesterkedés *Tebaldeo* (1456—1537.) és *Serafino* (1466—1500.) költészetében hihetetlen arányokat ölt. Tebaldeo szerelmi tüzétől füstölög, ruhái megperzselődnek, könnyei folyamként hömpölyögnek utána s Ámor ily módon mindenütt nyomában lehet. A mesterkéeltség abban rejlik, hogy a képes kifejezéssel mint konkrét valósággal bánnak. A mit a humanistáknál csak vázlatosan kapunk, az itt teljes következetességgel van végrehajtva.

A XVI. század legtöbb olasz lyrikusa, ha nem is Tebaldeoék arányában, ilyen conventionális verselést űz. Örülhetünk, — jegyzi meg Gaspary³ — ha itt-ott egy-egy jól sikerült vonásra, egy jó sonettre bukkanunk, mert az egyéni lyra ritka kivétel.

Az egykorú franczia költészet, különösen a XVI. század közepe felé, az olasz költészet erős hatását mutatja és még a Pléiade elsejei, Ronsard és Du Bellay is a petrarkizálók hatása alatt állottak ifjúkori köteteikben. Ezekben is Ámor gyötri a szerelmest nyilaival s az ép úgy kínlódik szerelmi lángjában, mint a humanista költő. Du Bellay később, mikor már önálló tehetséggé fejlődött, maga támadta meg a petrarkizálókat (*Contre les Petrarquistes*) és így jellemzi lyrájukat:

Ce n'est que feu de leurs froides chaleurs,
Ce n'est qu' horreur de leurs feintes douleurs
Ce n'est encor de leurs soupirs et pleurs
Que vent, pluie et orages,

¹ Gaspary: Geschichte der ital. Literatur II. 407.

² U. o. II. 330.

³ U. o. II. 489.

Et bref, ce n'est à ouïr leurs chansons,
De leurs amours que flammes et glaçons
Flèches, liens et mille autres façons
De semblables outrages.

3. A német dalgyűjtemények.

A XVI. század vége felé és a XVII. század elején az olasz dalgyűjtemények hatása erősen kezd mutatkozni Németországban. Olasz zenészek árasztják el a fejedelmi udvarokat, a kik nem értve meg a már virágzó német népdal melodiáit, nagy sikerrel terjesztik olasz-francia dallamaikat és evvel együtt szövegeiket.¹ Egyszerre divatba jön a »welsche Art« és minden »tonsetzer« olasz módra dolgozik. Regnart Jakab, Lechner, Brechtel, Turini, Haußmann stb. (részben olasz nemzetiségűek) már ennek az iránynak a képviselői. Mindegyik odanyomtatja címlapjára: *nach Art welscher Vilanellen*. Egyesek mint Regnart és Lechner még olasz dalokat is közölnek gyűjteményeikben, mások, mint pl. Haußmann, egyszerűen lefordítanak egy-egy olasz dalgyűjteményt a németek számára.

Az olasz madrigálok, canzonék és vilanellák szövegeinek legnagyobb része az epedő szerelmi költészet már ismertetett körében mozog. Mintha a humanista vagy a petrarkizáló irány hódította volna el itt is a területet. Innen a német dalgyűjtemények szövegeinek átszíneződése; a még mindig fennmaradó népdalszövegekkel túlzottan érzélgős versek váltakoznak. Regnart egyik dalgyűjteményéből vesszük a következő idézeteket. Ez a gyűjtemény érdekelhet bennünket a legjobban, mert mint látni fogjuk, Balassi két dalt is fordított belőle, tehát jól ismerte.

1. Ach weh, mir ist durchschossen
das junge hertze mein
und liegt darin verschlossen
ein schön jungfräulein.
Cupido blind, seht zu, wie gschwind
hat mich gesetzet in pein.
2. nun hab ich ires gleichen
gesehen keine nie
bei armen und bei reichen
dann nur alleine die,
sie ists allein, ja sie ist mein
von der ich singe hie.
3. nennen wolt ich sie geren
so ist es doch on not
ich hab sie lieb in eren
red ich warlich on spot.
dass sie auch mich ganz herziglich
lieb, geb der ewig Got!

¹ Műveik jegyzéke 1. Goedecke Grundr. 2. köt.

4. ach lieb wie hast mich umbgeben
 mein herz auch in mir brinnt
 da bringet mich schier umbs leben
 dann ich bin gar entzündt.
 Cupido eil, zeuch aus den pfeil
 kom mir zu hülff geschwind.¹

Ebből az egy dalból is láthatjuk, hogy Cupido szerepe ugyanaz, a mi a humanistáknál. A szerelem itt is, ott is belső tűzzel égeti a szerelmest, kinek szerelme itt is oly kizárólagos, mint ott. Azt is látjuk, hogy különösképen Isten is szerepel Cupido mellett e dalokban. Másutt így fohászkodik a szerelmes Cupidóhoz (Regnart. I. 18.):

Ach Gott der Lieb, laß doch ir hertz empfinden
 Dein Feuer, tu sie gen mir in lieb entzünden
 So will dein lob ich ewiglich verkünden.

Fájdalma borzasztó s a hálátlan még se hallgatja meg. (Regnart. I. 19.)

Mit Leid bin ich gleich einem last beschwert, kündt haben nicht auf erden grösser pein. Undankbares hertz, wie magst du sein so hert; Das ich von dir nit werden mag gewertt, bringt trübsal vil dem armen hertzen mein. — Bedenk dich recht das elende gefert, so ich jetzt führ nur umb den willen dein! — Ach weh der Sach! was soll anfahren ich! Wolt Got, es möcht mein leben enden sich.

Nagy fájdalom, keserű panasz, kegyetlen szívű imádott és Istenhez intézett kérés. Másutt kitartó szolgálat fejében várja a kedves szerelmét. (Regnart. II., 2.)

Ja noch mein meinung halt
 durch emsig treues dienen
 sie endlich zu versünen.

Ugyancsak Regnartnál: (Goedecke u. Tittmann id. m. 8. sz.)

Ach herzigs herz, laß dich doch eins erweichen
 laß mich zu deiner huld endlich reichen
 wen solt nit erbarmen
 daß ich muß als erarmen?
 Ach starker fels, laß dich doch eins bewegen
 tu dein gewonte hert eins von dir legen!
 wen solt nit erbarmen
 daß ich muß als erarmen?

S nézzük végig a többi egykorú dalgyűjteményt, a szerelmes dalok legnagyobb része ilyen hangnemben van írva. Mély, gyötrő fájdalom, benső tűz, melyet a szerelmes szépsége okoz, az anyag; könyörgés, szemrehányás és panasz a forma. A humanista költeményektől csak abban különböznek, hogy kevésbbé mesterkélték és hogy a keresztyény Isten is szerepel bennük Cupido mellett a sors intézője gyanánt.

¹ J. Regnart: Tricinia, 5. sz. dal. (L. Goedecke és Tittmann Liederbuch aus dem XVI. Jahrh. II. sz.)

4. A török költészet.

Balassi korában a török költészet roppant gazdagon virágzik. A szerelmi költészetben túlteng a bók és a metaphorajáték, a mely itt misztikus és allegorikus elemekkel vegyül. A kizárólag szépséget magasztaló *nesib*, a legtöbbször szerelmi vágyat kifejező *gazel* és az apróbb, sokszor epigrammatikus élű versek mind a szerelmes szépségét, a szerető kínját és könyörgését éneklik meg s a költők a legkülönbözőbb bókokban csillogtatják ügyességüket.

Egy kis kalászoslásban óhajtom a török költők modorát bemutatni. Itt a kisszámú példa is jó képet nyújt az egész szerelmi költészetéről, mert az egyes motívumok vándorlása egyik költőtől a másikig talán sehol a világon nem olyan nagymértű mint a török verselésben.

A szerelmes szemöldöke, mint a humanistáknál a szem, a nyíl erejével van felruházva. I. Szulejmán egy gázele német fordításában így hangzik: ¹

Wer hat dich auf dem Throne der Schönheit bestellt zum Emire
Mit der Liebe Band wer mich gefesselt ans Thor?
Keinen Augenblick trenn' ich mich vom Stabe der Seufzer,
Deiner Liebe Gram macht mich vom Jüngling zum Greis.
Deine Wimpern sind zwar nicht im Busen geblieben
Aber der Bogen der Brau'n ward mir im Herzen zum Pfeil.

Omri († 1523.) hasonlóképen ír (Hammer—P. II. 9.):

Die Brust mein Schah ist deiner Pfeile Schild.

Divani szultán († 1529.) (Ham.—P. II. 13.):

Pfeil und Dolch sind deine Augenwimpern
Und entseelen wollen deine Augenwimpern
Welch seltsame Feinde sind die Wimpern,
Heilger Schriften kundig sind die Wimpern.

S ez a nyílmetaphora van meg a Balassi-fordította török versek közt is: ²

»A szemöldökök újra felajzatták ijaikat, szemének nyila lövi a feltett czélt.«

¹ Hammer—Purgstall: Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit. Pest, 1837. II. 5. A költeményeket azért nem adom magyarul, mert így, minthogy Hammer—Purgstall versben fordította le az eredeti török dalokat, egyrészt hívebb a formájuk, másrészt a másodszori fordítás nagyon messzire vezetne az eredeti török szövegtől.

² Szilády Balassi-kiad. 334. A török eredetiből (Balassi 19—27. sorának megfelelően) Ata Refik bej szóbeli közlése.

A szerelmi nyögdecslés példája Fahri gázele (Ham.—
P. II. 222.):

Wie soll ich nicht von ganzer Seel', von Herzen klagen,
Da deine Augen Seel' und Herz mit Unglück plagen.
Beginn ich über's felsenharte Herz zu klagen,
So stimmen Felsen ein in meine Weheklagen,
Und mein Geheul von Morgenwind zum Hain getragen,
Erwidert er, Thautropfen weinend, meine Klagen.
Die Tulpen sind beym Anblick deines Maal's geschlagen
Desshalben sie im Busen schwarze Maale tragen,
Die Schmerzensgluth beginnt in Flammen aufzuschlagen,
Seit deine Lippen, Fachri! Maal des Brandes tragen.

A szívbe égetett nyíl, jegy vagy kép motivuma majdnem
minden gázelnben megtalálható. Chiali (1556 körül, II. 277.):
»Mitten im flammender Brust steht fest das Bildniss des Pfeiles,
Salamanders Nest mitten im flammenden Pfuhl.«

Ašik (1571 körül, II. 338.):

Im Herzen trag' ich süßes Maal
Von deiner Liebe eingebrennt
Ein Licht ist's, das beim Grabenmahl
Als ewges Licht für Todte brennet.

Mindez majdnem úgy hangzik, mint a humanisták panaszai.
Még a humanisták kedvencz tűz-víz metaphorajátéka is megvan
pl. Asadinál (1521—1574, II. 381.):

Es wäre längst des Leibes Haus
Verzehrt von Herzenfeuers Grimm
Wenn nicht das Auge sich erbarmte
Und reichlich Wasser gösse ihm.
Cypresse o vergiss mich nicht!
Erinnere freundlich dich des Asadi!
Denn dem, der seiner sich erbarmt,
Mit Herz und Seele dient er ihm.

A bók és könyörgés vegyüléke Sesaji egyik gázele (II. 434.):

Wer deinen Wuchs Cypresse heißt
Sieht denn nicht den Gang, den deinen?
Wer Rosenknospe heißt den Mund
Hört er nicht Redehall, den deinen?
O Seelenarzt, wenn's Mittel gibt
Zu heilen auch den Schmerz, den meinen,
Verlang ich selb es nicht, es däucht
Die Welt doch schon dem Kranken deinen stb

Már csak a Balassi fordításában összefoglalt török versek
(bejt) közt is számos nemzetközi motívum akad. Szerelmesében
»stökéletességre jutott a szépség, a fiatalság és a gyöngédség«
(Bal. Coel. XVI. 28—36. eredetije), mikor szerelmese elmegy,
úgy érzi, mintha lelke vált volna meg testétől (Bal. Coel. XVI.
55—63. eredetije) stb.

A török szerelmi költészetnek is az az alaphibája, akár a viszonyokból folyik ez a hiba, akár nem, a mely a humanistáké is: az élmény, az érzelmi események teljes hiánya, de azért magasan túlszárnyal minden conventionális költést szertelenül csapongó phantáziájával.

* * *

Mindenesetre meglepő, hogy a humanista és a török költészet között ennyi hasonlóságot találunk. Ne keressük most a jelenség okát, a mely ha megvan, igen régi kapcsolatokban rejlik; ránk nézve csak az fontos, hogy Balassira csak egynemű irodalmi irányok hathattak. A humanista verselő, az olasz és francia szonettíró, a német és olasz dalköltő, a török költő kisebb-nagyobb eltérésektől eltekintve egytől-egyig egyformán könyörög, bókol, feddőzik és a következőkben meglátjuk, hogy Balassi általános írói modora sem áll ezen a nemzetközi felfogáson kívül.

ECKHARDT SÁNDOR.

ADATTÁR.

A BÁNK BÁN ELSŐ KIDOLGOZÁSA.

1. A múlt év november havának 4-ik napján Wodiáner János úr egy kötetlen, megviselt kéziratos füzetet küldött Szily Kálmánnak, az Akadémia főkönyvtárnokának, avval a kérdéssel, »vajjon Katona József írása-e, vagy pedig csak egy Katona-korabeli egyénéé«. A füzetnek nem volt borítéka s a címlapon megfakult írással az volt olvasható, hogy ez az 1815-ből származó kézirat Katona József *Bánk bán*-ját foglalja magában. Szily Kálmán belepillantott a kéziratba s rögtön megállapította, hogy a szöveg nem az ismert, nyomtatásban 1821-ben megjelent *Bánk bán* másolata, hanem annak egy régibb — a kézirat 15. lapjának keltezése szerint Kecskeméten, 1815. júl 30-án befejezett — változata, valószínűleg az a fogalmazás mely Bárány Boldizsár *Rostáját* meg nem járva, az emlékezetes kolozsvári pályázatra elküldetett. Ez a fölfödözés tehát irodalomtörténetírásunknak egy régi reményét váltotta valóra: megkerült legkiválóbb tragédiánk-nak első fogalmazványa!

A két szövegnek, a nyomtatottnak és kéziratosnak, tüzetes egybevetése Szily Kálmán megállapításait teljesen igazolta. A kézirat jellemzését megelőzőleg az eredetéről számolok be, mely ép oly homályos, mint a milyen érdekes. Wodiáner János úr a kéziratot Maglódon kapta 1912. nyarán Katona József M. Á. V. hivatalnok úrtól. Sajátságos, hogy Katona József rokona ugyan a nagynevű költőnek, valószínűleg egyik öccsének leszármazottja, de a becses erekleve nem ezen a réven került birtokába. Nem családi örökségként, féltve őrzött kincs gyanánt szállt reá, hanem úgy kapta idegen helyről. Kecskeméti diák korában, az 1906—07. tanév alatt, künn lakott a város mellett egy tanyán. A szomszédjukban egy földmíves-család lakott, a melynek értelmes, gymnasiumba járó fiával szívesen elfoglalkozott. Az ő tulajdonuk volt ez a füzet, a melynek értékét az egyszerű család nem ismerte s nem is gondolt vele sokat. Mikor tehát Katona úr — inkább csak kegyeletes érzéstől vezetve — elkérte a földmíves nejétől a kéziratot, szívesen átengedték neki. Hogy milyen értékes erekleve lett a tulajdona, azt ő sem sejtette, annál kevésbbé, mert a kiknek megmutatta, azt gondolván, hogy a kézirat a *nyomtatott* szövegnek

másolata, szintén értéktelennek nyilvánították. Így nem őrizvén a kéziratot avval a gonddal, a melyre reáshozgált, a rosszul összefűzött könyv három íve megrongálódott s mikor Wodiáner János úr tőle megszerezte, a teljes épségben kapott kéziratot már csak csonkán juttathatta jelenlegi tulajdonosa kezébe.

Az esemény, mikor Katona József a kéziratot megszerezte, alig pár éve történt, Katona úr azonban már nem emlékszik az illető földmíves-család nevére s bár azóta megpróbált nyomára jutni, kísérlete eredménytelen maradt. Ez által a további kutatás útja be van vágva s a kézirat sorsát visszafelé követni nem tudjuk. Annyi nyilvánvaló, hogy a kézirat 1820 óta nem került el Kecskemétre. A költő halála után családjára maradt, ott hányódott atyjánál s az elkallódástól az a szerencsés véletlen mentette meg, hogy a sors egyszerű emberek kezére játszott, a kik ha nem is tartották nagy becsben, de nem lévén könyvek dolgában elkényeztetve, nem is vetették félre s néha napján lapoztak is az elég olvasható írású füzetben, sőt legutolsó gazdája, a derék földmíves-család, el is olvasta a drámát.

Wodiáner János úr tudományszeretete biztosította a kézirat fönmaradását, mely a mult év ősze óta maglódi könyvtárának egyik értékes darabja. Nagy hálával és elismeréssel tartozik a tudományos világ Wodiáner úrnak, hogy engedelmet adván a kézirat lemásolására, a szakemberek számára hozzáférhetővé tette, és Szily Kálmánnak, a ki a jelentőségét fölismerte.

2. A kézirat nyolczadrétre összehajtott és összefűzött fehér ívekből áll s eredetileg be volt kötve. A táblák s a védőlapok elvesztek, így a kézirat jelenleg boríték nélkül a címlappal kezdődik ; a fűzés meglazulása folytán szétesőfélben van. A számozatlan lapok méretei a körülvágás után : 22×13.2 cm., színük fehér volt, mely időjárással szürkére fakult s erősen foltos lett. A 8 leveles (16 lapos) ívekből, melyek 1906-ban még teljes épségükben együtt voltak, jelenleg az első hat, azaz a szöveg 1—96. lapja megvan, megfelelően az 1821-es nyomtatott szöveg 1—90 lapjának s a 91. l. első harmadának. A 7. ív hiányzik, mindössze egy levél (2 lap) maradt meg belőle, az egyik szélén megcsonkítva. Mivel egy kézirat lapon körülbelül annyi írott sor van, mint a mennyi a nyomtatott kiadásén, a szövegek egyezéséből megállapítható, hogy ez a levél az ív 2. vagy 3. levele volt, tehát az eredeti kézirat 99. és 100. vagy 101. és 102. lapja. A 8. ív az első levél híján (az eredeti kézirat 113. és 114. lapja) megvan, úgyszintén teljesen a 9., míg a befejező 10. ív, melynek körülbelül a fele tartalmazott szöveget, hiányzik.¹ A közelítő pontossággal 152 lapra terjedő szövegből tehát összesen 24 hiányzik (97—98, 101—114 [ill.

¹ Katona József úr újabban arról értesített, hogy emlékezete szerint az utolsó ív csak pár levélből állott s a szöveg az utolsóelőtti lap közepén végződött. Mivel, a mint említettem, a kézirat és nyomtatott kiadás egy-egy lapjának terjedelme megegyező volt s az utolsó ívből hiányzó szöveg nyomtatásban 7 lap, valószínű, hogy az utolsó ív eredetileg félv volt s a szöveg $6\frac{1}{2}$ lapot foglalt el belőle.

97—100, 103—114], 145—152) és ránk maradt 128 (1—96, 99—100 [ill. 101—102], 115—144). A hiányokért némi vigasztalásunkra szolgál, hogy a megmaradt levelek teljeseek, hiánynélküliek s még az egyetlen csonka levél szövegének hiányzó szótagjait, illetőleg betűit a nyomtatott szöveg segítségével jóformán teljesen ki tudjuk pótolni, s hogy a szöveg igen rendes, olvasható írással készülvén, elejétől végig kétségtelenül megállapítható. Csak egy szó olvasása kétes: az 56. lap 13. sorában lévő *Tót*-ot lehetne s kellene inkább *Jót*-nak olvasni, a mi azonban nem adna helyes értelmet. A szöveghez tartozó jegyzetek rosszabbfajta tentával lévén írva, erősebben megfakultak s különösen az alsó sorokban a hol az olvasók keze érte, a betűk néhol nagyon elvesztették a színüket; mindamellett a másolás alkalmával még minden jegyzetet el lehetett olvasni, kivéve a 135—136. (119—120.) l. hosszú jegyzetét, melyből egy pár (3—5) szó elhomályosult. A halványodás folyamata a másolás óta, talán épen annak következtében, föltűnő gyorsan haladt, úgy hogy egy pár helyen, a melyeket a másolás előtt még el tudtam olvasni, ma már kifakultak a szavak.

A *Bánk bán* első kidolgozásának szövege — elejétől végig egy kéz műve — a mint Szily Kálmán megállapította, nem a költő kezeírása, tehát nem az eredeti fogalmazvány, hanem másolat, még pedig, mint a címlapon lévő évszám bizonyítja, 1815-ből. A másoló, Katonának valamelyik barátja vagy ismerőse, a szerzőnél foggyatékosabb műveltségű és ismeretű ember volt; kitetszik ez a gondatlan, Katonáénál sokkal rosszabb helyesírásból és a nagyszámú, de apróbb tollhibából. Pontatlanságai közül legsajnálatosabb, hogy az ő-t az ö-től, az ü-t az ü-től nem különböztette meg s ő-t, ü-t nem írván, minden ö-hangot ő-vel, minden ü-hangot ü-vel jelez.

A szöveget kísérő jegyzetek — szintén elejétől végig — más kéz írása, sőt még a használt tinta is más volt, a szövegnek sötétbarna, jobb fajta tintájával szemben világosabb. A jegyzetek kézvonásai, Szily Kálmán megállapításai szerint, megegyeznek Katona József kézírásával, úgy hogy kétségtelenül magától a szerzőtől származnak. Helyesírásuk sokkal jobb és gondosabb, mint a szövegé, a kétféle ő és ü is meg van pontosan különböztetve. Az eltérő tentából következtetve Katona később másolta bele a kéziratba a jegyzeteket a számukra üresen hagyott helyekre. Mivel a jegyzetek írása végig igen egyenletes s a sorközök is nagyjából egyenlők, számukra a hely pontosan ki volt mérve, a mi viszont arra enged következtetni, hogy a másoló előtt fekvő kéziratban már megvoltak a jegyzetek. Hogy miért nem bízta mégis említett barátjára Katona a lemásolásukat, nem tudjuk, talán arra gondolt, hogy esetleg egyiken-másikon lemásolás alkalmával változtat. Egy-két helyen, úgy látszik, valóban módosított is rajtuk, mert elvétele látszik az íráson némi nyoma, hogy az író kénytelen volt kényelmesebb vagy szorosabb írásmóddal tölteni ki a rendelkezésére álló helyet. A jegyzeteket Katona a kiadásában elhagyta.

Ugyanaz a kéz, mely a jegyzeteket másolta, tehát Katonáé, ki-javította a maga világosabb tentájú írásával a szöveget is. Javított a helyesíráson, pótolta, a mit a másoló kifelejtett, törölte, a mit fölöslegesen írt, megigazította, a mit elhibázott s apróbb változtatásokat is tett. Főként a verselés fogatkozásait igazította ki, megrövidítve vagy megnyújtva a hangzót, hogy kijöjjön a jambus s igen sokszor syncopálva a magánhangzót, gyakran persze jogtalanul. Legtöbbször a *Biberach* i-jét igazította föléje tett vonással *i*-re, s az *ö*, *ü* ékezetét húzta át, ha rövidnek akarta vetetni, vagy pótolta meg még egy közbülső vonással (*ö*), ha hosszsan kívánta ejtetni. Fontos ez nagyon, mert megállapíthatjuk belőle, hogy Katonának igen erős volt a rhythmus-érzéke s nagy gonddal ügyelt a szótagok quantitasára. A többi igazítása nem ilyen jelentős, bár a javítások nagy része nem *correctura*, hanem *correctio*.

3. A *Bánk bán* két szövegének, a kéziratnak s a nyomtatásnak, eltéréseit összeállítani és értékelni e rövid ismertetés keretében nem lehet célunk. Ezt a feladatot s a belőle levonható tanulságok kifejtését más alkalomra tartva fenn, most csak egészen röviden akarok reámutatni a két szöveg különbségeire.

A két szöveg között organikus eltérés, olyan, mely a dráma fölépítésére vonatkoznék, nincs. Az új fogalmazvány bővítései és kihagyásai a cselekmény lényegét és a tragikumot nem érintik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Katona nem tett mélyreható változtatásokat. A fontosabb változtatások, melyeknek egy részéről már Bárány Boldizsár *Rostája* ismerete óta tudomásunk van, a következők:

Az első földolgozásból általában keveset ejtett el Katona, csak a dráma megindításánál és befejezésénél Az *Előversengés*ből csak a *Prologus*nak nevezett részt hagyta meg a költő s mellőzte teljesen a jóval terjedelmesebb álom-jelenetet, Mentornak és a költőnek párbeszédét, a mely mint keret foglalta magában a tulajdonképeni előjátékot. Az V. fölvonásból elmaradt az a motívum, hogy a király Michál könyörgésére megbocsát Szimonnak — a mi által a 4. jelenet nagyon megrövidült — ¹ s a másik, midőn Bánk beczipeli a megcsónkított, félholt Peturt, a ki a nyílt színen átkozza meg a királyné alattomos gyilkosát, a mi a 6. jelenet lényeges átalakításában nyilvánul.

Nagyobb számuak és jelentősebbek a második kidolgozás új indítékai. Így az I. fölvonás 2. jelenetébe ² beszúrt, episodikus szerepű Micbán-mondán kívül a Biberachtól Ottónak adott álompor motívuma, a melyet a költő az I. fölvonás 14. jelenetébe iktatott bele s a mely a IV. fölvonás 1. jelenetében is vont maga után változást;

¹ A kéziratban a jelenetek jelezve és számozva vannak, a szereplők nevének főlemlítésével. A nyomtatott szövegben a jeleneteket egy kis vonással különíti el egymástól a költő.

² A nyomtatott szövegben 1. jelenet, mert a kézirat bevezető jelenete a kiadott szövegben elmaradt. Az alábbiakban mindig a kézirat jeleneteit idézem.

azután az a nagyon fontos változtatás, hogy Adelájddal szemben, a kinek a szégyen és a fájdalom csak a szívét töri meg, Melinda megőrül (III. fölvonás, 1. jelenet), s ennek következtében a IV. fölvonás 3. jelenetében másként alakul a királynéval folytatott párbeszéde; továbbá, hogy Biberach a III. fölvonás 6. jelenetében nem említi Ottónak, hogy ismeri a féltve őrzött titkát, Fülöp király meggyilkolását, a mi a végleges szövegezésben Ottó gyilkosságának közvetlen oka. Végül a legfontosabb. Azon indítékokon kívül, melyek Bánk bán »meghatározássá vált gondolatát« tetté érlelik, azaz a királyné megölésére indítják (IV. fölvonás 8. jelenet), hiányzik a kéziratból az utolsó három: Ottó megjelenése, Bánknak Merániát gyalázó szavai s a királyné kísérlete, hogy törét Bánkba üsse.

A többi jelentékeny bővítés közül a legnevezetesebbek a II. fölvonásban találhatók. Petur nagy beszédéből (2. jelenet. *Görög, Gubás, Bojér, Olasz, Német, Zsidó, nekem . . . mind egy az stb.*) hiányzik az a 19 $\frac{1}{2}$ sor, melyben Petur Endre dicstelen szerepléséről emlékszik meg (leánya kiházásításánál). Ugyanitt nincs meg a *bánki sértődés* említése s teljesen hiányzik az a gyönyörű részlet, mikor a nádor mint a király személye Peturt lánczra akarja veretni s földidézvén előtte a multak emlékét, egészen lefegyverzi s megbékélteti a szenvedélyes bánt. A III. fölvonás 3. jelenetében a költő utólag pótolta Izidóra nagyjelentőségű szavait, hogy az Ottóra haragvó királynét Melinda megbékítette.

Általában a nyomtatott szövegben a kézirathoz viszonyítva végig igen sok a változtatás, törlés, pótlás, igazítás, a melyek nemcsak szavakra, hanem egész sorokra, sőt sokszor hosszabb részekre is kiterjednek. Röviden úgy jellemezhetnők ezeket a változtatásokat, hogy a költő iparkodott az újabb kidolgozásban minél kevesebb *szóval* tolmácsolni a gondolatait, ezért a kifejezéseit lehetőség szerint megrövidítette, a synonym szavakat és gondolatokat, henye részleteket törölte, vagyis a fogalmazást tömörebbé tette, viszont a világosság és költői hatás kedvéért sok új *gondolattal* pótolta meg az első szövegezést s bátran bővített ott, a hol arra szükség volt. Nincs lap, mely változatlan maradt volna s olyan is kevés, a mely ne szenvedett volna gyökeresebb módosulást. Ugyannyira, hogy bár a két szövegezés között, a mint említettük, lényegbe vágó eltérés nincs, mégis jóformán két külön művet bírunk a két fogalmazásban.

4. Alább adjuk az első kidolgozás szövegét, természetesen pontosan a kézirathoz híven, betűről-betűre, az írásjelekben is ragaszkodva a szöveghez s megtartva a kézirat minden helyesírási különködését. Mindössze ő-t és ü-t szedetünk ott, a hol az ő és ü írása pusztán a másoló gondatlansága. Irányadóul a szerzőtől javított szöveget vettük, de a hol a javítás lényegesebb, vagy bármilyen szempontból tanulságos (rhythmika, syncopék etc.) alul jegyzetben közöljük a szó eredeti alakját is. Az eredetiben aláhúzott szavakat dült szedéssel, a nagyobb

s vastagabb, tollvonással írtakat kövér betűkkel adjuk. A *-gal jelölt jegyzetek a költő jegyzetei, a számokkal jelöltek tőlem valók s a jegyzetekben dülten szedett szavak a szöveg számmal jelölt szavainak eredeti, a másolótól írt alakjai.

A lapszéleken megjelöljük a kézirat eredeti (de ki nem tett) lap-számait, a 99. laptól kezdve kettős számozással: fölül, zárójelbe foglalva a lapoknak eredeti számait, alul a jelenlegi, csonka kézirat való-ságos számait tüntetve föl.

1

BÁNK-BÁN

MAGYAR ORSZÁG NÁDOR ISPÁNYA

Eredeti Magyar Dráma

5. Felvonásban

szerzette

KATONA JÓZSEF

Országos Ügyész

1815.

2

SZEMÉLYEK

2-IK ENDRE. (András) Magyarok' Királya.

GERTRÚDIS. Királyné.

BÉLA. 7. }
ENDRE. 3. } esztendő Gyermekek.OTTÓ. Berchtoldnak a' Meraniai Herczegnek Fia
Gertrudis Öccse.

BÁNK-BÁN. (Benedek-bán)

ADELÁJD. Bánk' Felesége.

SOMA (Sámuel) kis Fiok az Udvarnál.

BENDELEIBEN IZIDÓRA Thuringiai Leány.

MÝSKA-BÁN. a' Király-Fiak' Nevelője.

SÓLOM (Salamon) ennek Fia.

PETUR-BÁN Bichori Fő-Ispány

MICHÁL-BÁN }
SZIMON BÁN } Testvérek.

Egy Zászlós Úr.

Egy Udvornik.

BIBERÁCH egy lézengő Ritter.

TIBORTZ vén Jobbágy.

Zászlós Urak, Fő Vendégek, Udvari Asszonyok,
Udvornikok, Békételenek és Katonák.A' dolog foly vala a 13-ik Század' Bölcsőjénél; vagy inkább
1213-ik Esztendőben.

ELŐVERSENGÉS.

3

Juj! Ejnye milliom! Bocsáss Komám
Mentor; biz' egy tapod't se léphetek
Immár tovább. Le nyúzó Orromat
Ez átkozott bűdös setét Üregben
Hová vezetsz?

MENTOR

Pokolba.

ÉN

Jaj nekem!

MENTOR

Semmit se' félj; ha már az Emberek
Köz'tt Dél't, Kelet', Lenyugvat', Éjszakot,
Gönczöly-Szekért' 's Kaszást meg esmeréd:
Végtére jöszte 's lásd Elysiumban
Hogy mit csinálnak Ungur Ősseid.

ÉN

Szerelmes Istenem; ne hagyj el ez
Egyszer! — Komám, Szerette Mentorom,
Im térden álva kérlek —

MENTOR

Élhetetlen

Fitzkó, ugyan miért akarsz odébb
Nem jönni?

ÉN

Egy Barátom, a' kinek
Éltében öt garassal én adóssa
Voltam — maradtam, ám nyakon kapat.

MENTOR

Félész Bolondka kell is itten a'
Pénz —

ÉN

Mentor, oh' ugyan ne csalj meg! Ej
Hol nem kereng az mindenütt! He he!
Nem ámitasz el engemet soha.

MENTOR

No hát mivel hogy olly nagyon Tamás
Vagy a Hivésben, im' ne vedd ezen
Kis Irományt; azomba még is elsőbb
Incognito tekints be e' lyukon.

ÉN

Itt ?

MENTOR

Ott — be látni a' Pokolba jól.

ÉN

Már látod ez helyesbke gondolat — — —
 Az Ember itt azomba' miért kukutskál,
 Ha mind az itt a' Könyvbe' benne van

MENTOR

Korántse' vajmi sok lehetne benne;
 Tollam' hegyét csak egy nagyon szemes
 És tiszteletre indító kis Olló —
 Poczkázva rajtam — elne mettné.

ÉN

Ej, ej, de furcsa! Hm, való hogy ezt
 Nem értem. Ám de lássuk ott be hogy
 Mit is is csinál az Ó világ, 's az én
 Pajtásom ép é? 's hány lovon Kocsiz? — —
 Br ! Br !

MENTOR

No mit br-regsz Fiú? — Felelj
 Mit látsz?

ÉN

Bizon — no — szinte semmit; ám
 Mert a' sok Őszveviszaság között
 Azt sem tudom hová tekintsek elsőbb — — —
 Ni! hej, Madáme! hej, Madáme hej!

MENTOR

Mi Ördög ordítást teszel Fiu,
 Ugy, mintha csak szegény eszed kereng'ne?

ÉN

Ott egy szegény nyugodtan alvó Asszonyt
 Néhány selyem ruhás Urak amúgy
 Jól meg zsebelnek.

MENTOR

Annak a' nevét
 Justitiának olvassuk *

* Webers Sagen.

ÉN

5

's ugyan

Rég meg halálozott?

MENTOR

Korántse'; még ő

Nem holt meg — a' szegény szerentse Bábja —

ÉN

El tán csak élve nem temettetett?

MENTOR

Nem — nem; de új nyavalya nembe' — rég'

Álomba hogy merült; se senki fel

Nem tudta költeni; azért hozatták

A' más világra. Ám de nyugta itt' sints

Kedves szegény mi Asszonyunknak —

ÉN

Oh

Szegény Menyecske! — — — — —

Ni — juj! Ki az?

MENTOR

Hol?

ÉN

Ott — azon komor

Magyar, ki két szemét meresztve egy

Holt Asszony-állaton vad indulattal

Sir, 's egy kicsinke Gyermekeket magossan

Emelve, egy nagy Ur felé mutat?

MENTOR

Az volt, fiam, hatalmas Ember egy

Időben, életét egészen a'

Polgári jó Hazádnak áldozá;

Lásd mint jutalmazá egy Asszony által

(Bánk-bán nevét örökre bé borítván)

Haramjaságra kényszerítve őtt'

ÉN

Amott megént egy a' sarokba ül

Tollat faragva; 's Pantomistaként

Csak mummog.

MENTOR

6

Ám a' nyelve mert kin van
Szakasztva; mint egy illy' nevű — Igazság.¹
Hogy elne fedje tőlünk a' Jövendő
E' gászos estet, azt le fogja most
Irkálni.

ÉN

'S olly' kíváncsian miért
Áhít azon veres ruhás, pohos
Emberre, a' ki jobb kezében egy
Tükröt mutat de háttal a' szemünknek,
Hogy nem lehet belé tekinteni?

MENTOR

Oh jó Fiú! az a' Religió
Bölcsen vagyon hogy el fedé üveg
Felét, nem esne jól, ha minden ott
Belé tekint'ne. Még is egy Kereszt-
Vonást csinál mostan szegény Igazság¹
Szép számvetésiben.

ÉN

Hm! éhen!
Ugyan miképp lehetne az, hiszem
Minden szabad nekie?

MENTOR

De nem szabad
Másoknak általa.*

7

ÉN

Ahá! — — No most
Bezzeg, temette, látta val'mit ám mert
Ugyan mohón, 's örömmel ir.

¹ Igasság.

* Wenn der Hofmann ein Schmeichler ist, so wird er gewissermassen durch seinen — Stand entschuldiget und minder gefährlich gemacht. Man muß in sein Zeugniß ein Mißtrauen setzen, den er ist nicht frey. Allein was zwinget den Schriftsteller sich und seines gleichen die Natur und die Wahrheit zu verrathen. Eckhartshausen. Der Prinz und sein Freund. pag. 222.

Sokkal kisebb vagyok, semmint ezen Férjfiúnak szavaiban piszkálhatnék. Azomba — ő nem halgatta vélem Mentor beszédit. Az Olvasónak eleget teszek, ha azt mondom, hogy Echartzhausen Ur ezen sorokat 1789-ikbe írta; mi pedig most 1815-iket írjuk.

MENTOR

Lehet.

Nyilván Merániának a' Tükör
 Megett kuczorgó 's még valódi Herczegét
 Kit a' Religio Szemünk elől —
 Botránkozásba Hiveit ne hozza —
 El fed.

ÉN

De hát miért? ej, ej! — —
 Aholni! mit csinál azon kehes
 És Pápa-szemmel ümmögő Öreg?
 Tollával a' be ir'tt Levélnek a'
 Lapján törölget, 's a' szegény Igasság
 El búsul, irt lehet, haszontalan.

MENTOR

A' Censor a'z, ki hogy ha mit ki sütné-
 Is Agyvelőnk, egész alázatos
 Készséggel el törőlni tartozik.

ÉN

Nézd, nézd, amott az a' sovány Legény
 Mellj Száj vonyitva hánnya fére a'
 Sok Könyveket — nini, hisz a' feje
 Üres — velőtlen —

MENTOR

Oh, az a' Recensens

ÉN

Gutát, Komám, miféle Marha az?

MENTOR

Egy olyan Ember a' ki aztat-is,
 Amit meg engedének a' tova
 Mondott Urak, tökélletessen el
 Itéli Fidibusznak, a ki egy Pohár bor
 Mellett ítéletét ki mondja, 's el
 Tapodja minden érdemét egy olyan
 Munkának, a' min a' szorgalmatos
 Szerző talán Esztendeig töré az
 Eszét; csupán azért; mivel vagy
 Nem érti, vagy pedig haszont vadász.

8

ÉN

Mind ennek a' Meráni Herczegekhez —
 Őket nem illetik — mi gondja van?

MENTOR

Oh sőt igen nagy, ők valának a'
Magyar Hazádnak akkor Áspisi.

ÉN

Hányan?

MENTOR

Csak egyik a' veszélythozó

ÉN

Mellyik?

MENTOR

Tanúlni éppen azt akarná
Ki nyughatatlan agyvelőnk is ám
Ládd: A Meráni drága Herczeg Úr,
Berthold, ol'yan kegyes 's jó vén vala,
Hogy ő Fiúkat és Leányokat
Tudott nevelni, szinte mint akárki;
Megis halálozott szokás szerént.
Ennek leánya lett Magyar Király —
Mondom Király!

(erat enim Andreas vir quietus et bonus; Regina
vero Mulier virtuosa et fortis, quæ Fæmineæ cogi-
tationi virilem animum inserens Regni tractabat
negotia)* ¹

ÉN

Tovább.

MENTOR

Ne vágj belé
Szavamba! Ej miképp' is esne másképp'
Hiszem dagadt Torokkal áldja őtet
Bonfint ki véve, mindenik Rege
Miképp' jöhetne arra egy Nemes
'S erkölcsös Asszony, a' ki anyja egy
Szent Szűznek? — a' mi odvas Almafánk
Mivel meg eshetik, hogy egy jó almát
Nevelt feloldva, hogy legyen, lehet'len;
Borbála Apja nolle velle Szent,
Mivel magának az, hogy Az legyen, ²
Meg engedőde; vagy *mivel Fülöp*
Hogy jó Fiú, legyen szelid az Apja
Vén Montenách is.

9

¹ A csillaghoz tartozó jegyzet az író tollában maradt, vagy maga a latin idézet került volna jegyzetbe. — ² *légyen.*

ÉN

Ebből én azért,
Még sem tudom, veszélythozó ez é'
Avagy pediglen Az!

MENTOR

Kezedben van
Olvasd. De jó előre tölled im-
Már engedelmet kérek a' csalásrol,
Mert én se láttam a' Tükör megé.
Eckbertről ezt lehetlen, ám de még
Feltenni vétekis, *mivel hogy ő*
Bambergi Püspök: az való ugyan
Hogy a Szegény Fülöp Király Ölése'
Gyanúja mondja, hogy Vitelspach Ottó
E' tettbe Czimborája. Hát de még
Berthold? ha! őt' belé keverni nem
Hagynám sokért, *Kalocsa' Érs'kje lett*
Hiszen! — haszontalan viszálkodál te
Bölcs Pápa; Büszke Asszony Állatoknál
Nints semmi is lehetlen — És ezen
Ifjútska, mondom, oh jeles Személy!
Históriánk beszéli hogy le mond
Mátkáról Érsek érdemért — Ez olly
Nagy csúnyaságra nem vetem'dhetett;¹
Ámbátor éppen akkor *ő szökött meg,*
Holt Nénnye' bús árvái' pénzeket
Is elvivén magával.
Nyugodjatok ti hát jó Emberek,
Kiket csupán azért nem érdekelt
Tollam; mivel Tekéntetes Csuha
Fedé be egykor Árva Test'teket, Szent
Előttem a' Religio' becse.
És jöszte *Henrich, Ottó, még tiis*
Merániak valátok, egyitek
Szükség sarat tapodja, mert ki nem
Verhettek abból, Áspisi hogy e' Magyarnak
Csupán Merániak lehettek! — — Ej
Henrich, felölled én csak azt tudom
Hogy — hogy te is gyanús valál Fülöp
Király' ölettetésiben; no, s így —
Utazz te is keresztül itten: és —
Ottó meg álj!

10

¹ vetemedhelett.

ÉN

E' Furcsa, hát csak az
 Ártatlan Ember áljon itt elé
 Rút színben? E bizony Komám nagyon
 Rendes dolog te tölled!

MENTOR

Arra hogy
 Ártatlan é, nem esküdött meg egy Regének
 Írója is, 's nekem tudom, hogy ő
 Meg fog bocsátani — Fiú, no olvasd!
 Miattam Ottó szép személlye' hely'tt bár.
 Értsen ki mit szeret — hisz értek én,

ÉN

(olvasván)

* * *

11

»PROLOGUS*

»Ottó és Biberách

»OTTÓ (örömmel)

»Hej Biberách! Öröm! bizony az
 »Enyim fog ő — azon szemérmes
 »Angyalka — lenni, a' kiért sokat
 »Oly nyughatatlan szívvel éjtszakáztam
 Oh Biberách, enyim bizony az ő.

»BIBERÁCH.

»Hm, hm, no hogy ha ő is olly nagyot
 »Bukhat, biz átkozott legyek de az
 »Én házi jó Keresztem egyikét
 »Sárgás szemének el veszejti körmöm
 »Által! — bizon nagyon cserép, szegény.

»OTTÓ.

»Nem hallod é? — Mit is beszéllek én
 »Ezen meg únt, hideg személy' üres
 »Szívének, a' ki eddig is soha
 »Nem tudta, hogy mi légyen a' Cupidó
 »Valódi Lakhelyében érzeni.

* Csak ez az, a mi szoros értelemben véve a Játékhoz tartozik; az előbbi és kevés utóbbi csupán az olvasót illeti.

»BIBERÁCH.

»Hej, sőt igen nagyon tudom, Kegyes
 »Herczeg, ha csak reá találok is
 »Gondolni, könybe lábbad a' szemem —
 »Olyan nagyon tudom tüzes szerelmem'
 »Áldott javát savát megérzeni.

OTTÓ.

»Halgass! — azomba' hallyad: Ádelájd —
 »Oh adsza halhatatlan Él'tet, ám
 »Vagy csak szünetlen álmot Ég! örök
 »Mindenható, ha Ádelajda Hold;
 »Endymion lehessek általa! — —
 »Hallyad csak: Ádelájda szánakoz'
 »Rajtam, midőn komor tekintetem
 »Tartom Szegezve rája, azt sohajtván:
 »Mért nem maradtam a' Hazámba' —

12

BIBERÁCH.

Még

»Innét az Ördög ássa azt ki, hogy
 »Szeret.

OTTÓ.

De sirt midőn valék vele —
 »Sirt Biberách!

BIBERÁCH.

De — hm — fogadni is
 »Mernék, hogy e' szép képzeted bizony meg-
 »Csal téged' —

OTTÓ.

A' szemem közé se néz

BIBERÁCH.

»Pah, Milliom! midőn nekem Luci
 »Nem néz szemem közé, előre már
 »Tudom, Lucim megént csalárdkodik:
 »És Herczeg Ur vigyázz, talán világnál
 »Utálat a' szerelme; és ha **nem**; mint
 »Bánk' Hitves'étől el jön a' kosár.

OTTÓ.

»Akkor le mondok Ádelájdrol, és
 »Szinlett Feláldozásom annyival
 »Jobban kötöz szívéhez. Oh bizon
 »Egy Asszony' álma vajmi gyenge a' szép
 »Hivségről — Ádelájd pedig csak az!

BIBERÁCH.

»De Bánk, az áldozat ki pótoló? —

OTTÓ.

»Ej, őtet a' Királyi hivatal —

BIBERÁCH.

13

»El fogja nemde majd vakítani?
 »Ohjó Uram csalatkozol: szerelmes
 »Bánk-bán szemének illy Titok nehéz.

OTTÓ.

»És még ma, még ma kell, hogy ő enyim
 »Legyen. Szerelmet érzek én csak az
 »Merithet egy Elyseumba, hol
 »Önnön szerelmünk — Önn Királynénk'
 »Oh! a' miénk az Ádelajdal — a
 »Melly életünk világa, valódi jó,
 »Forrása annak a' mi nagy Koporsó'
 »Gödrében élet, és kívánt Jövendőnk
 »Egyetlen egy kezesse — Biberách! —

BIBERÁCH.

»Karával a' szegény Hitesnek. Oh
 »Te elragadtató Szerettet — a'
 »Melly Éva' csábítója volt, ugyan
 »Illyen Szerelmet érezett azon
 »Kigyócska. Prosit a' Fölöstököm

OTTO

»Hah! Szemtelen te! oktatásra nincs
 »Szükségem.

BIBERÁCH

Ejj, Uram hiszen — no — hm —

OTTO

»Hord el magad, ha —

BIBERÁCH

Imhol a' Királyné!!!

GERTRUDIS (*belép*)

»Herczeg, no jöszte; azt de mondhatom
 »Néked, hogy ez ma Udvaromba az
 »Illy esztelenkedések közt utólsó
 »Fog lenni: mert azért, hogy a' Király'

»Távolra léte' bánatit kiverjem
 »Fejemből én nem akarom magam
 »Elcsúfosítani az Alattvalóim
 »Előtt. Te holnap utazol. Gyere.

14

OTTO (*dömmögve*)

»Hm, átkozott dolog! De célomat
 »Kell érnem Ádelájdal, és ha úgy —
 »Már akkor — ám ha a' Pokolbais! (*el*)

BIBERÁCH (*utánnok nézvéen*)

»Ej, ej Kegyelmes Úr, vigyázz — nagyon; mert
 »Egy illy keszeg, sovány Fiút az izmos
 »Bánkban az egy bajuszsza vég're tűz.

* * *

Itt nagy kacaját ütöttem. Álmomat
 Egésszen a' szememből ördög el-
 Vivé; akár miképp káromkodék
 Is már, se Mentor, oh se Iromány nincs —
 Nincs! Mind Pokolba. Mit csináljak! Uh!
 Mérgemben egy jeles Poéta Új —
 Húj verseit be csaptam egy sarokba
 Úgy, hogy — de akkoron jutott szegény
 Eszembe, hogy «huszonkét őszsze, vagy
 »Nyaratúl a' Haza talán sokat
 Várhatna — « felveszem s¹ akasztom a'
 Fejem felé: tán Múza társai
 Lesznek kegyelmes'bek szegény eszemhez —
 Kedves te Melpoméne küldj — de mit?
 Ne' sert! »No ért' a Hajdú a' Harang
 »Öntéshez« azt kiáltod olvasó:
 Igaz, hogy ezt leirta volna Mentor
 Szebben; de hol vagyon? keressem é?
 Hm; nem biz' én; 's azon felyül — csupán
 Aztat kívántam megmutatni: hogy
 A' szép Magyar Literatura egy
 L. 's O-val ismét sokszoroztatott volt:
 Le ültem Almafám' tövébe hát, 's —

15

Irám Ketskéméthen

Jakab Havának 30-ikán

1815

a Szerző.

¹ és.

16

ELSŐ FELVONÁS

(A' mulató Palotának vendég Szobája több Asztalokkal mellyeken Italok vannak, egy Szugolyban kis Asztalka mellete, egy Széken ülve szundikál)

1^{so} Jelenés.

MICHÁL-BÁN

(Néhányszor felveti szemeit meg le hunnya)

Azt súgta hogy csak egy kevés idő
 Alatt is itt legyek; de senki sints
 Most éppen a' kívül beszélni vagy
 Tudhassak is. *(felkel)* bizon pedig Michál-bán
 Öreg, s hamar lecsuklik a' szeme.
 Az Ember én nekem nem Iny' szerént
 Való ezen kevert világban. Itt
 Az Ejtszakát Nappalra; ottan a'
 Nappalt csinálja szinte Ejtszakára:
 Oh pfúj te — pfúj utálatos szokás!
 Mégis ki tettzik az pedig hogy így
 Nem jól foly a' dolog — bizon nem ám —
 Mind egytől egygyig olly' unatkozott,
 Kedvetlen, és szintén erőltetett a'
 Vigságok — *(le ül ismét)* Ej aludj Michál, aludj?
 Az, aki egyszer illy' vén, már beteg —
 Az — a' Beteg pedig aludjon. Ám
 Majd költni fog, kinek velem baja
 Van, 's így — te jó szív — jó — Joéjtszakát!
(ülve tisztességesen szendereg)

2^{ik} Jelenés.

Szimon-bán majd Vendégek

SZIMON *(gondolkozva lépdegel bé)*
 Hm!

De hátha mégis úgy lehetne? — Mit
(meg látván Michált)

17

No lássa bár az Ember, e bizon
 Alszik megént. *(mellél)* No — bátya, mit csinálsz? —
 — Alszol? — de nem kívánom Ött' az egyszer
 Álmába' háborítani *(el méléz)* hm, — mit? — úgy.

(Békételen vendégek kullognak be, vegyes vidámabbakkal; és minden valakire való ügyellés — genierozás — nélkül le üldögelnek az asztalokhoz — isznak, sunnyognak 's kedvetlenül állukat fel támasztják)

Hm, mintha órra vére folya úgy
 Kullog be mindenik — — Manó vigye
 Vigságtokat, hol a' szabad Magyar
 Érzés, az itt erőltetett Feszesség'
 Lánczába kéntelen harapni! — *(iszik)* — No
 Bátyám, ne hunny, az Emberek reád
 Nézgélnek.

MICHÁL:

(Szemét fel vetvén, kezét Szimonnak nyújtja)

Ősz hajam vagyon Szimon,
 Jó lelki érzeményem': én bizon
 Nem gondolok vélek.

SZIMON:

De még is én
 Véllem Michál csak egy pohárt üritesz? *(tölt)*
 'No — A Bojóthi Mortundorfok! — *(pohárt emel)*

MICHÁL

(fel üti fejét, egyik kezét mejjére teszi 's sohajt)

Ah

Hazám, szerette jó Hazám, Bojóth!
 Őcsém! — de vége, vége! — Nékikis
 Jó éjtszakát! — *(fel kapván az ezüst poharat)*
 No éljenek örökre!!! — —
 Jó éjtszakát de addigis Bojóthiak! *(iszik)*

3^{ik} Jelenés.

Petur-bán. Voltak

PETUR

(mohón bé lép, vadon körülnéz és Szimon mellett egy székre veti magát)

Nem! — nincsen! — Ördög és Pokol! — Majom —
 Majmok! Ti — egytől egyig *(fogcsikorgatva)* Oh magyar
 Magyar!!! — — Pokolba véled oktalan
 Aggódalom! Fogam' csikorgatása
 Itten mit ér? Bolondos Agyvelő *(fejbe üti magát)*
 — — — Szabad kívánna lenni mindenik,
 És Torkokon Kegyelmes Aszszonyunk'
 Sült főttje, olly mohón sietve, hogy
 Szintén alig nyelikle. — Lévnyalóvá
 Lettél dicső Ugek' gyümölcse Te?!

18

SZIMON

Petur, mi lelt?

MICHÁL

Vak ember, ám magad
Nem vagy, tekints körül, s' vigyázz
A' szóra jobban.

PETUR

(valamennyire ki fújván magát)

Oh — igaz, helyes! — —
Michál! Szimon, Michál! miért Hazátok' —
Bojóthotokba' nem maradtatok?

MICHÁL

Csitt, csitt! ez itt *(Szívét érti)* sebet ver. Oh Fiam!

SZIMON

(hunyor tekintettel)

A' Belzebub beszél belölled, Ember
Ott élni nem lehet nekünk — Spanyol
Ország halálos Agyba' czinczogott
R'ánk nézve, hogy ki léptünk ő belőlle;
Az ólta meghalálozott.

MICHÁL

Biz úgy. *(keserűen)*
Jó éjtszakát spanyol — Bojóth! *(hidegebben)* De ej!
Békével — *(le hunnya szemeit, s' szundikalni akar)*

PETUR.

Átkozott Szuszék te! Én,
Békével? én é: Ördög és Pokol!
A' Békes egy bolond, 's az is bolond, ki
Békételen; de míg e' tök Fejem' bolondulás nem éri,
Békételen csak lenni nem fogok.
A' célra Ember! így különben egy
Bárányi Békeség, mi több maga
Epét okádna itt a Békeséges¹
Túrás, kiáltva: Ördög és Pokol!

MICHÁL

De Petur! Ember! a' bor ömlik é
A' Szádon? — Ejj eredj eredj Haza,
Aludd ki majd magad'

¹ Békességes.

PETUR

Mit én?

MICHÁL

No leg-

Alább beszély hát egy kitsint alattabb
 Hangonn; az emberek néznek —

PETUR

(fel ugrik de, ismét le ül)

Ki? hol? — —

No, jó. Nem is beszélek — ám csak egy
 Szócskát se'. Minden ellehell't beszéd,
 Hazud, s' az Emberekben nyargaló
 Tüdő — lakása a' veszett Hazugság,
 Rút Ördögének. Így ni; *(az asztalra könyökölt)* halgatok.

MICHÁL

Ugy nézd, aludj inkább, 's kiáltsd velem:
 »Jó éjtszakát«

PETUR

(az asztalra üt)

Mit? én kiáltsak é

Jó éjtszakát? Pokolb — Igaz! fogok már
 Halgatni — még ma néma lenni, mint egy
 Carthúzanus *(dömmög)* Oh miképp tekintett
 Le ránk! csak a' Merániakra néz.
 Bámulja a' Harisnyát: a' Magyar
 Csak hátra áll, 's sohajt az illy' Hazánk
 'Nagy Asszonyán. Hah! Istenemre, leg-
 Alábbb csak egy vidám tekintet hát
 Hazudna, hogy ha Szinből is, nem esne
 Szivére a' Magyarnak olly' nagyon.
 Ő-is Meráni! —

SZIMON

(Szünet után)

Én, igaz, Petur,
 Meg fontolám a' dolgot; ám de —

20

PETUR *(mérgeessen)*

De

Fontolgatásaidra még üdő — — —
 Kell több, te örökös fontolgatózó!
 Jobb volna, hogy Michállal szundikálnál —

MICHÁL

(emlékezőleg)

Igaz Petur, miért küldél ezen
Szobába olly' sürgetve, hisz' tudod
Azt már, hogy én meg egygyezek veled?

PETUR

Tudom. De vannak itt Baráttyaink
Még többen; nézzed csak, úgy kíválnak
A'többi Lévnyalók közül, miképpen
A' Medve a vakandokok közül.

4^{ik} Jelenés.*Miska-bán egy Rítterrel*

MISKA

Úgy, úgy Vitéz Ur; a' Magyar bor olyan
Mint a' Magyar Barátság: mentől óbb,
Annál erősebb.

PETUR.

(bosszankodva néz rá)

MICHÁL

Semmi az Petur;
Csak a' dologra mostan!

PETUR

Ah! soká jön!

SZIMON 'S MICHÁL

Kit vársz?

PETUR

Barátim, azt ti még soha
Nem álmodátok. Én —

SZIMON ÉS MICHÁL

No. 's?

PETUR

A' Nagy Urt*

Várom.

* Talán az akkori élés szerint — mint most a Sejpesek — Nad-Űr,
mint: **Vagyunk — vadunk**; és így **Nad-or**, végre **Nádor**.

MICHÁL *(meg dőbben)*

Petur!?

SZIMON

Bánkbánt!?

PETUR

Nocsak ne olly'

Csudálkozást. Utánna küld'tem egy jó
Futó Legényt titokba: lássa azt,
Hogy itt mik esnek.

MICHÁL

Petur! Petur!

PETUR

Csitt! néktek erről egy kukkot se kell
Csak tudni is. Soha Petur vakon
Semmit se tészem —

MISKA

(poharat emel)

A' mi jó Királynénk!

VENDÉGEK

Éljen sokáig!

PETUR

*(Vad tekintettel és vérrel forgó szemmel felugrik, süvegét fejébe vágja,
's azt fog csikorgatással a' Homlokára nyomván ordítja)*

A' Magyar Szabadság! *(iszik)*

BÉKÉTELENEK

(Felugrálnek, dörömbölve viszonozzák)

Éljen soká!!!¹ *(isznak)*

MISKA-BÁN 'S A' VENDÉGEK *(bámulnak)*

5^{ik} Jelenés.

Egy Udvarnik bé lép Vollak: majd Bánk.

UDVORNIK

Utolsó Tántz *(ismét el)*

¹ Sokáig.

MIND

Gyerünk! *(el mennek)*

BÁNK

(Úri köntösben, zavarodott tekintettel, egy Szűgolyban lévő ajtótskában mutattya magát. Az ő Természeti Indulattya: Nemes méltóság, mindenben gyanakodó tekintet és a' legnagyobb dühösség környül-állásai-ban is egy fojtott tűz, de a' melly minden pillanatban ki törni láttzik; azonban még a' végső kétségben essésben is ki tettzik, hogy belőlről még nagyobb dühösség Indulatoskodik)

PETUR

(meg látván őt, elmarad a' többiekől)

BÁNK

(Midőn el takarodtak, bé siet)

Petur! Ha! hogy mindentigy kellettik
Találnom! —

PETUR

Oh kegyes Nagy Ur! Sokat

Fogsz még te itt találni, a' mi nem
Volt akkor — oh de hálá Istenemnek,
Hogy itt vagy ismét. Orvosoly ha tudsz.

BÁNK

Hazánk külömb külömb vidékein
Jajt, 's bánatot találtam; és im' itt
Ellenkezőt találok: Oh de ez
Sem a' valódi Út — egyik sem egyez
Meg lelkem' érzeménnyel — Köjön'
Táján talála engem a' serény
Követ — Petur, miért hivattatál
Te vissza engemet — pedig Titokba??

PETUR

(körül tekint)

Titokba, Bán, titokba; szólni de
Itt nem lehet. Magad tudod; de sőt

(ki mutatván csufondárossan)

Látod, hogy egy jó megterítettett
Asztal legyekbe nem szűkölködik. Ha!
Ezek donognak, és lehet talán, hogy
A' Titkom' is ki dongának.

BÁNK

Titok?

PETUR

(Szinte sűgva)

Igen, kegyes Nagy Ur, igen, Titok;
Hah! még pedig setétbe —

BÁNK *(megijed)*

Bán!

PETUR

Teis

Bele keverve vagy, 's ha veszteségre
Jön a' dolog — tiéd lesz a' nagyobb.

BÁNK

Wárdán! beszélj!

PETUR

Nem, oh Nagy Ur! mivel

Aztat kívánni, hogy meg sűgjanak
Mindent az Emberek, ez annyi, mint
Abban találni örömet, ha hogy sok
Irigye — ellensége van: pedig
Mindenkor a' leg ördögebb Nadály
A' sűgdosó maga. Holott az, én
Biz' Istenemre, nem vagyok. Hanem
Jöjj még ez Éjjel, Egy után, ha tettzik
Meg látod. A' mi jel Szónk: Ádelájd *(el)*

6^{ik} Jelenés.*Bánk majd Tiborc*

BÁNK

Ad'lajd? *(sok ideig nem tudja magát rendbe szedni végre lassú de
mindég jobban emelkedő hangon fel szollal)*

Mit? Ádelájd, ma Jel Szavok?

Mit? Adelajdám szenytelen neve

Jel szó ma egy setétbe' sunnyogó —

Olálkodó csoport között? — — — Titoknak

Lett zárja Adelajd szabad neve!?

24

TIBORCZ

(Ugyan azon ajtón, mellyen Bánk, bé csúsz)

Ni, boldog Isten, mégis ő biz az!

Bánk bán — Nagy Ur!

BÁNK

El árultattam!

TIBORCZ

Én

Tiborcز vagyok kegyes Nagy Ur! — no lám —

BÁNK

Tiborcز!?

TIBORCZ

Igen nagy dolgokat kívánnék
Én felfedezni?

BÁNK

Ádelájdíró! é?

TIBORCZ

Nem, nem, Nagy Ur! —

BÁNK *(fel s alá járkálván)*

Nem?!

TIBORCZ

Én Uram csupán
Csak lopni jöttem ide; mert szegény
Árváim — *(elfojtódik)* Oh Uram!

BÁNK

No jól vagyon!

TIBORCZ

Hja, én szerelmes Istenem te! hisz' nem
Is halgat én reám — Bánk-bán — Nagy Ur!!!

BÁNK

(nem hal hirtelen megáll)

Ádelájd! megént meg Ádelájd! Te szent
Név! Égi 's földi Mindenem' Javát
Szorossan egybefoglaló erős
Láncz, úgy el omla törhetetlen él'ted,
Hogy abból a' **Gazoknak** is jutott?!

(fel lobban)

Menyben lakó te Szent Atyám! ide
Mindenttudásod égi cseppeit —
Nekem! nekem, hogy e Horizonton
Túl lássak, és eszemmel a' Halandók'
Szívébe, mint tükörbe, nézhesek ¹

¹ nézhessek.

TIBORCZ

Jó Bán!

BÁNK¹

'S ugyan továbbra láttak ők,
Mint a' szerelmes? És azért futom
E' én az országot hogy addig itthon —
Fojtsák meg üdvösségemet? — talán
Ez Asszony és Király azért tetéz
Munkákat a' munkára, hogy szemem'
Elkábulásakor, szivemben a' benn'
Lakó betsületet meg ölje? — Jaj! — —
Most már ezen setétbe' Bujdosók
Volnának, a' kik engemet bolond
Álmomba', szánva, háborítani
Igyekszenek, s' ezen veszélybe' forgó
Betsületem felett rikóltanak: »Bánk
»Bán, ébredézz; mert meg lopattatol!«

(nyúgodtában)

Azonba, tán ezek tsak úgy fogad'tt
Szolgái voltak egy veszett Irigy
Embernek, a' ki nyúgodalmamat
Sajnálva — itt (*szívére ver*) szorongatást okozni,
'S döbentni szivemet kívánta? — (*megijed*) Meg-
Döbenni? nékem eztet egy kor úgy
Festék előmbe, mint egy egyikét a'
Lélek betegségének — — — — —
Az sem lehet hiszem szünetlen ép!!!

(reszketve)

Bánkbán, te nem mered ki mondani
Talán? Ki véle! hogy kaczagja az
Ecchó is árva gyengeségedet:

TIBORCZ

Én Istenem, Te!

26

BÁNK (*vadsággal*)

»A' Szerelme féltő-

»Bánkbán!« hahahaha! — Tudó hazudsz!

(*fájdalmassan*)

Phantom! mit is de nyughatatlanitsz?

Pokolbul el szökött Chymæra te!

Hát én ezen Világnak északi

Vég Pólusától² — e Szerelmeimben —¹ törölve mellőle: *gondolkozik.* — ² *Pólussától.*

A' Déli Pólusig, miért öleltem
 Mindent? Miért te benned Ádelájd? — —
 'S egy semmi Ember, egy Porocska szem
 Ütné ki őtt az én ölemből? őt!
 Őt! Hát ki lenne az? Ki lenne az?
 Világot, itt! világot! *(hirtelen)* E' setétben
 Olálkodókhoz el megyek! *(elmegy a' merre jött)*

TIBÓRCZ

No itt
 Hágy! Istenem vallyon mi lelte őt' —
 Ha! jön — bizon valaki jön! — csak el!!! — —
 Éhezettek szegény Férgek: Lopáshoz
 Nem ért az ősz Tiborcz Apátok. El! —
(rettegve arra el siet, a' honnét jött, Bánkután)

7^{ik} Jelenés.

Ottó és Biberách

OTTÓ *

(sebessen előrejön)

No 's láttad ötet Biberách? Beszél
 Mostan? kivel mulat? vagy Tánczolé?
 Szólj mit felelt?

BIBERÁCH **

Hogy — elmegyek

OTTO

Mit? El?

27

El?

BIBERÁCH

Lassan én Uram! dicsérd csupán csak
 Multával a' napot.

OTTO

Hiszem maga

Mondá hogy eljön!?

* Et venere et cænis et pluma Sardanapali. Juven.

** Egy semmin megindulni nem tudó, hideg érzéketlen, ki nem hogy az emberek boldogságát egy kis haszon miatt fel ne áldozná, sőt a maga életét is a leghidegebb vérrel viszi veszedelmekre.

BIBERÁCH

(fagyossan elmosolyodik 's futva azon ajtóra veti szemeit a' hol Bánk elment, a' nélkül hogy Otto észre venné)

Úgy vagyon maga

(hangossan vélvén hogy Bánk halgatodzik)

Germannicust ki elrejté¹ magát,
Hogy majd ki lesse, mit beszéllenek
Felőlle, nem jó ám követni mindég;
Mert a' szelid Germannicus tudá az
Ő Indulattyait mérséklenni.

OTTO

Miért beszélled azt nekem?

BIBERÁCH

Csak úgy.

OTTO *(egy ideig néz reá)*

Megfoghatatlan ember! és soha
Sem foglak én esmérni tégedet? —
Ember, miképp gondolkozol te róllam?
Szólj: Légy Barátom én nekem

BIBERÁCH

Nem, én

OTTO

Nem é?

BIBERÁCH

Azon bolondság a' midőn
Az Állapottyát el felejtí az
Ember nevetségésb' gyakorta, mintha
Természetét tehetségén felyűl
Feszíti —

OTTO

Állapot? Hisz tégedet
Fel foglak én emelni —

BIBERÁCH

28

Azt ne tedd.

A' míg az ember a' Természeténél
Marad, belőlle egy Ereddeti
Meg úgy lehet; de hogy ha egyszer azt
Elhagyja, úgy csak egy rossz Cópia
Fog lenni mindenütt.

¹ elrejlén.

OTTO

Tanácsot adj

Tehát Vitéz

BIBERÁCH

Miben?

OTTO

Te esmered

Ez Ádelájdod?

BIBERÁCH

Oh igen.

OTTO

Beszélj.

BIBERÁCH

Hm, — Minden a' mi csak az Asszonyi
 Sziv' büszkeséginek hizelkedik
 Már tettzik a' Fejér személynek, Ők
 A' leg gyalázatosb' kirugdalódzást,
 Is még dicsőségesnek esmerik, ha
 Abban van egy kis Rendkívül való.
 Egy Herczeg — egy Királyi Néne — egy
 Csillag — Kereszt — Nemes Szülők — Arany
 Lántz, mind egérfogok az Asszonyi
 Nemnek —

OTTO

De Ádelajdnak a' derék jó

Bánkbánja? —

BIBERÁCH

Férje a' kit ő szeret.

OTTO

Elvesztem!

BIBERÁCH

Oh de hogy. Az Asszonyi
 Szivtül ne várjon többet önn' maga
 A' Férje is, mint egy becsületes
 Kalmártol: ez ha bár melly szentül is fel-
 Fogadja a' ki választott Matériának
 A' Férétéletét — Mégis hazud —
 Egész örömmel adja azt ki a' Leg-
 Elsőnek, aki érte többet ad.

OTTO

De könnyezett midőn beszélt velem

BIBERÁCH

A' bökkenő ez éppen. Ejj, Uram,
Hidd el, hogy a' mi Asszonyink
Ólálkodóbbak illy esetben, mint az
Ördög, midőn az elragadni egy
Dühöst igyekszik.

OTTO

Oh tehát enyim

Lesz Ádelájd ???¹

BIBERÁCH

Nem hiszem

OTTO

Mit?

BIBERÁCH

Ottó!

Miért akarsz zavarni egy szerencsét
Mellyet nem adhatsz?

OTTO

Bíberách! mi lesz

Ebből tehát! hisz egyszer így, megént
Amúgy beszélsz?

BIBERÁCH

Mivel hogy én sem a'

Búdban, sem a' Szerentsédben soha
Ok lenni nem kívánok.

OTTO

(fel bosszankova, megvetőleg)

Ostoba (el)

8^{ik} Jelenés.

BIBERÁCH

A'repkedő kitsínke Lelkek öly
Sokan lehetnek a' világba, mint
A' Szúnyogok; de vallyon hol van az
Az ember, aki abban elhitetné
Magát, hogy Ő közikbe tartozik?

30

¹ Ádelájd (az a törlése helytelen volt).

(lassabban)

Igen helyes midőn az Ember egy
 Illy Ostobát zavarni megtud, úgy,
 Hogy ő megént zavarni másokat
 Ként'len: No rajta csak, szerelmes Ottom,
 Ugorj; de Biberáchod hátra ál.

(fagyos büszkeséggel)

Én őt' vezérlem; ő pediglen a'
 Királyi Nénnyét, a' kit egy egész
 Nagy Tartomány fél. 'S mondja bár nekem
 Szemembe egy valaki azt, hogy a' leg-
 Szegényeb' is zavart csinálni nem
 Tud. Minden Ember egy Országban az
 Csak, a' mi a' kerekék egy Helyes
 Nagy Machinában: egy erőtelen
 Gyermekek meg indithattya, annyival
 Jobban, ha mindenik kerék — helyén van:
 És így csak egy középszerű Velő
 Is egész Hazát igazgatott
Ha Félelem 's Reménység abban, a'
 Helyén maradni kényszeríte mindent

(gondolkozik)

Mi gondom én nekem az Emberek
 Nyugalmaikra. Nekem nints hazám
 Tehát nekik se légyen — úgy kövérszik
 Meg a' zsebem. — De hát a' Pártosok?
 Ej, még elég idő van arra! — hm! —

(megáll)

De Bánk, de Bánk! — Tehát haza
 Jött? Hogy ha jobbnak esmerem, talán
 Hozzá szegődök: 's miért ne húzzam a'
 Hasznót? hisz a' minek történni meg kell
 A nélkül is meg — *(kitékint)*

Ízidóra jön. Más

31

Oldalra a Palástal Biberách.

9ik Jelenés.

Izidóra és Biberách.

IZIDÓRA

Mit? monda? szólj, beszélj?

BIBERÁCH

(vállat vonyít) Kis ¹ Asszony! én

Neked kopár Reményt szerelmes
Szivedbe' tart'ni nem tudok tovább.

IZIDÓRA

Ah, Istenem tehát örökre őtet
Én el veszejtsem é?

BIBERÁCH

Azt nem tudom.

IZIDORA

Hisz Ádelájdót esméred te! Szólj
Mit várhat e' heves szívem

BIBERÁCH

Talán —

Semmit.

IZIDORA

Mit Ádelájd tehát?

BIBERÁCH

Való

Hogy őtet annyira nem esmerem még,
De azt tudom, hogy — Asszony.

IZIDORA *(döfössen)*

Asszony? És te

Esméred e' Nemet fagyos szívű?!
Ha esmered —

BIBERÁCH

Tanultam, Emberi
Elmém' ezernyi Baklövésivel.

IZIDORA

Hah! Ádelájd —

BIBERÁCH

Csak Asszony.

IZIDORA

És ezek? —

¹ Kiss.

32

BIBERÁCH

Az Ördögökkel is enyelgenének
Ha nintsenek körül'tök Férfiak.

(*ki tekint*)

Jönnek. (*a legnagyobb hidegséggel ott akarja hagyni*)

IZIDÓRA

(*szemét tenyerével el fedi*)

Veszejtsd világodat szemem!
Természet! ah miért teremthetéd
E' szívet, illy keserves érzemények'
Sorsára? Biberách! ne hadgyj el! — oh!

BIBERÁCH

(*ismét hidegen visszatér*)

A' kedvedért Kis Asszony azt is, im
Ládd, meg teszem. Demost azonba térj ki
Úttyokboi. Én egyetlen egy Tanáts-
Adásom ez:
Kövesd te Ádelájd viselletét;
Sok férfiak — tudom magamrol — az
Ollyan Leányt kinek visellete
Egy könnyű győzedelmet árul el
Csupán azért se szívelik;
De légyen a meghódítás nehéz
Csak pusztá büszkeségből is belé
Szeretnek.

IZIDÓRA

(*megsértetve*)

Ah te szemtelen! (*el siet*)

BIBERÁCH

(*egy könnyű váll vonyitással*)

Szegényte!

(*szünet után*)

Kár illyen egy csinos Főért, hogy a'
Velő hibáz belőlle: benne van
Szép két szem a' melly hódítón beszél;
Szép Aj'kak a' mellyek beszélnek;
'S még egy nagyon beszédes, ép, piros
Szajkói Nyelv; és minden, a' mi csak
Beszélhet, azt beszéli: hogy
Az ész hibázik, a' Fejetske kong.

(*el kullog*)

33

10^{ik} Jelenés.*Ádelájd és Otto.*

ÁDELÁJD*)

(felindulva bé szalad, Otto követi)

Távozz!

OTTO

De Ádelájd! —

ÁDELÁJD

Eressz!

OTTO

Csak egy

Szót Ádelájd

ÁDELÁJD

(össze tett kezekkel)

Szerelmes Istenem!

Mi lett belőlle!

OTTO

Én belőllem?

ÁDELÁJD

Ah —

Orezádból undok ember. Ah szerelmes

Jó Istenem, be meg csalatkozték!

34

OTTO

Lelkemre mondom, Ádelájd, oka

Mindennek önn' magad vagy.

ÁDELÁJD

(megijed)

Én?

* Ugyan azon egy gondolat két észől, melyek a Gazdájikat soha egymással meg nem esmertették! Cs... P... Ur, a ki ezen Történetet mint Románt kiadta, Ottót veszi maszlagnak, mint én. A Könyv akkor akadt kezembe, midőn már e' munka meg volt, meg fog tehát engedni, hogy Bánk Feleségit barátságtalanul nem az ő kereszt vizére tartom. Ha mindazon által ő, vagy valaki ezen Aszszonynak hiteles Keresztelő Levelére reá akad — bátran igazítsa meg itten. Míg ez meg nem történik, nem látom által, miért nevezzem inkább Melindának, mint Dinnye inda; Ugorka inda; vagy éppen Tökindának.

OTTÓ

Igen

Te. A' midőn be jöttem e' Magyar
Országba; itt először is te tűntél
Szemembe Ádelájd — Te Ádelájd.
Egy sziv után esenkedék, kivel
Szivem meg osszam; a' Királyi sok
Asszony között csupán te — senki más —
Te, oh bocsás meg — a' leg együgyűebb,
Ártatlanabb, Te, Ádelájd, valál.

ÁDELÁJD

Én Istenem! tehát mivel hogy én
Nem tudtam Udvarunknak a' kaczér
Fogásait, veszélyt azért bocsájt'sz
Tapasztalatlan Életemre! oh
Ez fáj — kimondhatatlanúl! (*sír*)

OTTO

Midőn

A' szenvedésimet beszéll'tem, oh
Mind annyiszor kezem ragadtad, és
Könnyek pörögtek a' szemedből.

ÁDELÁJD

Oh

Hogy én csupán csak sirhatok —

OTTÓ

Bocsánat

Olly vakmerő valék, hogy azt hívém:
Szeretsz. De hidd el, Angyal-Asszony, egy
Érzékeny Égoista voltam én mióta
Megláttalak — bocsáss meg —

ÁDELÁJD

(*nem szólhat*)

OTTÓ

Ádelájd!

Kéméld e' könnyeidnek záporát!
És mégis, én előttem, esküszöm,
drágák ezek, 's vigasztalói a'
Boldogtalan, megátkozott szegény
Ottó' egész lerontatott jövőndő
Éltének — (*magába*) Átkozott Ravasz Kölyök,
Jól mondtad!

ADELAJD

Én szánlak; de még is — oh
 Herczeg! — Szerelmem által, ah, csupán
 Csak egy lehetne boldog — és az is már —
 Bánk —

OTTÓ

(nagyot sóhajt)

Oh, bizonynal boldog Ember!
(szerelmes állásban mint egy elandalodnak)

11^{ik} Jelenés.

Bánk Előbbiek

BÁNK

(a tudva lévő oldal ajtón vissza jön)
 Vad Indulat! hát vissza mért zavarasz?
(meg látván őket homlokba üti magát)
 Oh véghetetlen Könyörületesség! —
(kemény musika Bánk megijedve szédeleg ki vissza az ajton)

ADELAJD

Ah,

El oszlanak!

OTTÓ

Csak egy szót még —

ADELAJD

Mit?

OTTÓ

38

(szavakat láttatik keresni)

Oh miért

Kell nékem olly nagyon szeretnem a'
 Szép Adelajdot, a' miképp soha
 Még sziv nem áldozott szerelme sziv
 Tárgyának? Oh miért kell ¹ nékem ott csak
 Sohajt'ni, ahhol e' világba minden élő-
 Sziv vigadozva verne, 's részegen?
 Miért hogy a' Reményem e' szerencse
 Vigságait haladja, és szerelmem olly
 Ohajtozásokat nevelni kéntelen,
 Mellyek talán eszem' feláldozását
 Fogják magokra hengeríteni?

¹ utána törülve: én.

(hevesen)

Lennél ha egyszer, Ádelájd, enyim;
 Urállanám az Álmodt az mivel
 Fedné szemed' szememtől; a' Szelet,
 Melly issza a' Lehell'ted; a' Világot,
 Orczádat az mivel előttem el
 Csókollaná.
 Hagymáz beteg szerelmem — oh kegyes
 Szép Ádelájd — egész egy álmodott
 Világot alkot örültségein,
 Mellynek csupán te; és csak én vagyunk az
 Egyetlen egy Lakossi (*térdre esik*) Ádelájd!

ADELAJD

(el sárgúl)

Bánk, Bánk! ha! térdepel!

OTTÓ

Előtted, a' kit
 Imádok. Oh enyészni Gyermeki
 Bábként egyébbi Gondolattyaím
 hagy, és csupán az Ádelájd szerelme'
 Szavának agyvelőm be tölteni.

37

ADELAJD

(keserű örömmel)

'S ő térdepel! Ha! Bánk! emlékezek
 Szavadra!

OTTÓ

(felugrik)

Bánknak a' szavára?

ÁDELÁJD

Ugy van.

Midőn kezem' tulajdonúl maga
 Megkérte, — Herczeg, oh bizonyly ő nem
 Térdeple; áll't mint Férfiú »Szabad
 »tekéntet, és szabad Beszéd; szabad
 »sziv; Kézbe kéz; szerelmes szembe szem:
 »Igy szokta a' Magyar Szerelmes;
 »Ki térdel, azt nevelte csábitónak a Kül-
 »föld« eztet ő mondta; és bizony Bánk-
 Bán nem hazud: de meg vett Ádelájd!

(*egész bosszúsággal ki akar rohanni de
 szemközt jön*)

12^{ik} Jelenés.*Gertrudis az Udvari Asszonyokkal*

GERTRUDIS

(*hol a' fel indúlt Adelajdot, hol a magát fel találni nem tudó Ottot nézvén, egy darabig a' szín hátulján meg áll, végre szurós hangon fel kiált*)

Hogy sokszor oly hivatlan érkezünk
Mi Emberek (*indulattal*) Mi volt ez? Ádelájd?

ADELAJD (*késérően*)

Oh — jó — helyes! —

GERTRUDIS

Ha! nem remelleném!

ADELAJD

Köszöntöm oh Királyi Asszonyom,
Hogy oly kegyes valál, és egy darab
idő folyása ólta nékem ezzel (Ottóra mutat)
Alkalmatot csinálsz a' Társaságra —
Oh mert hisz Ádelájda együgyű!
(*szinte illetlenül el siet előlle*)

38

GERTRUDIS

(*fog szorítva utánna néz*)

A' kis Majom harap! (*szünet után*) Negyednapig
Előmbé nem bocsájtatik!

(*fel 's alá jár: végre az Udvariakhoz*)

Magam

Fogok maradni! — — —

(*az Udvariak el mennek*)

13^{ik} Jelenés.*Gertrudis Otto*

GERTRUDIS

Herczeg! én kívánok itt
Világosittatást! adj számot!

OTTO

Én

Királyi Néném!

GERTRUDIS
Félre ezzel!

OTTO
Ő —

GERTRUDIS
Mit Ő? Mi ingerelte Ádelájd'
Szívét fel olly nagyon?

OTTO (*akadozva*)
Szerelmem.

GERTRUDIS
Szerelmed? A Szerelmed?

OTTO
Az.

GERTRUDIS
Ottó! — Teremtőm! —

39

OTTO
Miért? Mi lelt?

GERTRUDIS
Ha! te
Bémocskolója Bíborunknak!

OTTO
Ezt
Én Istenemre! —

GERTRUDIS
Mit?

OTTO
Hát nem te készíteszsz
Vigságok által utat erre?

GERTRUDIS
Hah!
Ki vagy te? és ki légyek én? — —
Az én Anyám 's Hazám Meránia
Szült tégedet? Dicső Meránia
Bertholdja' Törsökének egyik
Disz ága így elaszva korcs'sodott?

OTTO

Gertrúd! előbb lovall'sz, továbbra le
gyalázol?

GERTRUDIS

A' czélotat nem: Azt
A' hogy cselekszel, oh igen. — Magam
Alkalmatot szereztem volt vidámitásod
Végett, mivel beteg valál.
Az Asszonyimnak egyikét ajánl'tam
Volt a' megengedett Szerettet, és
élésre; 's most az átkozott Szemed
Bánk Ádelájdja nemtelen 's tilalmas
Szerelme' elnyerés're áhitoz.
Most már im' itt áll a' gyűlöltetett
'S a' Győzedelmes, akit nekie
Meg győzni kellenék, amott megy! Ott — Ott —
Utálva téged,¹ engemet kerül. —

40

OTTÓ

Hallgass legal —

GERTRUDIS

Meráni Herczeg — egy
Ép Férfiú egy Asszonyon nem ért
kifogni; s egy Meráni Asszony — egy
Gertrud, Igazgatáshoz a' Magyar nagy
Országban érthet. Oh gyalázat! Oh!

OTTÓ

No jó tehát — le mondok Ádelájd —

GERTRUDIS

(belévág)

Le mondol? és te tenni azt tudod?
Lelkemre mondom, az lehetlen,² a'-
vagy Ádelájd —

OTTÓ

Esküszöm szerettem;
de most eszem parancsol.

¹ tégedel.² lehetetlen.

GERTRUDIS

Hazudsz! —

Egy szikra mellett önt szemébe a'
Természet Asszonyinknak bőven a'
Teremtéskor, oly tüzet vet, a'
Mellyet csak egy szelid szóis fel éleszt
Lángokra — 's halgat a' tehetlen Ész —

(keményebben)

'S te Ádelájdrol el felejtkezel?!
Oh oktalan te! hiszem akkor az
erőtlen észbe bizni éppen annyi, mint
egy nagy tüzet Szent áldozat 's Imádság
által csudálatossan oltani.

OTTO

De könnyeit tekintvén

GERTRUDIS

(láttzatólag el komorodik)

Sir is? —

(keserű el mosolodással)

És

Te rólla még is el felejtkezel?
Tehát nem esmeréd az Asszonyi
Sziv gyengeségeit, sem a' hanyatló
Virtussa szép fogásait? — — — Hiszem
könnyezni kell, hogy áldozattya'
becsét nagyítsa, és az illy meleg könny
a' gyöngy, halálos ágyba' mellyel a'
holt Virtus ékesítettik; 's ki ekkor
is még le mond, egy oktalan — bolond

OTTO

(elunatkozva)

Asszony tehát miképp tanuljam a'
gondolkozásodat ki — a' midőn
majd Biborunk' be mocskolása, majd
megvettetett szerelmem által a' rád
három'ható gyalázatom gyötör.

GERTRUDIS

Tudd meg te csábító, hogy e' dolog
ha Ádelájdnek Asszony érdemét
mocskolta volna bé; úgy véle együtt —
mint Udvarom gyalázatit — Pelengér,

Oszlopra kész volnálak áll'tani
és még is: e' gyalázatot ha érni
meg kell'ne, hogy reám mutatva itt
Aztat susogni hallanám: »imé
Gertrudis a' kinek az öccse Kontár
volt Ádelájd le szédítésében« —
Otto!!! — —

OTTO

De Istenem — tehát hogyan?
vagy mit tsináljak? — — Édes én Királyi
Néném tanácsolj!

42

GERTRUDIS

(vad lehidegedéssel)

Én? — — Te nékem egy
Gödröt; magadnak egy kalitzkát
készítettél, 's azonba még is én
eresszelek ki abból?

OTTO

Oh! Te, te
Gertrud. Rimánkodok, tanácsot adj,
Hogy Ádelájd enyim miképp legyen!

GERTRUDIS

(elsárgulva vissza rezzen)

Hallatlan! *(fel 's alá járkál végre ki kelt)*
Asszonyok megyek. *(Asszonyok jönnek)*

OTTO

(Gertrudot ölelni akarván)

Kegyes

Néném!

GERTRUDIS

(vissza löki)

Ha vessz el itt arany Kalitkád
Ürjében árva biboros Babutyka! — —
Mit gondolok véled! *(elsiet, az Asszonyok követik)*

OTTO

(fojtódva)

Ha!

(a bosszuság és szégyen között ki kiált)

Bíberách!

14^{ik} Jelenés.

Ottó és Biberách majd Izidora

BIBERÁCH

(bé lép és parancsolatot vár)

OTTO

(valamit akar mondani de ismét abban hagygya, kiis akar menni, de
43 nem bir magával; homlokba ütven magát Biberáchra mereszti kérdező
szemeit)

BIBERÁCH

(suga Ottónak — sátányi mosolygással)

Mond, hogy bocsánatot kérsz tőlle, még
Gertrudis önn maga fog Ádelájd'
elébe vinni. Térdre fogsz borúlni —
Négy szem között való meghalgaatást kérsz,
és — a' Királyné Vélle hágy magad',

OTTO

(el iszonyodik az öröm, félelem, és Biberách eránt való utálat 's
szeretet között)

Irtóztató! — köszönöm — ember — oh
enyim bizonynyal —

(kardot köt 's a' Királyné után siet)

BIBERÁCH

Hogy ha bőkezűbb

Lettél — fizettél volna; jobb tanácsot
is adhaték. No járj csak boldogúl! —

(mint aki semmivel se gondol, le heveredik a' földre: de mintha
valami hasznosabb jutott volna eszébe, egész hidegséggel fel kel, és a'
bélépő Izidorának az el siető Ottót mutatván, ott hagyja)

IZIDORA

(Otto után megy)

15^{ik} Jelenés.

BÁNK

(mesztelen fegyverrel, magán kívül, sok ideig némán tipeg topog,
végre magához jön)

Hogy e' Tetem fagyos; hogy e' szemek
vakok, hogy e' fülek dugúlva nem
valának! — Egy Királyné, a kit a' Szent
Természet arra szült; — egy Ádelájd —
Oh! Oh!

(hidegebben)

44

Megént lehelhetek — megént
és érzem azt, hogy élek. A' Homály
el oszla — megviradt — fel ébredék.
Irtóztató kilátás a jövő
Nappalra. Vond ki most magad' szegény
Lelkem — ki, abból a' gyalázatos
Fellegből, a' melly eltakarta
Volt a' világot, és az emberekben
helyheztetett Bizodalomba szőtt.
Egy ilyen Asszony öröz e' szegény
Magyar Hazám meg tégedet? hah! egy
fertelmes Asszony, a' kinek hogy a'
rút érzeményeit ki né fedezze
az ember, érthetetlenül beszéli
kétféleképpen gondolattyait. —
És Adelájd — az én szerette jó
hivséges Adelájd; — és te szent
kedves Hazám, miképpen mentslek meg?
Itt Adelájd, amott a' Haza!!! —
A' zendülés kiáltoz¹ a' szerelmem
tartóztat. Én reám tekintnek a'
szegények, én reám tevő le az
alvó paraszt (bizodalommal) a' meg
fáradtt Tetemjeit, 's el így aludt:
Nem véli ő a' Pártütést, mivel
Bánk a' Király személye: esküszöm
Megis fogok felelni annak, és
habár tulajdon éltem' hamvain fog
is Békeségeitek virágozni. — — —
Szedd rendbe lelkem önn' magad! Szakaszd
Széjt mint azon tündéri Lántzot a
mellyel te a' Királyi székhez, és
a' Hitvesed, sőt Gyermekidhez is még
Olyan keményen kötve meg valál:
Úgy állj meg itt, mint akkor, a' midőn
Szent Alkotódnak a' Szavára a'
reszketve engedelmskedő Chaos
magától elbocsájta. — Két veszélyes
Fátyolt szakasztok el: Hazámrol, és
Becsületemről. A bocsánatot
még haldokolva is mosolygani
fogom, ha gyilkosom kiáltja azt:

45

¹ utána *de* törölve.² *Békeségeitek virágozni.*

»Veszsz el Hazád szabadítója«! — Egy
ménkö csapás ugyan le tépheti
róllam Halandóságom Köntösét; de
Jóhiremet ki nem törölheti.

A Kárpit le esik.

MÁSODIK FELVONÁS.

(Setét Boltozat Péter lakásában Középpett a szín mélyében egy fekete asztal melly körül a' Békételenek ülnek, kiknek Elölülők Petur-bán a' kinek feje felett a' falon egy kép függ, a mellyen egy Méltóságos tekintetű Asszony a Trónuson büszkén ülve láttzik. Mindenik Békételen mellett a' székhöz egy bé fedett pais van támasztva. Egy nagy függő lámpás világít)

1^{ső} Jelenés.

Peturbán, Michálbán, Szimonbán, Békételenek.

PETUR

No's Emberek, tehát mit ültök itt
Olly ingadozva? Vagy szorongatást
Okozna bennetek beszédem? Vagy
csupán fagyos kezekkel várakozni
kivántok a' szerentse' végire? —
Hát nem ti voltatok, kik akkor olly'
nagy és valódi tűztől elborítva
kaptátok ércz pohártokat, midőn
én fel rikóltva a' Magyar szabadság'
hosszúas Eletére ittam? —
oh vagy ti hát csak olyan Emberek
volnátok, a' kik öklöket csupán —
mint Gyermekek — szülőiteknek, a'
Titok' setét ölében — tudtok árván
Emelni? már biz' aztat nem remélleném!

SZIMON

(fejet csóváltván gondolkozik)

Igaz; közel'bb jön a' nagy óra mind-
inkább; de czélotok ha nem sül el,
Országotok valóban olly' nagyot
bakáz, hogy életét darabra zúdvánn
biz' nincs' az a' Prometheusnak áldott
Szikrája, melly megént fel élleli

PETUR

Megállja még az a' sarat! nem ül
el.

SZIMON

De hátha még is úgy lehetne? mit?

MIND

Való!!!

PETUR

Hah, ördög és Pokol! biz' úgy
kivántok itt' világosodni, mint ha
illetne a' dolog csupáncsak engemet!
Ugy észrevételt kívánna mind
Közületek fel oldva látni, mint-
ha Bőrotökre én csupán magam
Magamnak egy uralkodást kívánnék
építeni.¹

SZIMON

Szólj te, Bátya! Szólj Michál!

MICHÁL *

(a' ki szundikált)

No? mit? csináljatok mi tetteik, és
a' hol Közegygezéssel állapotok,
ott meg nyugodni én is kész vagyok: 's így
Jó éjtszakát! nyugodni hagyjatok (*szundikál*)

SZIMON

Hm, és hibázni e Közegygyezés
nem tudna? Mit?

MIND

Való! — igaz.

PETUR

Hogy az —

Tehát ti csak szüntelen a' tunya
Ecchói vagytok e' hideglelős rút
fontolgató Alaptalan Beszédinek? — —
Mért gyúltetek tehát ti most ide?
Vagy félelemtől elfogódva az
előbbi sorsotokra — mivel valódi vég

¹ építeni.

* De ne mutasson egy nevetséges álom Szuszékot.

-48

Pillantatunk közelre léte rémit —
 igyekszetek vigyázva vissza lépni? —
 Hát olly gaz é e' czélotok, hogy azt
 félnétek el követni; avagy im-
 már annyi, 's rég idő folyása ólt'
 Nem tudatok határozásra lépni
 Önn' szivetekkel? oh ti gyáva lelkek!
 Mondom hogy a' jövő nap' éjjelén! —

SZIMON

(homlokát dörgölve)

Ollyan hamar? -- De olly hamar?

MIND

(nyughatatlanok) Hamar.

PETUR

Zárt néki, addig, a' mig aztat ő
 nekünk nem adja! Rokka mindenik
 Asszonyinak a' kezébe, nem Királyi
 Pálczánk! le onnan édes Asszonyom!

(el löki felette a' képet)

Egy ollyan Ember, a' kinek nem ez
 Hazája, Czinterennyeinkben a'
 kinek le nyugodott Szülői nem
 tették le csontyokat, ki gyermekes szép
 Játékainkban is nem osztzott volt;
 Vallyon szerethet é bennünket az?*

MIND

(dömmögve)

Nem. Nem!

SZIMON

De hát ha mégis úgy lehet —

PETUR

Halgass Szimon *(mérgesen)* Nem érdemes talán
 az, a' mi itt előttetek forog
 Játékon, arra, hogy ki vetni a'
 Koczkákat érte karjaink kevésbé
 fárasztjuk?

* Schillers Jungfrau v. Orléans.

(*felkapván a' mellette lévő Paist, arrol a' takarót le rántya és a' 49
Czimer rajta egy a' Tronus alatt vérében fetrengő Asszony.*)

Ah ide tekintsetek!

Mászásra vallyon e' derék gerezd

Szözlő nem érdemes? Nem érdemes

hogy a' Király megént fel üljön a'

Trónusra, és hogy a' Merániak rá

ne hágjanak nyakunkra? hát nem é?

(*mind bámúlva vonnyák le mellettek lévő paissokrol a' takarót és
szinte az előbbi Czimert látták mindeniken*)

No rajta mennyetek tehát haza.

Vallyátok, és bannyátok e zömök,

rút vétkeket' meg, mint azon Bolondok,

kik gyáva bűneik bocsánatáért

a' bőrök és húsok között ütik

a' csapra véreket.

MIND

(*fel zúdúlva kardot rántanak, és azt mind az Asztalra csapják*)

Magyar Szabadság!

Zöldelj sokáig!

MICHÁL

(*fel ütvén fejét*)

Ah! mi baj? — Szimon,

Mit végeznének?

SZIMON

(*ingadozva*)

Én nem is tudom.

PETUR

Le a' Királyi Székbül Asszonyom! —

MIND

Véressen is!

MICHÁL

Mit? — Emberek! és ugyan — jól

hallottam é? — akartok — Istenem!!!

PETUR

Mi lelt Michál? vagy úgy! Tudod? Jövő

Éjjelre —

50

MIND

(dörömbölve)

Párt ütés!

MICHÁL

(fel ugrik de szédelegvén székéhez támaszkodik)

Mi? Pártütés?

jaj, Pártütés? — — —

PETUR

Utálatos beszéd!

Nem Pártütés — Csikort Szabadság!

Nem Pártütés, öreg! Nyugodj te csak!

MICHÁL

Oh nyughatatlan Éjtszakám! Szimon! —

Petur! Szimon! — — Ti engem' Emberek

irtóztató egy álom' ölbe bé

vetettetek! — Michál — Öreg! — Te szürke

Fő, jaj mi lett belőled? — ébredzz!!!

(magát mejjénél fogva rázza)

PETUR

Hallgass, Öreg! néked csinálni nem

kell semmit is, feküdj le —

MICHÁL

Oh Petur!

Petur! gyalázat *(érzékenyen)* Szimon! Szimon!

Teis közöttök! — oh nem — oh te nem vagy —

SZIMON

(le süttött fővel)

De hát ha mégis úgy lehetne —

MICHÁL

(vissza rezzen)

Mít?

PETUR

Ő a' mi Fegyveres —

MICHÁL

Hazudsz! Az én

Öcsém — az én Öcsém Ő! — — Oh Uram,

Uram tekints alá! Im' átkozottak

Már nyugodalmas Éjtszakáim; e' vér

Mocsok fejembe gőzölögni fog.

Uram, Te Istenem, szánny meg! No én
 ki mint becsületes szegény Öreg
 Hazámból is ki költözék, mire
 jutottam! (*elfedett tekintettel*) Irgalom, meg Irgalom Te
 Irgalmas Isten! Ah! Hová juték! (*székébe rogyik*)

SZIMON
 (*oda siet*)

Bátyám!

PETUR
 No, hadd nyugodni.

SZIMON
 Olly hideg!

PETUR
 Meg halni nem fog. Üljetek le csak
 A' vénnek éppen ollyak, mint azon
 Gyermekek ki mindenért sirásra tud
 fakadni. Nem hal ő meg!

SZIMON
 Oh Teremtő!
 De hátha mégis úgy lehetne — ha —

Kivül AZ ŐR
 Ki vagy?

SZÓZAT
 Szabad Magyar

AZ ŐR
 Mi jel szód?
 Szólj!

SZÓZAT
 Ádelájd!

MIND
 Ki az?

PETUR
 Hah! jön

MIND
 Ki?

2^{ik} Jelenés.

Bánk bán Előbbeniek

BÁNK

Bánk.

(az egész maga viselete nagy belső küszködést árul el, és csak a' dolognak a' nagysága némittyael egy kissé benne azon Indúlatot a' mely ide zavarta)

Az Isten e' Gyülek'zet álmodott
Czéljával, az ha el sül, és igaz Jó

PETUR

Nem álmodott ez, elsül, és igaz Jó.

BÁNK

Szerencse r'á tehát!

MIND

Köszönnyük azt

MICHÁL

(ki kevéssel ez előtt fel eszmélkedett, Bánkhoz megy)

Bánk! nagy tekintetű Szabad Magyar,
Isten hozott egy ősznek Oltalom
pajsúl! Te ments meg engemet — Te ments
meg a' kezek közül ezen veszélyes
Haramja Embereknek! Oh Te Bánk!

BÁNK

(meg ütközve karájához kap)

Haramja?

MIND

(fel mérgelődve)

Haramja!

PETUR

Bán ne tarts

itt semmitől!

BÁNK

(bizodalmatlanul néz reá)

Miért de reszket ez'

Öreg?

PETUR

Mivel hogy ő csak egy

BÁNK

Mi ő?

PETUR

Egy Gyermeke.

MICHÁL

(égre vetett szemekkel)

Oh Uram, bocsásd magadhoz
 e' Gyermekeket, 's nyúgodalmas éjszakát adj —
 ő néki, bár minél korábban! — adj!

BÁNK

Öreg világosíts meg e' dologban!

MICHÁL

Ugy véllekedtem én, hogy egy becses
 vitézi Társaság ezen Petur-
 bán célja, a' minő találtatik
 sok féle név alatt más Tartományban
 Azomba — oh, miképp csalatkozik,
 hogy szunnyadásaimbol engemet
 felverték — Istenem! Te jó derék
 Bánkbán! — midőn örömmel azt kiálltni
 hallám: »levéle! — Pártütés!« ítélj! —

BÁNK

(egészen ki rántja kardját)

Való tehát?

PETUR

Nem éppen: Ám de mi
 Asszonyoknak engedelmeskedni nem
 fogunk.

MIND

Nem ám! Nem!

BÁNK

És miért?

PETUR

Miért?

54

'S te kérde aztat Bánk? Szegény Teremtés,
én szánom árva gyengeségedet.

BÁNK

(megütközvén)

A' gyengeségemet?

PETUR

Panasszait

nem hallod elnyomtatott¹ szegény
Hazádnak, és szemed' homály lepi
midőn Hazádfiának a' pofáján
Láthadd alá potyogni könnyeit?
Ez a' Merániaknak izzadozz;
Amaz, Merániaknak a' hasát
hizlalja vérével; Sirattya ez
bőrét, mivel Merániak takarták
be abba lopva gyáva Testeket.
Tudjátok azt; *Román ki Zavichoszt*
mellett esett el, az való Úra
ellen hogy ő rossz párt ütő vala;
de a' szegény Miczislavicz Miczisláv
mit véte, e' Meráni büszke Asszony
hogy Tartományait kívánja el? — —
Bánkban! Barátim! a Szülők Polyák
Ország felé meresztik a' ki sirt
Véres szemek', Fiuk mivel talán
Endrével ott veszett, azért csupán
hogy egy öt esztendő's Gyer'ek kezébe
juthasson a' Galiczi tartomány.
Légy boldog Endre! ha te a' Király'
Pálczáddal Asszonyodnak a' kezét
Czifráztad, és jószágodat dicsérni
hallván azon magad meg nyugszol; im lásd
alattvalóid így segítenek.

BÁNK

(kardját le eresztvén)

'S mit véte néked és e' Társaid'
Javoknak a' Meráni Asszonyunk?

¹ elnyomorodott.

PETUR

Oh Bánk! ez a' derék 's Kegyelmetes¹
Asszony nagyon tudott azon Királyi
szokáshoz — (*méreggel*) Engemet de lépre nem-
fog csalni! —

55

Ha! jól tudott azon csekély fogáshoz ő,
Miképp Alattvaló Nagyoknak az
Orrára — a' nélkül hogy azt azok
észben vegyék is — keljen a' Reménység'
üvegszemét nevetve tenni fel.
Ők az olyanoknak, a' minő te vagy
Bánk, Rang' Igéret' és Arany hegyek'
zsatskókba zárt Szelével el tudák
kegyelmek' osztogatni; és ezen jó
Bolondok ám helyét találhasák,² ki
hánytak zsebekből önn vagyonjokat.

BÁNK

Más szóval, ez Királytok ellen egy
kis pártütés —

MIND

Hazudsz.

BÁNK

(*méltósággal*)

Tehát mi lesz?

PETUR

Mi a' Királyt imádjuk, ám de egy
Endrében; egy férfiú Királyt imádunk!
nem kell az Asszony itt nekünk soha

MIND

Nem, nem!

PETUR

Görög, Gubás, Bojér, Olasz
Német, Zsidó, nekem mihelytt Fejét
Coróna diszesíti, mind egy az;
mert szent előttem a' Királyom, és az
Asszonyt becsülöm; ah de mégis annak
én engedelmeskedni nem tudok.

¹ *Kegyelmes.*

² *találhassák.*

56

Tulajdonunkat elvéve ez, és
 od' adta a' Hazájabéliek'
 Rút Lelkeiknek, és ki huzta a'
 Szegény Magyar' kezéből a' Kenyért, 's azt
 megette a' Meráni Fegyveres.
 Szüksége volt é arra nékie
 hogy Várainkat öszve rontsa, és
 Meráni Fegyveressel egyre mind
 megrakja? Kintseinket 's Hivataljainkat
 od' adja a' Merániaknak? Ah! — —
Eckbert az Öccse még alig Fülöp
véréről a' mocskot kezéről el
dörgölte 's már Scephusi Földel itt
tiszteltetett. Ez Asszony itt csupán csak
 akar, 's az **Endrénk** kéntelen felelni, Tót¹
Berchtold, ki még betán az üstökét
Se tudja fonní, 's már is Érsek és
Bán, Vajda, 's Bács, Bodrog, Megyékbe Fő
Ispány: azért bizon le mondhatott egy
 Mátkáról, úgyé bár Barátim? — —
Bánáti Bertalan megholt Fi-mag
 nélkül; de mégis egy sohonnai
 elnyerte földeit, 's minő neven?
 Nagy Báltya Bertalan Vitéz Jerindó
 di Vegliának.

BÁNK

Úgy de Ráskai

Demétur a' Pohárnok —

PETUR

(csufondárossan)

A' derék

's hasznót hozó pohárnok Ujjfalun
 a vámot elnyeré, mivel hogy ő —
 töltötte szorgalommal a' Királyné
 Kancsót (kancsot kap) Ah sokáig éljenek!

MICHÁL

A' Gyermekek tehát az Annyokon
 gázoljanak, midőn szelid kegyes
 Attyok törődik a' Szerents'jekért,
 Egy messzi Tartományba' fáradozva?
 Oh, oh ti hál'adatlan Emberek.

57

¹ Kétes olvasású szó.

PETUR

Minő szerencs'jekért? Hogy engedd egy
Asszony kevély áhítózásinak?
's Kálmánnak, a' Fiának, hogy dobot
vagy egy kicsiny kürtöt vehessen — Űzi
Galicziából el Miczislaviczt?

BÁNK

Hát e' szerént szegény Hazátok' El-
búsultjait mutatni, 's Endre' jó
Királytokat töreksetek fel a'
Trónusra tenni? Oh előbb de szívét
Gertrudis estén meg-repeszteni!? —
Fájdalmain jó érzeménnyeit
előlni, Társatok panaszait hogy
bujába' többet megne láthas'a. — —
Gertrudis a' Király személye — Hely-
tartója, 's így kegyes Királytokat
bántjátok, a' midőn Királyi nagy
Hitvese ellen a' paizstokat meg-
zördítitek. Tehát nem úgy van é?

MIND

Nem, nem!

PETUR

Ne élne vissza hát azon
Ő Nagy Hatalmával 's ne kapna bé
vasas marokkal a' Magyar Javak
közé, mivel részemről én bizonyval
Orrára kész vagyok koppintani

MIND

Mi is!

BÁNK

De ő Királynétok marad
Még is —

58

PETUR

Nem énnekem nem az! mihely'st
Rabló Királyném már azonnal ő
megszűne lenni: eztet esküszöm még
csak Endre, a' Királyom élni fog.
Ha századok folyása' múlva még
élnék, midőn talán törölve már

Bölcsebb okokból az Arany Szabadság
el volna,* egy kukkot se szollanék.
De még ezen Király, ezen szokás,
e' század, e' Magyar Barátim, és
Magyar javak le nem hanyatlanak,
mind addig azt fogom kiáltt'ni; Üsd az
orrát Magyar, ki bántja a' tiéd'!

MIND

(dörömbölve)

Üsd, üsd!

BÁNK

(erőltetett hidegséggel egybe teszi karjait)

'S ezen szokást tekintve, mi
Szükség setétbe bódorogni? Ha
Törvény 's Szokás szerint cselekszetek
Én — sótt de mindenik Magyar segítő
kezét sietve nyujtaná —

MIND *Peturon kívül*

(mint ha hályog esne le szemekről)

Hi — ni — ! —

BÁNK

(csendességgel)

Az őseink becsületessen, és
vitézi módon estek el kicsiny
vagyonyaik nyeréséért, vagy is
Ér'ttünk; 's mi aztat a' magunk' javára
tartsuk Hazánknak omladékain? —
Hazánknak omladékain; mivel
a' zendülésbe' nem fogé talán
Öntödni ártatlan, mocsoktalan,
'S szerette Társotoknak vére is; melly
bugygása közbe' fogja a' szabadság'
jajos Tüzét átkozni? hörgeni?! —

(érzéssel)

És tagja légyek én is itt ezen
rosz Társaságnak? én is árt'talan
vért kénytelen segítsek ontani?
és én is abban eszköz légyek é, hogy
jajgasson a' Szabadságunk miatt

* Bárha még akkor a Bulla Aurea nem jött is ki; de még is hogy nagy szabadságok volt, bizonyította az Exordiuma, melly nem új szabadság adást, hanem a Régieknek erősítését beszéli.

Szegény Magyar Hazám?
 A' nyugodalmokat, az Él'teket
 Polgár Barátinknak, kik éltetik
 Szülönket, és minket szerettek, a'
 Polgári Háborúnak, a' tüzeiben
 kockára tegyük é vakon ki? — És
 Miért? mivel talán az Asszonyunk'
 Hatalma büntetetlenül viszi
 azt végbe, a' közönséges lator melly't
 talán fizetne életével is?! —
 vagy vétkül is tulajdonítsuk é
 ezen Meráni Asszonyunknak azt,
 hogy a' Feleketét Magyarjainknál
 inkább szeresse? — Hát ha Németek
 között közületek Király lehetne
 egyik nem elsőb volna' előtte
 még ott is a' Magyar?

MIND

(gondolkozva dömmögnek)

Hiszen — — való — —

BÁNK

60

És ennek ellenét akarja még
 is tenni mindenik közületek;
 sőt azt kívánja, hogy csináljam azt
 Én is — Nem oh Magyarok! aztat én nem —
 azt tenni nem fogom soha.
 Való hogy engemet mulattat az
 Olly emberek bolondozása; de
 vérekbe 's életekbe még is — a
 Szent Köt'leségem ellen — Érzeményem
 markolni nem kíván, se játszani.

MIND

(egy másra nézván)

Jól, — jól beszél! —

PETUR

Hazud, ha mondom!

SZIMON

(mint egy magával beszélve Peturhoz fordul)

És —

Ispány! ha még is úgy lehetne — hm!

BÁNK

Wárdán, belölled 'a harag 's utálat
beszél, tehát az engesztelhetetlen?

(bizodalmassan)

Ha olly hatalmatok lehetne is
Mint a' Leventa' vagy pedig Kupáé
volt egykor; el sült é de nekik is?

SZIMON

(félíg meddig meggyőződve ki indul)

Michál! gyerünk.

MICHÁL

(örömmel)

Öcsém!

BÉKÉTELENEK

(fel kerekedve)

Gyerünk

PETUR

(ordítva reájok)

61

Pokolba!

Maradjatok, ha mondom! hisz különben
tartóztat itten esküvéstek is.

BÉKÉTELENEK

Ha! az való! (ismét leakarnak telepedni)

BÁNK

Petur, ne bántsд ezen Barátidat
kérek; (fenyegetve) különben én kívánok itt
ő tőlők egyet; ne hagyj annyira
eljutni: Ugyis egyre még felelned
kell — egyre, mely az örülésre hoz.
De félre ezt az egyszer! Emberek,
jertek velem; követni itt előbb
kell emberek beszédinél hitünk'
parancsolattját: Egy Királyi Felség
Istennek a' Kenettye —

BÉKÉTELENEK

(vissza állanak)

Az való!

PETUR

(fog csikorgatva az Asztalra ütvén)

Ha bár az is; de a' kenés talán
 nem tette mint gonosztevőt¹ is őt'
 szenté,² ha! 's én bizon csak érjem el —
 torkon fogom, 's Királyi Széke' Kárpit
 Zsinórral beléje fojtom³ a'
 Szelet. — — — Rohanva széjjel ömleni
 'S mint Viz özön zuhogni végig a'
 Királyi Széken; onnan elragadni
 ez Asszony' átkozott fejét — fogom.

BÁNK

(indúlva egész utálattal)

Meg vetlek. Én utánam emberek.

62

MIND

Utánna!

PETUR

(dühösen fel ugrik)

Hah! tehát megáljatok.

(süvegét homlokára nyomván)

Meg holtak a' Szabaditóid el
 nyomattatott Hazám! ha! nyeld le a' bilincsed
 jajgatva, 's edd magadnak a' Halált! *(elakar)*

BÁNK

Hová akarsz?

PETUR

Pokolba! hogy szegény

Lelkem halálra rángatódzon, a'
 bilincseit nyelvő Hazámnak el
 holt tagjain magamnak egy akasztó
 fát készülök mindgyárt emelni fel.

AZ ŐR

Ki vagy?

SZÓZAT

Szabad Magyar!

¹ gonosztévől.² szentlé.³ fujtom.

AZ ŐR

Mi jelszavad?

SZÓZAT (*szünet után*)

Ádelájd miatt jövők!

MIND

Ki az?

Hej holla szólj ki vagy? ha! — —

3^{ik} Jelenés.*Biberách Előbbeniek.*

BIBERÁCH

(bátrán bé lép)

Bíberách!

MIND

(kardot rántanak)

63

Hogyan

jöttél be?

BIBERÁCH

(nyugodtan vissza lép)

Lassan! ejnye milliom!

úgy nékem estek, én helyettem ám
 ha más Meráni volna itt, az ólta
 már a' nyavallja¹ törte volna ki.
 Lassan csak édes Úraim, biz az
 ördög nem al'szik: és pirúljatok,
 kardot miért ragadtok olly mohón?

(csalfa hízkeléssel)

Hisz egy magyar csak egy bajússza' véggel
 illy Németet Pokolba' űzhet el.

MIND

Miért jössz? he?

BÁNK

Ádelájd a'jel szavad?

¹ nyavalya.

BIBERÁCH

(fagyos elmosolodással)

Bámultok é talán azon? hm, — azt
 úgy gondolomra mondtam csak, mivel
 hogy Adelájd ügyébe' járok. Ugy
 úgy Bán, ha nézel is; az ő ügyében
 jár most ezen becsületes Vitéz.

MICHÁL

(halkal)

Becsületes —

BIBERÁCH

Miért nem jó Bojóthi?

most itten az csak a' csomó csupán
 hogy vagynak Emberek, kik élteket
 ingyen teszik kotzkára; én azonba
 pénzért igyekszem azt meg tartani.

MIND

(dörögve)

De —

BIBERÁCH

Hagyjatok csak engemet magam ki
 beszéll'ni *(valódi komorsággal)* Milliom! valóba' most
 fel kell tekerni az eszemet, mivel¹
 egy átkozott hajón evez Szerencsém
 's elül, ha hogy magára nem vigyáz.

64

BÁNK

(valamennyire Indulattyával birván)

Fattyú, miképp jött Adelájd' neve
 a' szádra?

BIBERÁCH

Páh! tehát te azt ugyan
 még sem tudod? — de haj! igaz hiszem
 Te a' Királyi prűszkölő poroktól
 egész bolondulásra szédülél.
 's valóban ők szépen fogának a'
 dologhoz. Azt mondák »Nagy Ur — Te Bánk«
 »Bán! így, meg így — Nem illik az hogy az
 »Ország legelső Nagyja — így meg így« —

¹ A sor eredetileg így hangzott: *fel kell tekerni eszemet, mivel*; az az
 későbbi toldás s az *eszemet* utolsó szótagjának törlése tévedésből elmaradt.

Igy erre a' becsületes Magyar
el hozta együgyű de szép Felét, —
bár mint dörömbözőtt szerelmefeltő
Nagy Lelke —

BÁNK

(*öklét homlokára nyomván*)

Fattyú!

BIBERÁCH

Csak ne olly hevesen

Bán! már az egyszer úgy viselni kell
magam'; hogy a' Kegyelmed' érdemeljem
meg; mert különben ám ebül leszek.
Ládd Bán, tudók ezen Regét sokan;
sőt mondhatom, hogy addig én is a'
sipot faragtam nádatok között,
mig benne ültem, és hiú szemekkel
néztem magam körül — nevetve más
Mit nézel úgy reám Uram, te Fő
Ispány? azért, hogy e' ravasz Szemek
ált láthaták aztat, hogy e derék
Bánkbán le szédítéséért vevétek
Jel szónak Adelájd nevét? nem e' ?
Te sok veszett¹ dologra egyveleg
adtál okot, mivel hogy addig, a'
mig itt te — otthon Ádelájdal, Ottó —

BÁNK

(*egészen lángba*)

Fattyú meg öllek! —

BIBERÁCH

Ezt ugyan bizon

Szolgálatomra nem remélleném. —
Ládd Bán, mivel hogy a' Királyod az
egész hatalmát néked adta, ez
nem tettze a' Nagy Asszonyunknak, és
hogy a' Parancsolásra Éhezónél
ne légy az útba; néked e nagy Ország
vizsgálatára menni kellett.

PETUR

(*elkaczagván magát*)

No 's Bánk? az a' Kegyes, 's az a' jeles
Asszony! —

¹ egyveleg (tollhiba volt!).

BÁNK

(öszve csapván kezeit)

Ti, oh, örökké valóság,
 Irtóztató (Pokolba) büntetési
 Földünkre jöttetek tehát i'már?
 hisz itt egészen im világos az,
 Mit én kabak fejű találni ki
 nem tudtam; a' Királyi Szék' — nem, a'
 Császárhoz el megyek, 's hogy el pirúljon
 le rántom e' parázna biborosrol
 a' szép Alórczáját kaczagva, hahhahah!
 Légy véllem ó te Stóicus hideg
 vér! Alhatatosság nehágyj el, ám
 Nézhessenek a' szemek közé merőn,
 hogy e' gonosztevő Tekintetemnél
 a' melly becsületes, vakúljon el.
 Gyilkossa leszek ott előtte e'
 Bibor' bemocskolónak, és ha a
 vesztő helyen fogok is állani
 aztat kiáltom ottan is »Világ! Bánk,
 »azért van itt mivel becsületes jó
 »Hitvese Virtusát¹ bosszúlta meg! —

66

BIBERÁCH

Páh! milliomm! talán nem is tudod
 hogy Csóka Csóka társ' szemét soha
 kinem kaparja? Mert előbb sem a'
 Bibor nagyot bakázna, ottan inkább
 tiz Bánkot is fel áldoznának ám.
 Azomba még gyilok' döfésed is
 minden haszon nélkül fog esni 's a'
 Vesztő helyet se láthatod,² hogy a
 Világnak ott' rikólts, az illy rikóltót
 titokba szoktuk ám eloltani.

BÁNK

(meghűlve)

Német, te meg nyitottad a' szemem!
 S' illy kábaságot akarék ugyan
 én mostanába végbe vinni? — Nem!
 Szeggel szeget! Megengedődhető, 's a'
 tilalmatos ravaszkodás hisz együtt
 úgy áll miképpen a' Hazug 's Igaz.

¹ Virtussát.² található.

Meg menthetem talán? beszélj, beszélj
 Oh Biberách! lehetne még talán
 még gátlanunk? óh szólj!

BIBERÁCH

*(öklét össze ránczosított homlokához nyomván igen méj; de rövid
 meggondolás után)*

Talán! Gyere!

BÁNK

67

Ember! Vitéz! Vitéz! imádni foglak;
 csak oh, szerezd meg üdvösségemet!

(a' többiekhez)

Ne menyetek ma oh Barátim el
 innét, hogy itt találjalak meg, ám
 szükség ha léssz' reátok —

(Michálhoz) — Ősz! Remélj

egy nyugodalmas éjtszakát!

MICHÁL

(dobogó szívvél az ég felé)

Uram! Jó,

Szent Isten adj nekünk te! — — —

MIND

(a' fogaik közül) Ugy legyen!!!

BÁNK

(induló félbe)

Csak egyszer Ádelájdót a' kezem közé
 vehessem, oh miképp kacagni azt
 a' Gyáva Herczeget fogom! s ha a'
 húsom lerágja is az a' Kerítő
 Asszony; de csontomon is elviszem
 Jó Ádelájdomat.

Inkább egy elhagyattatott helyen,
 vizen 's Kenyéren Szívét el fedem;
 itt mintse' Bíbor' és a Hermelin'
 bemocskolásra eszközül vetessen,
 's szolgáljon egy Bujának a' kinél még
 drágább 's becsesbb előttem a' Kutám!

(kirohan)

BIBERÁCH

(homlokba ütén magát)

Ma hát be vagy szegezve átkozott
Tökfő te? *(utánna ballag)*

PETUR

(egy ideig nézván minnyájokat, kikelgondolkodtak)

Hát nem ültök e' le? hisz'

azt mondta, hogy maradjatok

68

MIND

(dömmögve leülnek) No jó — jó!

MICHÁL

Bojóth! Bojóth! *(fő csóválva le ül)* Kopácsolásokat
Lelkem Menny Asszony' ágynak gondolá;
pedig becsületünknek egy koporsót
szegeztek *(lassan elszunnyad)*

SZIMON

(fontolgatólag mellé ereszkedik)

Üm, ha úgy lehetne? hm.

PETUR

(az ablaknál egy székbe veté magát)

Jó éjtszakát!

MIND

*(elgondolkodva könyökölnek az Asztalon, melly elgondolkodás végre
elszenderedéssel fejeződik bé)*

Jó éjtszakát!

PETUR *(magába)*

Ha! földi Istenek, nem úgy! ne is
véljétek azt, hogy minden ember a'
ti nagy hatalmú Hangotoktól irtóz —
(hirtelen a többiekhez morogva)

Már alszotok!

MIND *(Lassú morgással)*

Jó éjtszakát!

PETUR *(elragadtatva)*

Dicső fény

Csillag! *(hirtelen gúnyolva néz ki rája)*

Lopott fény! — Ej —

(szünet után halkal)

Jó éjtszakát!

Vége.

HARMADIK FELVONAS.

*Bánk lakása***1^{so} Jelenés.***Bánk 's Adelájd*

BÁNK

(az asztalnál könyökölve)

Csak lassan Ádelájd — eredj — eredj,
és csendesesdj!

ÁDELÁJD

'S Te csendességed olly
irtóztató pedig! — Bánk! Bánk!

BÁNK

(vad tekintetet vet reá, fel ugrik, 's fel 's alá jár.)
Hazudsz!

ÁDELÁJD

(elfedett ábrázattal térdre esik)

Nem mondta még ezt Ádelájdnek a' jó
Férjem!

BÁNK

(fel emelvén magához szorította)

Hisz én szeretlek Ádelájd.

ÁDELÁJD

(elhárította)

Férj! fére, fére! oh e' csókjaid
tüzessek, a' Kétségbe'sés, nem a'
Szerettet adja.

BÁNK

Hát ki mondja azt?
csupán az Istenem lehetne belső
Indulatimnak számvéője — szólj!

ÁDELÁJD

Ártatlan —

BÁNK

És az Udvar nyelve e'
Névvel nevezte e' Betsületem?

ADELÁJD

A' mint igaz hogy Isten —

BÁNK

Hitszegő!

ADELÁJD

(székébe esik)

Ez fáj!

BÁNK

Mi lelt? tehát te engemet mint
egy Tantalust az elnem érhető vég
megnyúgolás után kapkodni hagysz?

(meglágyult méreggel)

Jaj! sirsz? — Felelj! de szóval; és ne így!
szép könnyed elbusithatná az Ég
lakossait, 's az Angyalok magok
szánnák le gördülését?¹ Elveszek! 'S én
így Férjfi nem vagyok *(keményen)* még sem hiszek

(berág egy oldalajtót)

Ha! — — *(kardot ránt)* átkozott ezen szerette kis
alvó, mivel te szülted —

ADELÁJD

(felugrik) Oh jaj! Ah! Bánk!

BÁNK

(fel 's alá futkosván, hogy szinte a' kard csörög a' kezébe)

Mint vándor a' havas fuvásban, úgy
lelkem ingadoz határtalan
kétség között, 's ha'őz ez értelem
egy véghetetlen óceánba' minden
Fény csillagot veszejtve.

ADELÁJD

(erőltetett hidegséggel)

Én Fiamnak

Anyát, neked Hitvest adok megént *(elsiet)*¹ gördülését.

2^{ik} Jelenés.

BÁNK

Szép — szép — helyes! Hahahhah!

(az ablakba siet) Nap siess!

küld oktalán Phaétonod', hogy a

Világot ősze meg¹ meg ősze rontván,

pörköljön engemis pokolra — oh! —

De Istenemre, mégis, az lehetetlen!

Nem! nem lehet! Tanácsot álmod e'

Sziv, 's a kimérhetetlen Irgalom

által susogja aztat a' Reménység

lelkembe: nem lehet. — Setét Remény! — — —

(reszkető karjait az ablakon kinyújtván)

Ne rontsa ezt el a' világod; oh

Auróra!

Kaczagtató valóba — csupán nevetség!!!

Cratinus! ebből egy jeles dolog —

Játék — halálra is neveltető —

*(hirtelen)*Én én fogom de bé fejezni — *(megijed)* Hah! mit?

Melly gondolat lesz agyvelőmben első

Zsengéjekor már meghatározás?

(Elszánva)

Épülj fel! izmosodj meg, Gondolat;

mert vélled épül — az örök lenyugtom'

felett — megéledő Betsületünk

*(kardját az Asztalra teszi, és egy más oldal ajtót meg nyit)*3^{ik} Jelenés.

Izidora és Bánk

IZIDORA

(dölfössen ki lép)

Bánkbán! Leventa! ki adott neked

Hatalmat arra, hogy egy Asszonyon —

tedd e' gyalázatot, 's be zárd?

¹ az első *még* későbbi pótlás.

BÁNK

(nyugodtan fogai közül)

Ha engem

az én Perillusom csak egy csekély
 Hangyának, és az a' lehellet, a'
 melly a' Chaosnak egy kicsiny porát
 Bánknak nevezni hagyta, az ő nagy
 munkásit írigyelve egy czudar Bogárnak
 tett volna úgy talán felelni csak
 tudnék; de így? Te ¹ Asszony; én pedig? —

IZIDORA

Bánkbán ne többet! reszkess, Királyné
 Baráttya a' nevem!

BÁNK

No esküszöm

hogy néked itten igazad vagyon.
 Aranyékkal ám ijeszd — riassz Oroszlánt.

(hirtelen)

Szólj! mit füleltél itt az ajtajában
 Háznak?

IZIDORA

Ottót ² —

BÁNK

(megtántorodik)

Oh!

IZIDORA

(elfojtott bosszúsággal)

Szerettem őt'

és — erre jött — most menni hagyj —

BÁNK

Ide?

Hogy Krókodiluséra váljon a' —
 Nyelved! De Istenemre még is a'
 Szép ördögök között te Adelájdnál
 jobb vagy, te mert egyen'sen ³ ördögi
 Formád' ki tálalod.

¹ A *Te* későbbi pótlás.² *Ottót*.³ *egyenessen*.

IZIDORA

Megyek.

BÁNK

Meg állj!

(hirtelen elereszti)

Most terjed a' világosság előmbe!
 én vak! vak! úgy é, hogy az éjjel a' Királyné
 Ottóval is sokáig a' mulatság
 Után, külön beszélle? nem de úgy?

IZIDORA

(csúfondárossan)

Úgy 's a' Királynénak kegyelmiből még
 azon felyül ki is esett vala¹ *(el siet)*

4^{ik} Jelenés.

BÁNK majd TIBORCZ

Szépen kidolgozott csalárdkodás —
 így megy csalattva egy csudától! így
 egy gyáva lélek által, a' kitől
 az alkotáskor már az Alkotó úgy
 megundorodt,² hogy félbe hagyni dolgát
 volt kénytelen —

TIBORCZ

(bizodalom és félelem között)

No — jó reggelt — Nagy Ur!

BÁNK

Tettzik haramjai tekinteted —

TIBORCZ

Valóba, meglehet rajt' látni? meg?

BÁNK

Mit is csináljon a' Becsületünk
 ez emberek között?

TIBORCZ

Való az amit

Mondassz Uram. Meg őszült a' Fejem

¹ volna.² megundorodott.

BÁNK

Beszélj öreg, most olyan állapotban
vagyok, hol a' Becsület' ösztítő
Hohériről szívesen értekez
Elmém — beszélj.

TIBORCZ

Tehát te mostan immár
Nem olly zavart vagy, a' miképp az éjjel?

BÁNK

Nem! most örömmel hallok a' panaszt.

TIBORCZ

Oh Istenem jönnél csak egyszer a'
Házamba, élve látnád a' Panaszt
előtted. Oh Uram, miért hogy én
Becsületes valék, holótt örökre
úgy mint Gazember a' tiéd maradtam
meg volna —

BÁNK

(elgondolkozik)

Nem hazudsz Tiborc? — való

TIBORCZ

Én akkor úgy örültem, a' midőn
megadtad a' szabadságom — bizon —
mint a' Gyer'ek —

BÁNK

Miképp örültem én!

TIBORCZ

Hiszen való, hogy jó is — oh de már, a
Miólta a' Merániak —

BÁNK

Ha! — oh!

TIBORCZ

Sok pénzre van szükségek ő nekik
'S mivel mi nem tudtunk ollyan sokat
fizetni, Ismaélitákat a
Nyakunkra ültetének! oh kegyelmes
Nagy Ur! ez égbe is kiált —

BÁNK

Piha.

TIBORCZ

Szenvedtem én sokáig — oh de sőt
 Sokáigis mivel becsületes
 voltam: Gaz ember is lennék i'már¹
 örömmel; oh de késő! Ősz Fejem, ki
 Száradt karom — hová megyek tovább?

BÁNK

(forgó szemmel)

Haramja, nincs itt más kigázolás!

TIBORCZ

Az este kezdtem el először ily
 Mester Legényke lenni; mert beteg
 Társam, 's őt éhező porontyaimnál
 majd meg hasadt szívem — szegény Tiborcza!!!
 De láttya Isten Lelkemet, bizon,
 Én nem vagyok reá való. Soká
 óálkodék az este itten, a'
 Királyi Ház előtt. Vigan valának
 abban, 's tsak azzal is be értem én (s tiz
 is) volna, a' mi el locsoltatott.
 Akkor lopótkodál te a' Kapun bé.
 Hallottalak beszéll'ni a Kapun-
 állóval; én is hát utánnad. És
 mivel hogy azt ki tudtam mondani,
 Ki mentbe olly titokba? Minden Ember
 Azt vélte hogy te embered vagyok.

BÁNK

Ha! minden e' szerént tehát hamis,
 és megcsalattatik, keresse bár
 az Ember ott, ahol akarja, bár
 melly tiszta, és igaznak is mutassa.
 magát; de még is egybe' mocska van.

TIBORCZ

Az is, Nagy Ur — az is; Több is de még —

¹ immár.

BÁNK

De hogyha jól meggondolom: maga
a' tiszta hivség — oh — De, ej, mi meg-
gondolni is való van itt? ki volt
Az? egy Komediás Személy, ki játszott
Rómában: Őt' de egy Magyar se látta.

TIBORCZ

No édes Istenem te, én hiszen
azt gondolom, velem beszéll; azonba
mindég magával. —

BÁNK

Oh! beszélj Tiborcz,
beszélj! igen jól hallom én panaszsaid';
De a' magam panaszszais rikolt.

TIBORCZ

(együgyű de keserű elmoslodással)

Még néked is? Szerelmes Istenem,
Még a' Nagy Urnakis lehet panaszsa?!
Mit mondjon akkor egy szegény *(hirtelen)* Uram!
egy öszve esküvésnek is —

BÁNK

(fel ütődven)

Tiborcz! Te
is Tagja vagy? Ha! mit juttatsz eszembe!
Szegény! Szegény Tiborcz, siralmas Ősz!

TIBORCZ

Van más kigázolás? nem oh Uram!
Vitézi tetteket ne várjanak
ugyan Tiborcztól; ám de fosztani
szabad leginkább Háboruban, és így
e' gondolt legjobbnak esmerém.

BÁNK

77

(búsan néz ki az ablakon)

Magyar Hazám!

TIBORCZ

Ezen Merániak
azt meg cselekszik Háborun kívül
is; Mert hisz a' Nadály zsidók elég
Aranyt fizetnek, a' kiket tulajdon-

képpen, talán nem is lehetne Ember
nyúzóknak is nevezni; mert hisz a'
nyúzásra bőr kívántatik, holott
azt a Merániak magok le húzták
már csontyaikrol. Így tehát ezek
a' Húsba metezni kénylenek: való
hogy a' Nyomorgatott síkolt; de senki
sem hallja; vagy nem is akarja tán; —
és a' Királyné — Istenem te! —

BÁNK

(fejét az ablak fához nyomván)

Oh! —

TIBORCZ

O cifra és Márványos Házakat tud
emelni fel; mi csak nem meg fagyunk a'
Házunk' sövény falai közt —

BÁNK

Tiborc! —

TIBORCZ

Ő csorda számra tartya gyűlevész
szolgáit őrizetre, mintha minden
hajszála egy egy Őrt kívánna; mi
alig tudunk heten fogadni egy'
Bérest meg. Ő mulatság, 's Tántzokat
ád, mintha szüntelen Lakoddalom
vagy csókje volna; nekünk a' szívünk
kopog, ha egy csaplár legény az uttzán
szemünkbeis találkozik, mivel hogy
mingyárt eszünkbe jutt a' tartozás.
Az ő vakon kedvelt Merániji
leg szebb lovat fitogtatnak; Egy
Szürkét ma, holnap egy kesejt — fakót
nyergelnek; oh nekünk porontyainkat
's Feleségeinket kell Ekébe fogni
ha veszni éhen nem kívánczunk.
Ők játszanak, zabálnak szüntelen,
ám mintha mindenik tagocska a'
testjekben egy gyomorral áldva volna;
nekünk az udvarunk felé se jön
egy Gólya is, mivel a hulladékot
is önn' magunk emésztjük meg Kővér
Földünkéből ők vadászható Liget

és Berkeket csinálnak; ahhová csak
lábunkatis betenni nem szabad.
Ők Templomot, Monostort 's Klastromot
építenek, hol úgy sipolnak, úgy
Kürtölnek, énekelnek, hogy szegény
bús útzó szarándokink az úttzán
tántzolni ként'lenek; nekünk pedig nincs
olly Köntösünk, a' mellyben egy becses
Védszent előtt magát az Ember a'
Templomba megmutathatná. *)

BÁNK

Buzogj

Vér csak buzogj.

TIBORCZ

Pirúlni kellene

nékik midőn az aranyos selyem
övek verődnek a' lábszáraikhoz;
mert vérverejtékünk gyümölcse az.
Lelkemre mondom, egy halotti Fátyolt
kötnének inkább a' hajokra; Leg-
alább is úgy külsőképp gyászszokat
azon becsületesekért mutatnák
kiket kiálthatatlan sajtolásaikkal
a' sirba döntenek.

BÁNK

79

csak tűrj szegény!

TIBORCZ (*keserűen*)

Tűrj békeséggel,¹ ezt papolta az
Apáturunk is, **boldogok**, kiálta
nékünk le, **boldogok** a' **békeségesek**,
mert Isten **Éd'fiainak** hivattnak;²
de tömve volt magának a' Hasa!
Hja édes Istenem, mi haszna? ha
szorongat a' szegénység, a' Pokolt
nem féljük, a' meny Ország sem jön olly
szép színnel a' szemünk elébe.³

*) Webers Sagen.

¹ *békeséggel.*² *hivattalnak.*³ *szem elébe.*

BÁNK

(*a' semmiségbe meresztvén kidülledt szemeit*)
Szánom keserveiteket Emberek !

TIBORCZ

(elneveli magát)

Te szánsz Nagy Ur? a' Gazdagok
ránk nem sokat vigyáznak. Oh hisz a'
Természet a' szegényt már maga
is arra rendelé hogy éljen és
dolgozzon, éhezzen, izzadozzon, és
meghaljon — és te szánsz? Esmerni¹ kell
sorsát az élhetetleneknek, őket
hogy csak meg is tudhassuk szánni.

BÁNK

Ősz! Ősz!

hát el felejtkezél magadról é? — —

TIBORCZ

(sírva fakad)

Bocsáss meg oh Uram; de vettem észbe
hogy többször ellenem ki törni már
készen valál; de' e' seb e' setét
vén homlokon, melly életed paissa
volt egykoron, nem engedé.

(a' seb helyét elszánva kevés hajával elfedvén)

No most.

BÁNK

Tiborc, az Ország legnagyobb Fia
Semmit se hallott: (*egy erszényt vett neki*)

Meñy, nyomorrodott!

házadnak Attya lészek.

TIBORCZ

(zokogva térdre esik, s köntösét csókolja)

Oh Uram! —

Isten, te látod azt, hogy e kevés ősz
hajfűrtök egy Gazemberen soha
nem is lehetnek — oh Nagy Ur!

(jelenti, hogy szólni nem tud)

Nem — oh!

(elmegy)

¹ esmerned.

5^{ik} Jelenés.*Bánk majd Biberách*

BÁNK

(nehéz lépésekkel)

Hallottad ezt Árpád, Lehel, Kupa? —

(sebessen fukkos végre megdöbbenve áll)

Mit? — a' Fiam? jaj! én Atyád vagyok!

Szent Alkotó! imádlak, adj az én

Fiamnak egy Atyát *(mély gondolkodás**utánm be megy a bérügött oldal ajtón)*

BIBERÁCH

(bé lép és mivel senkit sem lát, egész maga alkalmatosságával le akar ülni, azonba egy kevésé Bánk zavart tekintetén láttzana meg ütközni, ha egyéberánt valamin meg tudna indulni)

BÁNK

(a fiatskáját karján hozza, vad szeretettel)

Ne sirj! örökké

81

való lehetne az Anyád fején *(el akar)*

BIBERÁCH

Bán örülést mutat tekinteted!

BÁNK

Tudom, tudom; de hallom is közel-
létét Eszem' lerontatása' Hír-
Kürtjének; és azért kívánom¹ aztat
használni addig mig egészszen el nem
veszejtem. *(el)*

BIBERÁCH

És magam maradjak itt?

(egy ideig utánna néz, azután fel 's alá jár)

Egy sincsen — egy is — a' sok emberi

Indulatok között, a' melynek olly

kevésbe hogy kerüljön a' Lehetőség'

Ált' öltözése az Igazra, mint a'

Szerelmeféltésnek.

(le ül, és egymásra tett lábát lóggattya, egy helyre néz maga előtt)

Biz úgy — — Biz úgy!

¹ kívánám.

6^{ik} Jelenés.*Ottó és Biberach.*

OTTO

(rettegve)

Mit? Biberách? te itt?

BIBERÁCH

(fel emelkedik)

A' Herczeg Ur

Olly sárga! hát mi lelte? mit keres
itt?

OTTO

Csak magad vagy itten? Oh!

BIBERACH

De Te

82

reszketz Uram!

OTTO

Bocsánat Ádelájd!

BIBERÁCH

Mit?

OTTO

Örömjöket zavartam; oh magamnak
Sem alkoték pediglen semmit is

BIBERÁCH

(szedi veszi magát)

Élj boldogúl!

OTTO

(megijed)

Hová?

BIBERÁCH

(hideg vállvonyítással vissza tekint)

Elég nagy a'

Világ!

OTTO

Ha! engem hagyol te itt?
 Irítottatón fogom Gazemberi
 Szolgálatod' fizetni —

BIBERÁCH

(nehány lépéssel vissza)

Hm; no még
 e' volna szép! ejej Kegyelmes Ur! — vald
 meg, hát elég jót nem tanácsolék.

OTTO

Fattyú!!! Ne gyújtsd meg Ember — ember az
 epémet!

BIBERÁCH

(fagyos mosolygással eleibe áll)

Üm, miért nem? Oh bizon,
 Azt gondolod talán hogy e' zavar'
 Tengert meg állítod ha egy habocskán

(magát érti)

vessződdel egynehányat ütni tudsz?

Ni, nézd ezen kevés haját —

83

(fején lévő hajából igen keveset vesz újjai közé)

Nem is

mélto ez arra a fáradságra, a'
 mellyel ki rántni kéne; még is én
 ha ezzel a' Szerentsédet bizonynyal
 tudnám kiváltani, biz arra érdemesnek
 nem tartanám ezen tsekély erőt.

(hidegebben, azonban hogy Övét igazgattya)

Még kába gyermekkekhez én soha

le nem bocsájtkozék; mióta csak

aztat magamnak elhíttetni meg

szüntem, hogy a' Tanítóm vesszejétől

reszketni minden ember kéntelen.

Halgasd csak, oh Uram, beszédemet, és

megláthatod, ha olyan állat é

e' Biberách, kit egy Mesés Manóval

mingyárt talán ijeszteni el lehet:

Az én Atyám is egy koron — ha nem

is az, mi a' tiéd — De még is egy

Ritterke volt; azonban ő magát

jobban szerette, mint Fiát, kitegy Szent

Klastromba ültetett, hogy a' Vagyonját

84

könnyebben elpazérolhassa. Hm,
 A' Szent Atyák szerezni vissza a'
 Jószágimat siettek: Ah de ki
 nyílt hályogos szemem 's mivel nekem
 még kedvem életembe lenni Szenté
 nem volt, ki szöktem a' Falak közül
 Most már sem erre sem amarra, így
 hasznomra fordítottam azt tehát
 a' mit tanultam és az emberi
 vakságból éltem; erre a' Deák nyelv
 használt legtovább zsebemnek is.
 Így Ritterek, 's Urak, Szegények a'
 vagy Herczegek sokan Baráttaim
 valának, ám de egyszer egy zömök
 család halálra hajtott volna; hozzám
 de Herczeg Ur te jó 's kegyes valál.
 Ugy gondolom hogy ér'tte már elég
 Szolgálatot tévék neked, tehát —
 Élj boldogul

OTTO

(elbámulva)

De olly hideg — fagyos

Vérrel? —

BIBERÁCH

Miért nem? én be üthetem hűs
 vérrel Lucim nyakába kardomat, hát
 hűs vérrel itten hagyni miért ne tudjalak?
 Ha Férfiúi módon áll előttem egy
 ember, biz úgy ijedni meg tudok
 én is; de most nem.

OTTO

A' szerencse' és

a' nyugalalmamat tekintsd, 's ne hagy el —
 tanácsot e zavarba' kérlek — adj.

BIBERÁCH

Ha hogy te a' szavadnak Embere
 lettél, ha halgattál szavamra, és
 ígéretid beteljesít'ni tudtad
 is volna. Biberách legengedelmesb
 lett volna Emberid között: Nem, így.
 A' pénzt örömmel adni énnekem
 ígérted; és im' az nem úgy leve.

Két féleképp' tanácsolék neked,
és rajtad állt a' válasz, erre vagy
amarra menni: minden a' mibe
avatkozál szabadságdba' volt.
Igy hát fülelj azon gödörbe a'
mellyet magad magadnak készitél
's csak meg fogod talán bocsájtani,
hogy véled én is e' sikos gödörbe
le esni nem kívánok? — Élj soká! —

85

OTTO

(igazán meg rettenve)

'S lennék valóba én egy illy' Gödörbe? Ah,
jó Biberách, ne hagyj el! Most csak adj
tanácsot! Oh, ha vallomásomat
kívánod, im' azt ki mondom: cselekszék
vigyázatlan — nem, oh nem: oktalan —

BIBERÁCH

(szinte meg bosszonkodik)

Mit? oktalan? dehogy! miképp? hiszem
ti Földi boldog Istenek soha
se semmit éltetekbe oktalan
nem teszték! Égi Istenünk okosság
kelyhéből ömlik agyvelőtök, áldott
érére csalhatatlan Bölcses'ég!
kérdzd Alattvalóidat, ha hogy
nem úgy van é? de esküvésselis
állittatik beszédem. Így tehát
mind'féle bölcsességek' ¹ öszvesége!
miképp' tselekszhetél te oktalan'?

OTTO

(fel dühödve)

Fattyú tsak egy nyomod' vagy egy szavad'
tovább, 's azonnal a' fejed hever
itt lábaid megett! Bolondokat
lelhetsz, de mégis — engem Herczegeddé
tett a' szerencse, és —

¹ bölcsességek.

BIBERÁCH

(kissé meg döbben)

És? — Herczeg, és?

(hirtelen magát el szánván, de mégis simább hangon)

Tekénteted miért tartóztatod,
 melly végre járjon egy le pislogó
 Intéssel életemnek? — Ölni tudtok oh
 ti Földi Istenek; ha, be^zeg életet ha
tudnátok adni, akkor-akkor inkább
 érdemlenétek az uralkodást.
 Eddig kevésre még becsültelek,
 de most ezen parancsolás idétlen
 fenhangja meg taníta arra is,
 hogy mint utáljam a' hozzád hasonlót.
 Szégyenleném valóban úgy magam',
 ha azzal a' Hiedelemmel én
 itt hagyni kéntelen volnék Uram
 téged, hogy embered valék — hogy a'
 Hived valék: ne hidd nem ér'ted
 dolgoztam; oh ¹ — nem; engem a' tulajdon
 hasznom csinált szolgálatodra.

OTTO

(el forgatott szemekkel visszahanyatlik)

Ah!

BIBERÁCH

Mit félsz Uram, hiszen nem esz meg a'
 Nagy Úr talán, való hogy éktelen
 Méregbe jött, midőn én néki fel
 fedeztem a' Homályt. No ély sokáig *(elakar)*

OTTO

(magával nem bírván hátul ledöfi)

még eztet is te? Ördög!? —

BIBERÁCH

Ah! —

(lerogyik néhány hasztalan felálló szándéka után)

Piha!

ez gyalázat!

¹ én.

OTTO

(szemeit el forgatva)

Mi? Biberách!

(el lágyulva felé nyújtván kezét)

Ne halj

meg! el veszek magam! — Szegény Vitéz!

(dühös fájdalommal)

Ah! Biberách! csak az eszed ne öltem

meg volna véled együtt! oh örök kár

azért? *(reszkelve körül nézván)*De nékem el kell menni — el! *(kirohan)*

BIBERÁCH

Meg halni! fáj! segits! — ha! senki sints

itt? Herczeg a' halálos ágyadon

kaczagja a' kétségbe'sésedet

árnyékom! *(kiált)* Ember! Gyilkos!7^{ik} Jelenés.*Miskabán Többekkel*

Istenem, mi

ez? Biberách, beszélj, ki tette eztet?

Szólj, miglen elhanyatlanál, mi lett?

BIBERÁCH

Ottó döfött le — hátul — oh! segits —

gyógyíts meg, és azért, jó Miskabán,

nagy dolgokat fogok fedezni fel,

mellyek Hazádat illetik —

88

0

MISKABÁN

(vissza rezzen)

Hazámat

(hirtelen a' többiekhez)

Hozzátok őt, utánnam frissen el.

*(az alatt hogy fel akarják a' karjaik közé hanyatló Biberáchot venni)**a Kárpit le esik.*

NEGYEDIK FELVONÁS.

A Királyné Palotája, alkonyodat

1^{ső} Jelenés.

Gertrudis Udvarnok majd Izidora

GERTRUDIS

(az Udvarnoknak, ki az Asztalnál áll és egyik kezében egy már meg olvasott Levelet tart; a' másikban egy kinyitott Világ történet könyve van, melyből olvasni láttatik vala a' Levelet ki vevén kezéből, gondolkodva fel 's alá jár végre az Asztalra veti)

Csak szúnyogok — darabka szőnyeget
nekik! nem érdemes hogy kedvemet
elrontsam ér'ttek *(az Udvarnikhoz)* Elmehetysz!

(az Udvarnok bé tévén a' könyvet az Asztalra teszi, 's magát meg hajtván el megy. Gertrudis szünet után az ablakba megy, ki néz és halkalmondja) — — — — — Nap est!

(az Asztalhoz ballag a' könyvet fel veszi 's annak leveleit az újján végig pergetvén ismét le veti)

Hogy egy Lycurgus, egy Solon nem Asszony
volt! Az hogy én — ki háborgat megént?

IZIDORA

(távol mélyen meg hajtván magát)

Az én Kegyelmes Asszonyom nekem
meg fog bocsátani?

GERTRUDIS

(kedvetlenül)

Leány! akarnám
hogy volna más, mivel parancsolatjim
ált lépdesöt meg fenyítenem *(kezét nyujtván)*

IZIDORA

(meg csókolván azt)

Nagy Asszonyom köszönöm. Én igaz
tudtam parancsolatodat, mivel
hogy Ádelájd is ott kinn van 's be nem
bocsájtatik; de egy kegyelmedet jön
ki kérni Izidóra.

GERTRUDIS

Szólj, mi az?

IZIDORA

Bocsáss Hazámba vissza —

GERTRÜD

Mit?

IZIDORA

Magyar

Országba úgy jövék mint Asszonyi
Szép Érdemünkkel büszke l'ány; de az
ma meg Homályosított; azért is
a' büszkeségem meg maradt darabját
engedd Hazámba vissza vinni még.

GERTRUDIS

L'ány mit beszélsz? Ha! semmivé fogom
én tenni nyelvedet, ha az hazugság
a' mit beszélsz!

IZIDORA

(térdre ereszkedik)

Nem, Istenemre nem!

GERTRUDIS

Szólj!

IZIDORA

Mert — szerettem Ottót —

GERTRUDIS

Mit beszélsz?

A' Herczeget?

IZIDORA

Nem: Ottót a' Vitézt; de a'
Vitéz bemocskolá magát, 's azért
E' büszke Német L'ány a' Biborost is
már megveté —

91

GERTRUDIS

Leány az én Öcsém'? —

IZIDORA

Azt.

GERTRUDIS

Álj fel!

IZIDORA

(még cselekszi)

Olly igen szerettem — oh
 még akkor is, midőn szerelme hely'tt
 a' nemtelen paráznaság fedé;
 de már ma félénk, Gyilkos —

GERTRUDIS

(megijedve) Izidóra?

az én Öcsém Félénk is, Gyilkos is?

IZIDORA

Ma reggel én utánna mentem. A
 midőn te ötet Adelajdhoz el
 késérted, és hogy ajtajához értem
 egy durva lábdobgás riaszta fel —
 A' Herczeg is talán azon riadt —
 ijedve jött ki, és egy oldalon
 félénken elszaladt; de erre mind
 inkább közel jött a' dob'gás —

GERTRUDIS

(várakozással)

Leány

IZIDORA

A' vállamat ragadta egy erős
 kar, bé taszinta Ádelajdnak a
 szobája ajtaján, 's előttem áll, —
 Bánk, a' Nagy Ur.

92

GERTRUDIS

(megmerevedve)

Ha' *(szünet)* Bánk, az a' hatalmas
 Ember! — —

IZIDORA

Egy oldal ajtón el méne.

GERTRUDIS

Bánk itthon? —

IZIDORA

Engemet magamra¹ ott
hagyott bé zárva, és sokára már
ereszte egy erős kikérdezés
után el. Oh Királyné, egy gyalázat!
eressz Hazámba; hiszen ez itt marad.

GERTRUDIS

'S Otto?!!

IZIDORA

Kevés üdöre vissza ment,
'S meg ölte rettegési közt az ő
egyetlen egy hiv 's testi lelki jó
Tanács adóját Bíberáchoz.

GERTRUDIS

(homlokba ütven magát)

Ottó!!!

IZIDORA

Esmérni most tanultam Udvarod!
Ha! melly mohón kap az hasonlatos
alkalmon, hogy gúnyolásait
ki öntse. A' szegény jó Adelájdót
most szánom elsőbb. Mint beszéll azon
országrol a' melly illy szívet nevel.

GERTRUDIS

Otto! Meránia!

IZIDORA

Hogy el vivé

Leányod a' Követség* engem itt
hagyott az Ed'anyám

GERTRUDIS

Meránia!

IZIDORA

Jó Bertha! Légy leányom Annya mint
én Annya lészek a' tiédnek! aztat
mondád te akkor az Anyámnak — oh! —

¹ *magamat.*

* Mulburgi Menyhárd, Varilai Valtner, Bertha, néhai Bendeleiben, Egenolf
özvegye, 's többek.

Kegyelmes Asszonyom, Hazámba vágy
a' szívem, és az ott vagyon, hol a'
holt teste nyugszik annak, a' kinek
Lelkem 's az Életem Felébredését
köszönhetem.

GERTRUDIS

Leány! Leány! Leány!

IZIDORA

Hidd el Nagy Asszony, én teremtvé e'
Királyi Udvarodra nem vagyok,
itt nékem olly hideg, világos, olly
lármás, feszes minden, hogy —

GERTRUDIS

Ízidóra!

IZIDORA

'S eztet nem engeded meg Asszonyom?
Az elragadtató Magános'ág'
nyúgalma' lágy ölébe' szültek, és
neveltek engem'; ott tanúltam én
eszméni egy-egy jobb világot — Otto!

GERTRUDIS *(magába)*

Átok reád Fiú, ki bé keverted
örök mocsokba e' dücső Hazád'!

94

IZIDORA

Ott nyugszok én meg, ott fogok talán
Szeretni — sirni —

GERTRUDIS

(másutt jár az esze)

Izidóra, meny —

Jöjj máskor —

IZIDORA

(közelebb megy)

Ah! reménylhetek? —

GERTRUDIS

(kezét nyújtja a' nélkül hogy egy helyről el fordítaná szeméit)

IZIDORA

Királyné!

GERTRUDIS

(vadon körül néz 's valami nagyon láttatik gondolkodni)

Az egy Halál —

IZIDORA

(mohón meg csókollya a' kezét)

El űzi minden illy'

Keserveinket, és a' sirba' minden
seb bé dugúl. *(el)*2^{ik} Jelenés.*(Egy Udvarnik' bé lép)*

GERTRUDIS

Bánk Adelájdja —

UDVORNIK

De —

GERTRUDIS

(elmerülve)

Uralkodás, Parancsolás! minő
 más már csak ennek hangja is
 mint engedelmskedés, de hát minő
 mégitten a' valóság? *(elevenebben)* Szabni Törvényt,
 's úgy lenni a' felett, miképp' az egy Nap
 ezernyi sok világokon. Csak ez
 sok nyughatatlan éjtszakát töről
 ki életünkéből. *(az Udvarnikhoz)* Még is itt?

95

UDVORNIK

Michál —

bán bé akar sietve —

GERTRUDIS

Adelajd! —

Eredj!

UDVORNIK

(el)

GERTRUDIS

(ismét elmerülve)

Saját akaratunkat a' leg-
 tarkább — kaczagtatóbb kabátban iss úgy
 szenté teremteni, hogy egy egész
 ország imádja. Önn magunknak az

lehetni, a' minek akarjuk, és
 másnak parancsolhatni: lennie
 az, a' minek kell lenni — átkozott, mitől
 fosztál meg, Otto, engemet! Én egy ilyen
 szent voltam és az immár nem vagyok

3^{ik} Jelenés.

Adelajd Gertrudis
majd Udvarnik végre Asszonyok

ADELÁJD

(midőn bé lép, térdre esik)
 Szegény Atyám sirjáról a' füled
 mellett menő szellő susogja a'
 meg boldogútnak áldását ezen
 Joságodért

GERTRUD

(a' nélkül hogy reá nézne)
 No mit kívánsz? — Királynéd'
 Kegyelme legyen ismét a' tiéd.

96

ADELÁJD

(fel ugrik, de hozzá közelebb ismét leesik)
 Most már — ha! most késő az — — Asszonyom,
 add vissza Gyermekemnek életét,
 add vissza aztat egy Anyának, és
 add vissza Gyermekemnek édes Attyát,
 Férjét ezen lerontatott beteg
 Lelkemnek!

GERTRUDIS

(sebes lépésekkel fel 's alá)
 Ádelájd!

ADELÁJD

Igaz szavam
 ragadta töllem el Kegyelmedet;
 mingyártis indulóba ment ezen
 Udvar' bilincsbe' volt beszédje; töllem
 irtóztató Homályok oszlanak. —
 minden csak azt susogja »Adelajd,
 »Otto, Ehol megy a' Hitvесе egy Férj-
 »Fiúnak, a' ki érdemes vala
 »egy jobbra —

GERTRUDIS

(nem leli fel magát)

ADELAJD

Csak ne lennél a' mi vagy,
akkor megátkoználak. Asszonyom,
Ti Ádelájda Jó nevével egy
egész Familiát törültetek ki
az üdvözülhetők sorából. Oh
átkozni fogja Férjem azt az órát,
melyben magának engem elveve;
átkozni fogja az Anyám azon
órát, midőn világra szült vala,
Melly büszke voltam én az Asszonyi
önn érdememre! Oh te, Udvaroknak
mérges lehellete, előre hogy ¹

Vén csont előtted — én öreg vagyok —
ha hogy parancsolod (*fojtódva térdel*) Igaz Királyné
ah, szánakozz, tekintsd magad', tekintsd
Országodat —

(99 v. 101)

97

GERTRUDIS

Mi kell? —

MICHÁL

Epedt szívem
egész minéműségiben fogom
elődbe tenni (*rimánkodva*) Mentsd meg a' Hazát
m]entsd ² meg tulajdon életed'.³

(fel áll)

Órá]im én nékem ki szabva vannak;
Csak] egy szavadba fog kerülni, 's ez
Irtóz]tató megindulása a' sors'
Golyó]bis'ának más nyomon fog el-
*Per]dülni.
Resz]ketve tészem öszve vén — kezem —
Ne v]ágj szavamba — oh, talán utólszor

¹ Itt következik a bevezetésben említett két vagy négy lapnyi hiány.

² Ez a lap a bal, s a következő ennek következtében a jobb felén rongyolt. A szövegből hiányzó szótagokat a *Bánk bán* nyomtatott szövegéből pótoltam és sarkos zárójelbe foglaltam; a hol a pótlásra nem volt szövegem, a föltételezett pótlás elé *-ot tettem.

³ *éleledei*.

Besz]éllek én veled! (*reszket*) Nagy Isten, adj
 *Sza]vamnak egybe foghatást; Eszem
 M]int éjtszakaím el zavarva vannak
 *Az] irgalomtalan szerencse mérges
 Gy]omrában!

GERTRUDIS

Ér'ttem reszkedsz? No én
 ne]m reszketek.

MICHÁL

Csupán ezen Magyar
 Orsz]ágodért; te önnön éltedért
 Resz]kess —

GERTRUDIS

Mit? Éltémért? de én Királyné
 Vag]yok. — —

MICHÁL

Tehát azoknak Annya¹ is légy
 Kik] engemet hozzád bocsájtanak

GERTRUDIS

Kik]?

MICHÁL

Ők magok keresztelék vala
 Ország szabadditóinak —

GERTRUDIS

Hah! Undok!

MICHÁL

Úgy véllekedtem én is egynehány
 fertály előtt; de ők kik már az ólta
 Czélnál lehetnének — megültenek.

GERTRUDIS

Pártos, te!

MICHÁL

Nem vagyok; különben itt
 nem állanék. Ah tellyesítsd be a'
 kéréseket, 's találni lábaid
 előtt fogod mind egytől egyig

¹ Asszonya.

GERTRUDIS

És

Kérések?

MICHÁL

(ismét le térdel)

Azt ¹ no nézzed, így fogom
 elé beszélni. — Nem vagyok Magyar
 tehát nem is gondolhatod, hogy e'
 szájbol haszon vadászat ömlik, és
 a' Részre hajlás szól: ² Kegyes Kirá[lyné*
 add vissza hivednek aztat a' mit
 ő tőlök el raboltál, —

GERTRUDIS

Ah, te oktal[an

MICHÁL

A' nyugodalmat, Békeséget ³ és
 az életen való gyönyörködést;
 a' volt vagyont, a' testi lelki meg-
 elégedést, fazéka mellől a' Fát
 az ételéből a' húst, és az ágybol
 szalmát —

GERTRUDIS ⁴

oszlopra állítottam rút cselek'detének
 Táblája —

(115)

99

GERTRUDIS

Ez Hazugság! Mért ⁵ nem úgy szól
 a' Hir tehát?

BÁNK

A' Hir csupán siket
 Kongás, ha a' Hordó Üres leginkább
 kong. Még is a' Hir a' Királyi szék'
 Fő Béélja: ennek oltárára a'
 Magyar lerakta mindenét; való

¹ Az Azt későbbi toldás.² utána *oh* törülve.³ *Békeséget*.⁴ Itt újra hiányzanak levelek; a következő szavakat Bánk mondja.⁵ *Miért*.

hogy eztet a' dücső Udvornikid
emésztik el; de hisz azért az Ország
négy része hangzik is Dicséretétől
a' bőkezű adakozónak.

GERTRUDIS

(*el bámulva*)

Ah!

BÁNK

Vak voltam én is Udvarodba'; de
már látok. Egy kor egy öreg Paraszt
akadt előmbe — szárazon évé
a' meg penészedett Kenyért — Igaz 's hiv
szolgája volt Hazánknak (mondja) Negyven
esztendeig. Most nyugalomra' ment. —
Miért? Helyet kellett csinálni egy
Hazádfiának (*össze csapja kezét*) Isten, Isten! egy
tiszt'letre méltó ősz kezébe Negyven
esztendeig való szolgálatért hát
száraz kenyért nyújtassz Magyar Hazám?
Tűrt; mert — szegény. Ekkor egy Követ
hirül hozá, hogy itt mik esnek. Ál-
ruhába vissza jöttem és találtam —

(*fogcsikorítva*)

Oh többet is, se mint reménylheték!

(*szünet*)

Azt büszke agyvelőd nem érte fel,
hogy Gyermekeim miért adám azon
öregnek. Asszonyom, ha útam innen
Hóhér kezébe vinne engemet? —

GERTRUDIS

(*el sárgul*)

BÁNK

Hát Gyermekeiről egy eszess Atya
Ugyan ne gondoskodjon é?

GERTRUDIS

(*székibe rogyik*)

Ha! Bánk!

BÁNK

Te engemet magadhoz hivatál'
 szikrát okádó vérem' éktelen
 dühében. Itt előszobádba' láttam
 Michált gyalázatán kesergeni.
 Oh egy tekintet, mely az ördögöt
 magát is arra birta volna, hogy
 egy meg szorúlt szentet segíteni
 Siessen. Így — od'adtam a' Fiam; mert
 tudom, hogy ő előbb saját kezével
 megfojtja, mint se' tőlle el vegyék.

GERTRUDIS

Még itt is én az ok?

BÁNK

Te néked egy
 Szavadba csak kerülne; és azomban
 a' Hitszegést csekély'bre számolod.
 Néked csupán csak egy kicsiny Reményt
 kell'tt volna nyújtaniod — csak egy parányi
 Igéret el nyomná a' Zendülést. —
 Te Hiveidnek a' Hazádbeli
 Ugrádozókat esmered, kik úgy
 mosolyganak, mint azt parancsolod.
 nem látod azt, hogy ők azért saját
 hasznokra Büszkeségeden — midőn
 annak hízkeltek — neked kalitkát
 csináltak, ahol el veszel —

(117)
 101

GERTRUDIS

Hah! úgy! —

BÁNK

Azt képzeléd hogy egy Isten vagy, ám
 mert ők le térdepeltek, a' midőn
 a' Lántzokat reád rakák. Magyar
 nem volt tenéked Embered, mivel
 hallatlan Endre idejéig az még,
 hogy a' Teremtőjét kivéve másnál
 is térdre essen egy Magyar.

GERTRUDIS

Ha a'

Királynak a' Hitvesse nem vehet
 alatvalójától betsületes
 viselletet, tehát, Leventa, add
 meg aztat egy Fejér Személynek —

BÁNK

(feldühödve)

A'ki

nem érdemes, hogy a' Királyom áldott
szívét kezébe' tartya; lábot ad
ki a' Bujálkodónak, és tovább
az áldozatra így teként le — ah
holott nem érdemes, hogy a' saru
szíjját meg oldja, mert ő maga testét
lelkét kenőcsli. Asszony, őt magadnak
pedig vehetnéd tükrül a' minő
szeplőtelen.

GERTRUDIS

(megsértetett büszkeségének legnagyobb dühével fel ugrik)(118)
102

Hah! oktalan te! a'

ki nem tudád tanulni meg, hogy egy
Gertrudis — egy Asszony magát soha
egyéb tükörbe meg nem esmeri,¹
csak — mellynek a' kecsegtető Üvegjét
mettze az önn szeretet, és ragasztá
rá Büszkesége az Amalgamat.*

BÁNK

Te Ádelájd' nevét az Udvarod
nyelvére tetted: Isten légy, 's hitesd
el ő velek, hogy Adelajda érdemes
Bánkbánra; akkor itt le térdelek, sőt
imádlak, én, kit ők nevetnek.

GERTRUDIS

(keserűen)

Óh jó —

csak hadd nevéssenek; hisz a' hasonló
történetek mi életünk' azon
kedveltető izetlenségéhez
tartoznak, a' mellyek neveltetők, ha
azok nem érdekelnek önn magunkat

(fennyen)

Oh már az Ember úgy születetik
mint egy szegény Felebaráttya kárán
örvendező. Ha! mert hiszem ha az
úttzán hat ember el esett, azon
szint annyiszor neveti el magát.

¹ esmérí,

* Wieland.

(fogcsikoritva tekint le Bánkbánra)

'S a

Bánás csak akkor érkezik, midőn
már láttya hogy közülök — egyike
többé feláll'ni nem tud.

BÁNK

(szikrázó szemekkel)

Oh jaj! oh! oh!

(119)
103

GERTRUDIS

(el névetvén magát)

Örvendj! hiszem csupán kacagnak.

BÁNK

(fel borzadt hajjal törét ki kapja)

Irtóztató. 'S te is kacagsz? *(leszúrja)* Sziszegj
Kigyó!

GERTRUDIS

(lerogyik hanyatt az asztalra)

Ha!

BÁNK

(egy üdö múlva valamennyire magához térvén megrázkodik)

Vége! volt de nints. Ne tapsolj
Szegény Hazám, imádkozz, reszket a'
te Bosszu állod —

Kivül

(zörgés 's több beszéd hangok)

Oh siessetek!

GERTRUDIS

(hörög emelkedik)

BÁNK

(megijedve néz az ablak felé ki)

Örvendj Becsületem! le mosta mocskod
a' Vér Keresztség. — Adelájd! — ki! ki!
ki! a' tető reám szakad. *(elvánszorog)*

GERTRUDIS

(fel akarna emelkedni)

De — nem

a Trónuson — nem — oh Remény! —

(120)
1049^{ik} Jelenés.*Miskabán a' Királyfiakkal*

MISKABÁN

Királyné !

Oh Istenem ! késő *(a tört veszi)*

GYERMEKEK

Anyám !

GERTRUDIS

(a' nélkül hogy fel tudna emelkedni)

Fiuk !

Áldásom — a' Bosszú — Anyátokért —
 Ártatlan — én — Merániám Dicsőség —
 ho — mály — az — *(egyét görbülven meghal)*

MISKABÁN

(az irtózás és meg lágyulás közt süvegét öszve tett s égre emelt kezei közt tartja)

Istenem !

*Kivül**(nagy láрма csattogás, tűz kiáltás)*

MISKABÁN

(felriad) Még eztet is ?10^{ik} Jelenés.*Otto Előbbeniek*

OTTO

(halavány, 's rendetlen, bé szalad)

Gertrud ! hová legyek ? meg ölnek — oh !
 Irgalmas Isten *(ordítva zuhan mellé midőn meg látta)*

GYERMEKEK

(Miskabánhoz szaladván)

Atyám !

(121)
105

MISKABÁN

(vadon a' Herczeghez)

Utolsó

nyögése : Bosszú — ártatlan —

OTTO
(*meg háborodva*)

Hazudsz!

hazudsz! hazudsz! tán csak nem én vagyok
Gyilkossa! Biberách! hova levél!¹

MISKABÁN
Jaj a' fejedre Herczeg, őtet is te
ölted meg.

PETUR szava
Irtsd ki az egész nemet
(*a lárma nő*)

MISKABÁN
Kit illet ez? — Teremtőm! Gyermekek!

PETUR szava
Én meg vagyok dühödve Kárhozat
dörgés! Pokol!

OTTO
Jaj! ah jaj!

MISKABÁN
(*meg kapván a' Gyermekeket*)

Ha! Pártos!
még én fogok szabadítója lenni,
ez árva Gyermekeknek (*viszi*)

GYERMEKEK
Ah Anyám!
Atyám! —

MISKABÁN
Vezesd szabadság Angyala
lépésit egy öregnek! — átkozott
Testvér te! (*a tört oda vetvén el siet*)

11^{ik} Jelenés.

(122)
106

Otto majd Peturbán. Szimonbán Békételenek

OTTO
(*öklözvén méjjét*)

Gertrud! Meránó! Biberách! hiszem
akartalak követni — Oh bocsánat!
Segíts! segíts! mert lopni tégedet meg
kell, hisz különben elveszek.

¹ *lettél.*

PETUR

(a többekkel bé rohan)

Hah! itt?!

SZIMON

Én nem megyek tovább! Meg áll, mivel
 hogy — hátha —

PETUR

(erőssen fúj)

Meg lehet — meg. A' dühös
 Tenger magát örömmel engedi
 egy kis gödörbeis szorítani, csak
 törhesse a' Hajókat öszve ottan
 is *(Ottóhoz)* Ördög és Pokol! fel innen!

(Ottó egy Békétlenhez lódítja)

Ah

annélkül is sokat térdeple sirva itt az
 ajtóban a türedelem, 's az Emberi
 szeretet; oh de senki se' nyitá
 meg nekik! — Ők Keresztények valának
 kiknél az alkotó csupán azért
 volt a' Keresztre felfeszítve hogy
 ők is feszíteni tudhassák az Embert,
 először elrabolván mindenét

(kívül kemény kürtölés)

(123)
 107

MIND

Mi az?

SOLOM szava

Ti csillapítsátok!

OTTO

(rikóltva) Szabadság!

PETUR

El! kínokat gondoljatok. —

OTTO

(kétségbe esve) Hah, olly
 irtóztató legyen ti sorsotok
 hogy csontyaim kapargassátok a'
 földből egykoron ki, 's mint meg annyi szent

Reliquiákat úgy imádjátok, 's hogy
minden törekkedéstek a' saját
oltalmazásotokra olly sikert'len
légyen, ha! mint ez áhitásotok, hogy
kinozni fogtok *(tört akar ütni magába)*

PETUR

(el kapván tőlle, ki tekint)

A' Királyi Nép!

12^{ik} Jelenés.

Solom Katonákkal

SOLOM

Királyi Gyilkosok!

PETUR

Hazudsz! Az Ég
dörgés között is ezt fogom neked
a' vég napon rikóltani *(mind viaskodnak)*

OTTO

(térdre zuhan)

Szabadság!
Ah Angyal, Ördög, meg fogom köszönni
néked *(ki rohan)*

(124)
108

PETUR

(kivágván magát kiált a' Társainak)

Kövessetek!

SOLOM

*(sívegét bosszússan fejébe nyomván Katonáihoz rikólt, azonba hogy
utánnok esik)*

Kövessetek.

a' Kárpit le esik.

(125)
109

ÖTÖDIK FELVONÁS.

(Királyi Palota, melyből a' szin hatulja' közepén egy nagy Bolthajtás egy más szobára vezet de a' Mely eleintén fekete Kárpittal el vagyón fedve).

1st Jelenés.

Udvornikok majd a' Király több zászlós Urakkal. Izidora Asszonyok

EGY UDVORNIK

Jo járt Barátim a' Vén Miskabán,
a' jo Király Zala Megyében egy
Falut Zelelgéht adta nékie;
Hm, mintha más is szinte úgy a jó kis
Királyfiakat ¹ ki szabadítani
nem tudta volna. — Mégis szánom a'
Boldogtalan Királyt —

(a' Bolthajtás kárpittyai kétfelé nyílnak melyeket végig ket Udvornikok belől tartanak. Láttzik miképp Gertrudis Királyi Pompával egy Komorsóban fekszik egy emeleten melyen az epekedő Izidora áll mellette a' Királyfiak lenn az Asszonyok. A' Király a' többiekkel ki lép 's komoran nez az Udvornikokra maga visellete minden tekintetbe egy Királyt kit semmi féle indulat ki nem visz az arány közép utból egy Méltóság büszkeség nélkül Komorság el csuggedés nélkül Büntetés harag nélkül szemrehányás indulat nélkül és ha meljébe emberi sziv veris
(126) *melly ki törni akar a' Királyi Lélek azt csendes fájdalommá teszi.*
110 *Bankbánt leveri végre a' fájdalom de a' Királyt nem)*

KIRÁLY

Ki hívja a'
Halál Madárt saját nevén? — Nem ébred
Gertrudis *(elméláz)*

IZIDORA

Oh csak azt ki volt azon
Gonosztevő? Ha! kész lennék ezen
fájdalmaimban önnön Gyilkosó ²
is lenni! Ah, igaz hogy a' Királyné
nem volt Kegyes; de azt nem érdemelte
meg mégis.

EGY UDVORNIK *(magok közt)*

A' Király sir —

¹ Királyfiakat.² Gyilkossá.

KIRÁLY

(hirtelen fel eszmélkedve kezét Könnyei elébe teszi)

UDVORNIK

*(mint egy vévén magának annyi bátorságot hogy a' Királyt megszollítsa;
kissé közelébb lép)*

Oh miért

Takartad el királyom? —

KIRÁLY

(meg nézi azután halkal mondja)

Ez mivel — nem

Szabad

UDVORNIK

Nem é?

KIRÁLY

Én Király vagyok

UDVORNIK

De Ember

KIRÁLY

Érzem! az! Hah! egy Királynak
kell látni minden könnyeket, neki
de sirni nem szabad.(127)
111

UDVORNIK

(majomi hízkelkedéssel)

Dehogyan nem.

KIRÁLY

Ó

Egy Isten; Istenit kívánva néz
minden reája. Egy Királynak is
hogy sirni nem szabad!**2^{ik} Jelenés.***Solom Előbbeniek*

SOLOM

(mélyen meg hajtván magát egy véres kardot tesz a' Király lábai eléjbe)

Mosoly'jon a'

Tavasz reád még oh Királyom! im'
e' fegyver által es'tt el a' Királynénk
Gyilkossa.

MIND

Mit?

KIRÁLY

(bizodalmatlanul)

Te? oh Gertrudis! — Ifjencz

Ifjencz!

IZIDORA

Teremtőm nyújts le bosszuló
ez Angyalunk' fejére zöld borostyánt

KIRÁLY

Szikráznak a' szemeid oh Vitéz
Ifjú — előmbe állj

SOLOM

Királyom azt

parancsolá előre hogy siessek,
mint Győzedelmes érkezése Hir
mondója. Nagy zavarba' leltem az
udvart Tüzet találtam mindenütt. Ősz
Atyám is a' Király fiakkal el
futott előllem, és csak azt kiáltá:
»meg gyilkolák a' Nagy Királyi jó
Asszonyt« azonnal fel siettem — A'
Gyilkossa éppen Otto Herczeget —

KIRÁLY

Otto? tehát ő nincsen

SOLYOM

El futott,

de nem tudom hová. A' zendítők
ki törtek. Én nyomokba voltam a'
Legényeimmel, és Körül vevém a'
Házat — meg is jutalmazám — Petur
bán' vére gőzölög azon vason.

MIND

Petur? *

* Tekéntetbe vevődjön a Helynek méltósága, és midőn az illy **mind** beszédek vannak, a melyek a nélkül is csak az igen jeles környülményeknél szoktak megessni — a' segéd, sótt apróbb személyek is csak lassú dongással adják ki a csodálkozásnak hangját. Nincs ocsmányabb mint midőn a segéd személyek a hasonló esetben vetekednek azon ki tud nagyobb kurjantani. De magokban a Fő személyekben is tapasztalni, hogy ha nagyobb Rolléjok vagyon ki állanak a hasonló Rangú segéd személyek közül és egész Méltósággal duzzantják ki a **mind** beszédet, kezekkel, mintha dróton rángatnak hadarászván a nagyobb Rangúaknak orrok alatt. Bánk el ne felejtse magát. Peturt önn okosságára hagyom.

SOLOM

Királynénk', Asztalán ezen
Levélt találtam, a' midőn jövék.

(129)
113

KIRÁLY

*(a' ki mindég bizontalanságban áll, mohón el kapja a' Levélt; de
halkal adja azt egy Zászlós Úrnak)*

ZÁSZLÓS UR

(olvassa)

(1213. Mind szent hava 10-kén mint Borgiás Ferentz napján)

- »Áldás és szerencse néked Nagy Királyné! —
- »Országod alsó Része nem soká
- »jobban hasonlít egy Kováts Műhelyhez
- »hol vízre leszsz csupán szükség tüzet
- »öntözni, melybe most a' Kardokat
- »edzik. — Kegyes Nagy Asszonyom! vegyél
- »más módokat Igazgatás-beli
- »Feltételidben — itt morognak immár
- »Hiv embered kér erre

»Pontius.

- »Templom vitézinek alázatos
- »Nagy Mest're ¹ 's Jovoltotokból itt
- »az Illirok' között Királyi Hely-
- »tartótok.«

KIRÁLY

(a földre nézve, siket hangon)

Istenem!

ZÁSZLÓS UR

Királyom!

KIRÁLY

Ő

Vétkes; hiszem külömbön egy Magyar sem
is tette volna véle ezt soha

SOLYOM

Az Istenemre, kit imádok; ősz
Atyám fejére esküszöm Magyar
Nem volt; külömben egy Magyar szeme
láttára ölte volna a' Világnak
előbb; se mint alattomosan őt'

¹ Mestere.

KIRÁLY

(magába, békételen komorsággal)

Remény! Remény! becsületes hazug!
 melly egy ígéretet se tellyesitsz,
 és végre mégis ott egészen el
 hagysz gúnyolódva, hol csupán csak egy két
 könnyet tudunk le ejt ni éktelen
 kárunkra.

SOLOM

Engedelmet oh Király! *(el siet és megént jön)*3^{ik} Jelenés.*Solom Szimonbánnal Előbbeniek*

SZIMON

(kard nélkül szomorúan)

Tehát valóban én Fogoly vagyok?

SOLOM

(a' Királyhoz)

Ez itt az öszveesküdtek közül
 egy *(hátra áll)* lásd mitévő léssz.

KIRÁLY

Ha! háladatlan!

SZIMON

De hátha —

KIRÁLY

Látod ott —

SZIMON

(kétségeskedve néz a' halotra)

Jo Istenem!

KIRÁLY

(méltósággal ránczosított homlokkal)

Minden tökéletességgel ruházta
 fel őtet a' Természet és csak az
 egy Halhatatlanság hibája az
 ő lételebe; deti azt az egygyet
 irigyelétek tőlle.

SZIMON

Mink?

ZASZLÓS UR!

Petur —

SZIMON

Petur? Petur? No esküszöm — Petur-
bán a' Királynét csak nem ölte meg.

ZASZLÓS UR

Pártos!

SZIMON

(elkeseredve)

Talán még a' sem is vagyok.

ZASZLÓS UR

Tehát miért vagy el fogatva?

SZIMON

Az

való. De én csak a' folyó szerint
úsztam. Petur gyűlölte a' Királynét,
és még is a' midőn öreg Michál
Bátyám rimánkodék előtte, hogy
csak várakozna legalább is addig
mig a' Királynével beszél'ne — Jó
Michál te! — azt is megtevé Petur.
Azonban egy kevés időre¹ láttuk
tömlőczre vezettetését ősz Michál
Bátyámnak. Erre az egész gyűlek'zet
méreggel el borúlva ömle ki,
és meg szabadította.

(132)

116

KIRÁLY

s' a' Királynét? —

SZIMON

Már halva leltük

KIRÁLY

és Otto?

¹ időre.

SZIMON

Petur

halált kiálta a' fejére. — Ez
Ifjú beronta éppen akkor, és meg
mentette. — En továbbat el szakadtam
Peturtól. — Egy fedél alatt nyögést
hallottam. Éppen az volt e' nyögő
kinél Nagy Asszonyunk, — a mint ki vallá
hörgése közt ezen becsületes
Polgár nekem — le tett volt hét ezer Márk
aranyt, szülöttinek Javokra. Ottó
erővel el rabolta tőle mind;
őt pediglen egy halált hozó
sebbel jutalmazá.

KIRÁLY

(meg döbben)

Gertrudis, — Otto!

SZIMON

Peturt veszélybe hallám lenni, 's hogy
védelmezésire siettem, ez
Ifjunak a' Foglyává lettem *(Solomra mutat)*

KIRÁLY

(tenyerét homlokára téve egy kedvetlen tekintet után a' halottra)

Oh!

Háláadatlanok! szivem nekem
nem volt, mivel közöttök aztat én
mind széjjel osztottam, 's egy illy kegyetlen
rút visszapótlás! — Gertrudis, Ottó! —

(133)
1174^{ik} Jelenés.*Michálbán a' Kis Somával. Előbbeniek*

MICHÁL

(bé lép szólni akar de el fojtodik)

SZIMON

(búsan reá tekintvén, földre sűti szemeit)
Bátyám! — Michál! —

MICHÁL

Király — Nagy — én — Kegyes

Uram — —

KIRÁLY

Teis? —

MICHÁL

(közelebb jön)

Király, hisz' én vagyok

a' jó nevében öszverontatott Ősz.
 Hogy érnem ezt meg kellett!!! — Uram
 Ha egykor ősz hajad leszen, fogod
 érezni, hogy minő keserves annak
 megmocskolása. A' Mohádk el
 vevék Fiam', szerentsém' nyugodalmam',
 azt gondolám, hogy mindenem', nem! Én
 még nem valék szegény; Gertrudis azzá
 tett.

KIRÁLY

Mit beszélsz?

MICHÁL

Im hetvenöt szabad

Becsületes Nyarú Éltet mutat
 ez ősz fejem, de Hitvesed be hinté
 Szennyel mivel nem akarám saját
 Testvéremet meg ölni.

KIRÁLY

És ezek

a' tetteid valának Asszony, a' kit olly
 nagyon szerettem?

MICHÁL

(szíveséggel a Királyhoz)

(134)

118

Oh Király ne átkozd

Őt! Ő nem olly bűnös minőnek őtet
 véled; csak azt tevő, mit¹ kellett:
 Öcsém a' Pártosoknak egygyike
 volt.

KIRÁLY

Szent öreg!

¹ *amit.*

MICHÁL

De mit használ nekem
ez? *(egész lelekkel)* El rabolt Becsületes Nevem
helyébe add Öcsémnek életét!

KIRÁLY

Szegény Öreg! te Pártütőnek — a'
Nagy Asszonyod meggyilkolói egyik
Tagjoknak a' Fejére kérsz kegyelmet — ?

MICHÁL

Király, hiszem Fiamnak sirja fel'tt
Fájdalma meg haladta a' saját
Fájdalmamat.

SZIMON

(le sültöt fővel)

Michál.

KIRÁLY

És könnyeid
még folynak ér'tte — enyim is. Való hogy
vétkes; de mégis ő halálíg az
én jó szerette hitvesem vala. —
Most egy Mohádi áll'na itt; s fiad
nézd ott feküdne —

MICHÁL

(elragadtatva sietvén a' Halott felé)

Oh Fiam! Fiam!

Kedves Fiú! *(el keseredve)* ez már kegyetlen!
igy Csúfot űzni egy szegény öreg
érzésein! pedig méltán görögnek
sós könnyeim; mivel csupán tizenhat
Tavaszt tudott mutatni. Még is egy
megbújt Mohádi lesből ölte meg —
És oh csak ez fáj.

(135)
119

KIRÁLY

(Gertrúdra búsan néz)

Igy, alattomossan,

MICHÁL

(letérdelve)

Jó nem valál elköltözött; de 'a
 sirásra érdemes vagy; mert alattomos
 volt Vég Elaltatásod — a' Fiammal
 együtt siratlak téged is — ni — oh —.

KIRÁLY

(elfedvén tekintetét csak int)

Eredj Szimonbán! hogy légyen neki
 Vigasztalója — élj.

SZIMON

(térdre esik)

Király!

MICHÁL

(fel ugrik) Szimon!

IZIDORA

(a' Király Fiakat ölelvén)

Szegény Teremtések!

MIND

(donognak)

KIRÁLY

Hah!

MICHÁL

Ah ne, ne

bántások édes álmomat

KIRÁLY

(Szimonbához)

De el hagyd

a' Tartományomat, mert Emberi
 Szívem vagyon melly vérzik *

* Schwandtnernál olvasom, hogy ezen Bojóthi két egy Testvérek András második házasságakor Meny Aszszonyával jövének Magyar országba: ellenben Andrásnak a' Pápához irt Levele mondja hogy Szimonbán Michálbánnak Testvére — — ¹ Királyné megölettetésében Jószágaitól meg — — — elvesztette.

¹ Itt egy-két, s a sor végén két-három a nedvességtől olvashatatlaná homályosult szó.

(136)
120

MICHÁL

(készséggel de bússan)

Én fogom —

Ötet követni. Te meg engeded.
Hiszem Szimon nélkül ki fogja bé
Szemem? —

KIRÁLY

Megengedődik Ősz *(komoran)* Hogy én nekem kell
a' meg csalattatott Reményt előtted
felfedni — !!!

MICHÁL

(hozzá tötyög, 's kezét akarja csókolni)

Ah, Te jó, Kegyes Király!

csupán csak egy mosolygó álmomat
zavartad el. De semmi; mert ha bár
a' meg csalattatott Remény előttem
nem más is egy szép álomból való
felébredésnél; meg köszöntem én
azért azon csekély öröm't is a' jó
Természet Angyalának, melyet az
álomban osztogat — No — élj! gyerünk! — —

5^{ik} Jelenés.*Bánkbán Előbbeniek*

BÁNK

(tekintete végső elszánást mutat)

Hová? *(Gyermekeit meglátván magához szorítja)*
Hah!

UDVORNIKOK

(dömmögve)

A' Nagy Ur. Bánkbán.

(137)
121

BÁNK

Fiam!

Szerette Gyermeke! — Ime vedd el, Ősz!
ő a' tiéd megént *(körül nézi a Bámulókat)*

Mi bámulásra

méltó vagydon rajtam? Zavart eszem?
Nem. Borzadó Hajam? — Király! Magyarság!
emlékezem, hogy Attya Gyengeségiért a'
kis Béla két szemet veszejte el.

MICHÁL

(hirtelen magához rántván Somát)

Gyermek!

(Mind, főképp az Udvarnikok nyak nyújtva hegyesítik füleiket)

BÁNK

Király! Gertrudisod' Koporsó'
 allyára vágom a' Hatalmam' e'
 Czimét *(egy nyaklántzatot vet le)*
 ahol hever. Vereslik is
 még vére rajta.

MIND

Bánk!

IZIDORA

(bosszút szomjúhozásának elaludt Reményjével hanyatlik el)

Jaj!

KIRÁLY

(székébe esik)

Ah!

BÁNK

Már — vége —

MICHÁL

Vesz el ősz fejem! tehát
 Vég támaszkodnak talpkövét is el
 fordúlva kelle néked látni!? —

BÁNK

(a' Királyhoz fordul)

Nem

Szükség beszéll'ni Tetteit. Felért az
 Istenhez a' szegény nyomorgatott
 Nép Jajgatása, és hogy el ne füljön
 Polgári Háborúban a' Haza
 El kelle néki esni —

(138)
122

KIRÁLY

Mit beszélsz?

Polgári Háborúban?

BÁNK

Zendülés

Lappanga mindenütt Hazánkban és
csupán csak ő reája történek.
Kivánod, én beszéljem, a' vagy itt
akár ki?

KIRÁLY

(int a kezével hogy halgasson)

Asszony, a' ki bennem az
Embert határtalan Javakkal el
töltéd határtalan örvénybe is
lökted be a' Királyt *(Bánkhoz)* Gyilkos, te még
is elfelejtkezél, hogy ő Királyné
Volt.

BÁNK

Egy Király; nempedig Királyné.
Azt gondolod, hogy egy Magyar —

KIRÁLY

(megvetőleg)

Magyar!

BÁNK

Majd hagyja mint egy papirosonvaló
képecske egynehány szoros vonások
közé magát szorittatni? — Nagy —
Nagy volt azon Hatalom, a' mit a'
kezembe adtál. Itt dörömböl a'
Markomban egy ország felébe mértt
Ménkö csomó; és még is a' kezét
csókoljam a' gyilkosnak, a' ki a'
Testvéremet meg ölte? tán azért, mert
a' gyűrűjére ¹ Fejedelmi czimer
volt mecczve.

(139)
123

KIRÁLY

Gyilkos Ő?

BÁNK

Az. Jó nevét

mivel meg ölte Nemzetemnek Ottó
által, 's ki űzte Udvarából a' fel
áldoztatott Becsületet.

¹ gyűrűjére.

KIRÁLY

Ha te

Ember hazudsz — mit is tud egy Király'
Gyilkos külömbet? — Én bírád —

BÁNK

Te az nem

lehetysz. Be van magadnak is neved
mocskolva —

MIND

(zugganak)

BÁNK

*(hirtelen el siet)*6^{ik} Jelenés.*Bánkbán Peturbán Előbbeniek*

BÁNK

*(bé hozván a' köntösében és egész testében öszve szaggatott haldokló
Peturt 's le teszi)*

Nézd a' Pártosok fejét

Azt kérdezem te tőled, Emberi
módon van é e téve?

MIND

(el iszonyodnak)

PETUR

Hah, ki, ki,

volt az, ki engemet e Boltozatba vont?

(fel vetvén magát a' földről)

Te hétszeres Nagy Átok, dőlj ömölj
ki véres ajkimon!

SOLYOM

(az erőssen rá néző Királyhoz)

Kegyes Király

ezt Istenemre mondom nem tévém.

BÁNK

Azok tévék ezt, akiket te külső
Földekről Országodba csődítél.
Mint pártosok feje 's nagy Asszonyunk

(140)

124

Gyilkossa, úgy ölettetett meg. Midőn
fél holtan ott hevert, rabolva a'
Házába törtek, és e' fél Halottnak öszve
roncsoltatása volt munkájokon
a' vég pecsét: holott én, én ölém
meg a' Királynét.

KIRÁLY

(egy Zászlós Úrra támaszkodik)

Mit feleljek — oh
én is csupán csak egy — Ember vagyok;
erről denem tudok se semmit is.

PETUR

(felakar kelni)

Ki kell, ki menni nékem! oh dörög
az átkomat fülébe, Isten, annak a'
Magyarnak, aki még alattomossan
ölé meg a' Királynét.

BÁNK

Engem átkoz

KIRÁLY

Szánásra méltó Pártútó! Szegény
méltatlanul roncsoltatott; de még
is büntetésre érdemes Teremtés!

(141)
125

PETUR

Atok tulajdon síromon, midőn
azon Szövetség, melyet én teremtek
alattomos Gyilkost is érlele.

(az ablakhoz mászik és azon ki ugrani igyekezni lattatik)

Le véllem a' Pokol feneketlen
mélyébe! rémítő átkom ide
fenn elmaradván fergeteggel a'
Gyilkosnak és gyilkoltatottnak a' sir
Keresztjeiken bömböljön egy aránt.

(le rogyik az ablaknál)

MIND

(lassan egymás közt)

Meg hal.

KIRÁLY

Gertrudis, átkoz ő tehát
téged?

PETUR

(haldokolva)

De — érdemes — rá. Ezen
átokkal útnak a' Magyar Haza'
Fő Zendítője — sirba — — *(meg hal)*

BANK

(elforgatott szemmel)

Ő engem átkozott, de őtet is *(Gertrudisra mutat)*
Mivel
átkára érdemes volt.

KIRÁLY

És ime

nincs senki a' jelen való Leventák
közül — csak egy is, a' ki ellene
kész volna szólni? Szegény Király!

IZIDÓRA

(sirva kifakad 's kitakarja Gertrudist)

Nézzétek e' Halál színű tetem
kék arczatját; nézzétek; hol, oh
hol itten egy hamis vonás? hol itten
a' gyáva lelki esméret nyoma?
Ezen szelid vonásokkal hagyá el
az öszve békeltetett viszálykodókat egy
becsületes vitéz. Ezen mosolygó
vidám ajakkal vál el egy szarándok
az új Baráttól; Ha! éppen ily
komortalan képpel döcögne egy
eltévelyed'ttnek a' vezére vissza
szerette Kunyhájába. Mégis egy
se volna?

(142)
126

SOLOM

(tisztelettel)

En — fogok!

KIRÁLY

Fiú, Fiú!

SOLOM

»Ártatlan« ezt nyögé utólszor az
elhunyt szerentsétlen. — Hah! Ősz Atyám
hallotta ezt. Az ő szavára meg
vivok (*kardot von*)

IZIDÓRA

Segítsd Vitézed' Üdvözült
Mártyr !

7^{ik} Jelenés.*Myskabán Voltak*

Meg álj Fiam! ne vívj vele,
méltatlan ő reád.

MIND

Öreg !

MISKA

Marad

Ő Gyilkos; ám mivel hogy a' Királyné
ártatlan

MIND

Az ?

(143)
127

MISKA

Nem is tudott vala
Ottónak izetlenkedésiről —
Meghittye Biberách, ki a' tulajdon
Házamba' holt meg, mondta eztet ő
Hörgése közt tevő az Ujjait
Keresztre, és lelkét ki adta e'
végszóval »Esküszöm hogy a' Királyné
ártatlan« — Ő hiszem mindent tudott. —
Jaj annak, a ki egy halálos ágyban
fekvő szavába kételkedhetik.

SOLOM

Úgy átkozott legyen ki a' Nemes
Kardot be mártya egy alattomos
Gyilkosnak a' vérébe! (*elveti*)

KIRÁLY

(mohón kap szíve az alkalmaton)

Oh Szegény

Szívem, kiálcsad ártatlannak őt
 Halgassatok! ne többet! hagyjatok
 meg ilyen egy Hiedelemben, és
 én kész vagyok mind meg bocsájtani.

IZIDÓRA

Szegény Király-fiak, hát nints Atyátok?
 Könyörögjete!

KIRÁLY

(meg hülve)

Leány!

MIND

(fel zúdulnak)

El a' fiával

egygyütt!

MICHÁL

(magához szorítja Bánknak Gyermekeit)(144)
128

Nem! Én ereszt'ni nem fogom

Király! Király! Ne hadd el e' szegény
 Árvát; vagy a' minő igaz hogy egy
 Isten vagyon, se mint az ő szokásnak
 ő áldozattya légyen én előbb a'
 hüvelykemet nyomom be a' feje
 lágyjába. —

BÁNK

(ki elfogodva áll, 's meg merevedve fel sohajt)

Életemnek Angyala!

KIRÁLY

(örömet zabolázva)

A' Férj — Király lehet megént; meg a'
 Király — Igazságos.

MICHÁL

Kegyes Király!

Légy hát igazságos 's Kegyelmes! A'
 Történet éktelenkedő vala
 még ez koráig én hozzám — Magyarság

oh hagyjatok nekem csupán csak
 egyetlen egy szerentsés Éjtszakát
 örömtől árva életemben! Oh
 Fiúcska, kérleld őket éltedért.
 Atyád elégtelen most arra. Isten
 te látod őtet! Adj ezen mered'tt
 Fagy Testbe érzeményt! — Király, Magyarország!
 véllem jön a' Kiűzetésbe — szám ki-
 vetésbe véllem és Öcsémme e'
 Szegény Teremtés. Mindenét ti néktek
 itt hagyja ő; csupán az életért
 rimánkodik.

KIRÁLY

Hisz ő nem a' tied.

MICHÁL

Az Attya adta én nekem 's nem is
 fogom

CSÁSZÁR ELEMÉR.

HORVÁTH ISTVÁN MINDENNAPIJA.

(Hatodik közlemény.)

18. Tíz óra után Eggenberger könyves boltában öszve akadtam Schreier Ádám Plébanus úrral. Ő meg kíváncsan szálásomon látogatni, hozzám jöve. Meg mutattam neki a' mi nálam szemlélést érdemel. Tizenkét óra előtt haza sietett ebédre. — Mihelest az asztaltól föl keltem, azonnal Révaihoz sétáltam. Ő ma is a vármegye gyülekezetében buzogott a' tiszta magyar nyelv mellett. — Innend ki sétáltam az Új piatz nevű helre, hol tizfrában állott vala a' fegyveres Pesti polgárság várán, és meg tisztolni akarván az ide jövő Eszterházy Hertzeg Rege mente be léptét. Mivel ez valami ötödfél órakor történt tsak meg, tehát itt való várakozásom miatt, mint egyéb oskola társaim, mind a' két oskolai óra alól ki maradtam. Öt órakor el válván Markovits Jánostól, kis Hertzegeimet tanítani mentem. Estve Trézsit tanítottam, vagy is inkább gyakoroltam, a' Tsókoló tudományokban. Vatsora után Wenzelt olvastam.

19. A mai napot részszerént egy Mária nevű Ifjú Aszszony s Rokonomnál, részszerént Trézsinél töltöttem. Olvastam, de nem sokáig, Wenzelből valami keveset. Estve az ötsém számára igen álmos szemmel ezen álmos fordítást készítettem Livius I. könyvének XXV-dik fejezetéből.

»Igy haza vezettettek onnand a' Hadi seregek. Leges leg elől ment a' Horatzius maga előtt vivén a' hármos zsákmányokat. Mentében szemébe akadott az egyik Kuriátiustól már el jegyeztetett Huga a Hape-nai kapú előtt. A Leányzó meg ösmervén kedves jegyesének önön kezeivel készítette köntösét, haj bontva és siránkozva föl kiáltozza meg öletett jegyesének nevét. E' közönséges öröm között és győzedelmes állapotban föl háborította a' szilaj Ifjú szívét Hugának rívása. Kirántván azért hüvelyéből pallosát kevés pirongatás után köröszkül döfte a' Leányt mondván: Hord el innend magadat éretlen szerelmeddel együtt jegyesedhöz, kiért élő s meghalázott testvéreidről, sőt magáról a' Hazáról is meg feledkeztél. Igy veszszen ki minden Római Fehérszemély, ki siránkozni fog ellenségünk ki vesztén.«

20. Tizenegy óra tájba meg kerestem Révait. Mutatta 's egy-szersmind le írásra által adta Kazintzi Ferentz Úrnak hozzá utasított levelét. Többnyire a' sötétben tapogat ez az érzékeny szívű Hazafi is többekkel együtt nyelvünk belső természetére nézve. De nem lehet ekkor e' közös homályt senkinek is véteklül tulajdonítani, mert egy az: Kiki önön maga fáradsága után nem juthat el a' tiszta forráshoz; más az: Révaim könyveit eddig egész végig, mivel még el nem készültek, senki sem olvashatta, sem pedig örök állást 's fönmaradást ígérő alkotmányának minéműségét által nem érthette a' magyarázatnak ki nem jötte miatt. Ezután, ha valaki hibásan ír édes anya nyelvünkön, ki nevetést fog érdemleni, nem ugyan hibájaért, melyet bajos akárkinek is elkerülni; hanem tunyaságáért, mely gátolta őtet attól, hogy fő kötelessége szerént a' nyelvet nem tsak szokásból egyedül, hanem Grammatika szerént is tanulta volna. — Estve felé be tekintetem Eggenberger boltába, hol öszve akadtam Tekintetes Jeszenitzei Jankovits Miklós úrral, kinek a' Magyar dolgokról drága gyűjteménye vagyon, és Schwartner Mártonnal. Külömbféle tárgyokról folyt a' beszéd. Elválásunkkor kért Jankovits úr, hogy régi ígéretem szerént látogatnám meg holnap házában. Köszönettel engedtem kérésének, 's örülök is nem kevésé rajta, hogy újra kegyessége alkalmatosságot nyujt szaporítanom tapasztalásaimat tudományaimmal együtt. Már 1803-dik esztendőben örömmel olvastam régi Magyar kéziratit egyéb ritkaságaival egyetemben.

21. A' nagy eső és szél miatt meg nem jelentem ígéretem szerént Jankovitsnál, hanem oskolai letzkénk nem lévén, hon írogattam addig, míg a' Gazdálkodást tanítót nem mentem hallgatnom. Tizenkét órakor hozzám jöve ma Pesten vendégeskedő Vitkovits Mihályom. Olvasta egy kevés üdeig mindennapimat. Délután Trézsimnél enyelegtem.

Estvefelé meg látogattam Markovits János Barátomat. Olvasni el kértem tőle ime' könyvet: »Immanuel Kant's physische Geographie. — Für Freunde der Welt und Laenderkunde und zum Unterricht für die erwachsene Jugend. Allgemein faszlich mit Benutzung des neuesten Zuwachses für die physische Geographie bearbeitet von K. G. Schelle. Zwey Bändchen. I. Bändchen. Leipzig, bey J. B. Schiegg in 8. esztendő nélkül. — Ez a rész a tengerről értekezik. Markovistól kis

Hertzegeimhöz siettem. Vatsora után egészen az előbbi könyv olvasásba merültem.

22. Tíz óraker kerestem Jankovits Urat, de ő Vadas nevű jószágába ki rándult. Viszsa térvén szálásomra be fejeztem az olvasást a' Geografia Fizikának első részere nézve. Szaporán olvashattam e' munkát, mert foglalata tsak nem egészen ösmeretes előttem szívből szerettem Mitterpacher Lajos Tanítomnak oktatásaiból, és ezen könyvéből: »Physikalische Erdbeschreibung von Ludwig Mitterpacher. Wien. 1789. Délután iskola társaim nagyon sarkaltak, hogy jelenném meg estvére a' hét választó hertzegek nevű tántzos palotába. Teljességgel meg nem ígérhettem el mentemet, hanem mondtam, hogy iparkodni fogom be tölteni, ha lehet, 's kedvem duzzanik, kérésöket. Öt óraker el mentem Trézsimehöz, 's hívtam a' mulatságra. Meg köszönte, de el nem fogadta, jelentésemet. Tőle haza térvén úgy határozottam meg magamat, hogy, ha el küldi Markovits Testvéremtől, kit hozzá küldöttem, a' Schelle munkájának második Darabát, el nem megyek sohova is; ha el nem küldi, el megyek. Az ötsém semmit sem hozott magával, nem tudom mi okból, folyton folyt hát a' következés. El mentem a Bálba kilenczed-félkor. — Most (reggel négy óraker) bolyongtam haza. Testemet 's Lelkemet meg untam, úgy szólnán a' Bálba. Többnyire Kultsár István úrral és Somsits Pongrátz volt tanítványommal beszélgettem. Semmi szépség meg nem vakított most egyszer. Alkalmatlan vala a' bő izzadás, melly az embereknek sokaságok miatt szükségképen következett. Jelen volt a mulatságon József nándor Ispány is bajszosan. — Meddig viseli ezt, igen kívánnám tudnom.

23. Tsötörtök nap lévén magamat jól kialudtam a' Rendetlenség után. Föl öltöztvén Révaihoz mentem, s nála trécseltem. — Ebéd után két óraker hozzám hozta Markovits János Schelle munkájának második Darabát, melly a Szárazról és Szigetekről tanít. El beszélgettem barátomnak, hogy ő vala oka bálozásomnak. — Mihelest elhagyott Markovits, azonnal Trézsimehöz lódultam, hogy elő számláljam neki tegnapi kedvetlen mulatásomat. Tőle estvefelé Eggenberger József könyváros boltába mentem, hol öszve akadtam Jankovitsal. Kért újra, hogy holnap látogatnam meg: ígertem neki okvetetlenül. Innend Hertzegeimet ballagtam tanítanom. Estve késő éjjelig Schellet olvastam. Ebben a' részben sok új dolgokra találok. Szép p. o. a' mit azok ellen föl hoz, kik az embereket a' leg régiebb üdőkben okosoknak lenni képzelik. Hasonlók valának bizonyára leg először az emberek a' tsötösömös gyermekekhez, 's tsak későn kezdettek okosodni. Így a 23-ik lapon ezeket beszéli: »Noch beschränkter waren ihre Geisteskräfte. Die meisten Völker konnten nicht drey, die anderen nicht zehn, die gebildetesten nicht über hundert zählen. Haare waren das Zeichen für sehr, sehr viel. Ezen utolsó tapasztalás nekem annál inkább meg jegyzésre méltó, mivel Anyai nyelvünkben is találok illetén szokást. Mi a sokat p. o. *Tengernek* (Mare) vagy *Leg*-nek (Pascuum) szoktuk ma is nevezni: nem származott e' ezen szokás első gyermekségünkéből reánk? Ugyan mi a' sokaságot tsudálkozás által is szokjuk jelteni. Így mondjuk p. o. *iszonyú* sár vagyon

mindenfelé; szörnyű népség jelent meg a' Tántz helén 's. a. t. ezek is nemzetünknek gyermeki korából lehetnek. — Több ilyeneket találhatni nyelvünkben, mert ilyen p. o. a' *magam, magad, maga 's a' t.* szó is az *En* helett, mely bizonyosan amannál később jöhetett szokásba. Lásd a *maga* szónak alkalmas magyarázatát Révai Régiségeinek első darabokban. — Közönségesen szólva ebből a' Részből, a' ki nem tsupa tők, eleget tanulhat. Áldás érte mind Kantra, mind Schelle úrra! Ide, ide írom még a' 28. Lapról ime sorokat: Nach dem schon angestellten Beobachtungen und Resultaten über die Menschen der neuen Welt ist der erste Anfang der Menschheit bey weitem kein so glänzender Zustand, als man sich ihn meist in der Phantasie träumt. Wie viele Jahrtausende mögen, nach der Analogie zu schliessen, die hier der einzige leitende Grund der Erfahrung bleibt, nur vergangen seyn, eh sich der Mensch, vom ersten Zustande der Thierheit, wo er nur noch vegetirte, zur ersten schwächsten Kraftäuserung des Geistes erhob! — Sokat tanulok én ezekből a' sorokból!! — —

24. Tíz órakor Jankovitshoz siettem, hogy már egyszer be teljesíthessem ígéretemet. Örömmel fogadott, a' min én is örülök. Hozzá vittem a' nálam lévő sok Kolosvárott nyomtatott XVI-dik századi régiségeket. Meg nézte; nekem pedig sokról eredeti régi német, vagy latán nyomtatványokat mutatott. Így láttam nála a' Markalf Historiáját régi Latán, a' Griseldis s egyebeket pedig német régi kiadásban, melyből készült a' Magyar későbbi fordítás. Láttam nála ismét a' Magyar, XVI-dik század elejéből fön maradt régiségeit, melyeket már 1803-dikban öszve meg öszve fürkésztem. Vagyon azon könyvben, mely Sz. Elek élete folytatásán veszi elejét,¹ egy Régi Kalendárium: ezt ő, mivel maga meg nem fejtheti, ítélet hozásomra hagyta. Más alkalmatossággal be írom okokon épült ítéletemet. Mutatta illy tzmű eddig mindenfelé hallatlan s ösméretlen könyvét: Ordinarius Im verā notulā siue rubricā alme ecclesie Agriensis de observatione divinorum officiorum et horarum Canoniarum. Impressum Venetiis per Nicolaum de frankfordie germanum iussu tamen et Impensis spectabilis viri Jacobi Schaller Librarii Budensis. Anno MCCCCXIII. (1514-ből való) Die quinto Augusti. Ihol ismét valamit tanulhattam a' kegyes úr jó szívűségéből! — És ugyan 1) Ez a könyv inkább és inkább meg győz régi vélekedésemről, mely szerént mindég abban a' hiszemben valék, hogy nem tsak az Esztergomi, Pétsi és Zágrábi Püspöki megye, hanem a' többiek is, különös Mise mondó könyveket, 's Breviariumokat nyomtattak magok számára. Most már Egret közökbe számlálom: de hol vagyon még Kalotsa, Weszprém, Nagyvárad, Győr 's a' t.? Várjunk az üdőtől, még talán ezekről is akad elő valami. 2.) Ismét egy ujjal szaporítom a' Budai Könyvárosoknak lajstromokat. Schaller Jakab eddig ösméretlen mindenek előtt, pedig ő spectabilis nevet viselt maga üdejében, a' mit ekkor senkiről sem olvastam Társai közül. Műer János zágrábi Polgár s könyváros tsak Egregius és Providus nevet érdemlett. — Ide iktatom rövideden a' Budai könyvárosoknak lajstromokat: (Kezdi

¹ Peer- c.

Hess Andrással s folytatja Feger Theobald, Paep János, Rüm György, Kaym Orbán, Heckel István, Schaller Jakab, Prischvitz Mihály neveinek s általa látott kiadványaik éveinek megemlékezésével.) A könyvárosok között helet érdemel, ha nem Budán lakott is, zágrábi könyváros Műr János. Költségén jött ki egy XVI-dik századból való Missaléja a' Zágrábi Püspökségnek. Vajha meg tekintenék e könyvet a' Horvátországiak! Ha ezt látták volna a Horvát nevendék Papok Pesten József uralkodása alatt, nem veszték volna öszve a' Magyarokkal a Loretomi Litánia éneklése alatt ime tsekélységért: *Regina Patrona Vngariae* és *Regina Patrona Croatiae*. Ebben a könyvben (látni a' Pesti főiskola könyvtárában) a' kezdet előtt egy kép vagyon, melyben közép helet foglal Mária képe illy állarrással: *S. Maria. Patrona. Regni. Hungariae.* — Jobról Mária mellett áll: *S. Stephanus. Rex. Hungar.* fiával, kinek illyeten aláírás adatott: *S. Emericus Dux Sclavonie.* (Lásd ugyan e' tízmet az illy homlok írású könyv nevében: *Praefationes et epistolae Dedicatariae Doctissimi viri Desiderii Erasmi Rotterodami in quatuor evangelistas etc. Adiuncta est pia Sancti Stephani Regis Hungariae ad filium suum Emericum Duceum Sclavonie admonitio, etc: Opera et impensis Joannis Pergossich* (ez fordította Illiriai nyelvre Werbőzitet) *typis renovata. Varasini Joannes Manlius excudebat 1587.*) Balról áll: *S. Ladislaus. R. Hungarie.* Ezek alatt vagyon Magyar ország tüzimere. — Ihol! e' korban még buzgó Magyarok voltak a' Horvátok, sőt ők szegeztek leg inkább magokat Pázmánnak vak buzgóságú rendelése ellen is, midőn az a' Magyar Mise mondó könyvek helett Rómaiakat tölt be. — Ma már igen alá száll bennök az egyességek lelke, 's félő, hogy a' magyar nemzetet gyűlölés mind nekik, mind nekünk tetemes kárul ne szolgáljon. A' mai üdőkben Horvát ország többé különös fejedelem alatt nem élhetne, sőt olly szoros másképen is Magyar országgal az ő kaptolata az életre meg kívántatokra nézve, hogy inkább javasolja fekvése a' Magyar országgal való szoros egyetértést. Neki is, valamint nekünk vigyázni köll inkább a' köz jó föntartás dolgában, mintsem velünk, szerentsétlenséget okozván, ujjat vonni; különben vigyáz szorgalmasan az ellenség, tekintvén, kit üzzön kötelődésével terhes igája alá. Egyszer tsak reánk rohan a' fejünkre, 's politikai lételünkre törő veszély: ha mozgásait az öszve érzés által hiúkká nem tesszük. Homályosan szölok: de világosan emlegetek. — Horvátok, Ti a' Magyar Nemzetnek régi Polgár társai! ébredjeteek föl álmodozásokból, s halhatatlan őseiteknek útokra térvén, oda iparkodjatok, hol közös a' mi és ti számunkra a' ditsőség, a' boldogság, a' végbe nem szakadó hálaadatosság. — — — Tizenkét órákor váltam el Tekintetes Jankovits Miklós Úrtól. — Estve felé láttam Trézsimet, vatsora után pedig Schellet olvastam.

25. Oskola után olvastam a' fő oskola könyvtárában Pallas Úrnak ujjabb utazásait. Szép dolgokat emleget a' buzgó öreg a Kaukasus lakosiról, elő adja a' Madzsar nevű helnek düledékeit is, melyeket lehetetlen örömmel nem tekinteni egy Magyarinak, ha igaz, hogy nevét akármiképen a' mi Őseinktől vette. — Délben által adta Potyondi következő verseit Bárótzinak:

A'

múlt Redoutban tiszteletére lekötött hív baráttya küldi Ürményi Náninak.

Nyájos mindennel
 hódító szemekkel
 Náni szívet szívre fűz
 Édes a holdulás
 ott hol nintsen tsalás
 sem pusztító fene tűz.

Múlik Ifúság
 de marad barátság
 szerelemnek helyében :
 Akkor állandóság
 feddetlen nyájosság
 buzog ember mellében.

Ellent áll szélvésznek
 időnek, penésznek
 rozsdát nem húz magába,
 Hívtség tzímerével
 s barátság tüzével
 úgy száll végre sirjába.

Bárótzai a Bálházban jött legesleg először ösmeretségbe kegyelmes Aszszonyunkkal Ürményi Annával, midőn ez, mint Referendáriusné Bétsben lakott. Másnap Bárótzai ezen verseket küldötte hozzája. Azóta egymással leveleznek. — — — Trézsim tsókaiból részt vevén, ki mentem annak üdején kised Hertzegeimhöz.

26. Voltam Révainál, voltam Markovits János barátomnál is. Révainál látám a' Magyar törvényes tollnak saját szavait, melyekre ő most Pest vármegye kérelmére különösen észrevételeket ír. Ő készít számokra egy illendőbb könyv tzímet is, hogy e' részben is kellemes legyen a' munka. — Estve az ötsém számára következendő fordítást készítetem Livius könyvének Fejezetéből:

(Két lap tisztán hagyva a kéziratban.)

27. Ma vettem mostanában ki jött könyvét Budai Ésaiásnak illy tzím alatt: Magyar Ország Historiája a' Mohátsi veszedelemig. Készítette Tanítványi számára Budai Esaiás. Debretzenben 1805. — Délután Révainál is valék, Trézsimnél is: mert jó a' nyelvet egyik helen Theoria szerént, a másikon practice beszéleni, hogy a' Theoriát szünet nélkül kövesse a' Praxis. — Estve Budai könyvét olvastam. Benne elég tudni méltóra lehet találni, de a' munka még sem olly remek munka, mint a Tudós világ Históriája. Későbbben írok reá talán néhány észrevételeket. — Közönségesen eddig még egy jó történet írónk sinsen, mert Katona egész az unalomig szentes; Pray pedig ha nem oly buzgó Pap is könyvében, mint Katona, még is mind szentes, mind igen fog a' fejedelem mellett akkor is, mikor a' Nemzetnek tagadhatatlan igazsága vagyon. A' többi ujjabb Történet írók nagyobb részént ezeket tették által Papirosról papirosra: a régiek pedig tsupa tsuda tevők. Egyikben sem láthatni le rajzoltatva a' Haza állapotát a' külömbféle Fejedelmek alatt. — Más üdők is kívántatnak, meg köll engednünk, a' hoz, hogy szabad legyen tudományunk szerént derekas Magyar Históriát készítenünk.

28. Tíz órakor Tekintetes Jankovits Úrhoz mentem látogatásúl. Ma a' kéziratoknak egy részöket mutogatta meg. Láttam nála sok Diplomákat, 's egyébb régi iratokat. Vagynak gyűteményében a' régi

Királyaink Törvényeiknek sok régi másaik; vagyon egy Sigmond király üdejéből való Diplomatarium; szemlélttem közöttök Verantziusnak több eredeti hagyományait is. Említést érdemel Bornemiszanak magyarul íratott Történeti jegyző könyve 's a' t. — Tizenkét óra vetett haza Tőle. Délután ismét kívánsága szerint hozzá mentem. Ekkor ki mentünk a' Hatvani kapún kívül fekvő Házába, hol tartja ő számosabb ritkaságait. A' mi XVI. századi könyveit illeti, láttam nála a' Heltai ki adta Magyar Ó Testamentomot, Bornemisza Péter Predikázióinak minden részöket, Székely Krónikáját, Telegdi munkáit, Heltai Magyar Krónikáját, Mátyás királynak Heltai szerzette Latán életét, Werbőczinek többféle ki adatásait; Komiai leveleit Szent Pálból fordíttatva 's a' t. A' kéziratok közül láttam Wagnernak, Fejérvárinak, Bélnek, Székelnak több vagy kevesebb Gyűteményöket. — Ötödfél órakor hagytuk el a' külső lakást. Be érvén menedék mellet oda adta egy Magyar kéziratát velem hazára, kérvén, hogy szerzőjét tanulnám ki valahogyan. A KI. (Kéziratot rövideden nem tehetnök így ki?) in fol. vagyon készülve versben minden szerző 's tzm nélkül és zöld bőr borítékú. Ez a' kezdete vagy is hogy jobban kifejezzem magamat a' folytatása, mert ki szakadott eleje:

Az ky regen fegyvert fogott hazajaert,
Küszködik is annak meg maradasaért,
Mint amaz nagy Hector regenten Trojaért,
Avagy Horatzius Róma valcsagaért.

A' könyvnek zöld borítékú a' kötése 's bőrből készítettett. All 42 levélből in folio, azaz 84. lapokból. Egyik táblájára vagyon íratva: Ex Libr. Illrimy Dnj Com. Caroli Zichy. — Így végződik:

Aszszonya is magát arra kötelezi
Valamiben tudgya híuen uédelmezi
Ezzel kiki maga szauat be fejezi
Es az vers író is munkáját uegezi.

Ha üdöm akad rajta leszek, hogy valamit ki tanuljak a' kézirat-ról, mellyben a' mint öszve veszem, sohol semmi név elő nem fordul. — Estve felé valék Révainál, Trézsimmnél és kised Hertzegeimnél. — Vatsora után Schelle könyvével társolkodtam.

ADATOK TOMPA MIHÁLY ÉLETÉHEZ.

(Első közlemény.)

Egy gömörmegyei kis falucskának, Özörénynek könyv- és tudományszerető, fenkölt gondolkozású református lelkésze: Szkárosy Gusztáv, ki 1911. febr. 24-ikén húnyt el, 2000 kötetből álló szép könyvtárát 1910-ben a sárospataki ref. főiskolának ajándékozta. E fejedelmi ajándék 69 kötetnyi kéziratában, néhány XVII. és XVIII. századbéli levélen kívül, kétségtelenül legbecsesebbek azok az itt közlendő részint Tompától írott, részint hozzá intézett, részint

pedig reá vonatkozó adatokat tartalmazó levelek — szám szerint 90 — azokkal az egykori diáktársától és barátjától (Makay Dániel) papírosra vetett följegyzésekkel együtt (1., 2. sz.), melyek a nagy költőnek, még mint sárospataki diáknak első irodalmi föllépéséről, valamint Kazinczy Gáborral és Szemerével való megismerkedéséről örökítenek meg érdekes adatokat.

Ez a 92 darabból álló kéziratcsoport a Szentpétery Sámuel könyvtárával együtt örökségképpen került a Szkárosy Gusztáv birtokába. Szkárosy felesége ugyanis, Szentpétery Terézia, Szentpétery Sámuel leánya volt. Szentpétery 1841-től 1906. szept. 4-ikén bekövetkezett haláláig ref. lelkész volt Gömörmegyében. Mintaszerű, kiváló buzgalmú pap, kit egyházmegyéje 1849-ben főjegyzővé, 1853-ban tanácsbíróvá, 1860-ban pedig, miután Tompa Mihály nem fogadta el az esperességet, esperessé választott. Utóbbi tisztségét 1866-ig viselte, a mikor arról lemondott.

Attól a pillanattól fogva, mikor Tompával az 1846. szept. 16-ikán Rimaszombatban tartott papi vizsgálatán megismerkedett, a legbensőbb barátság fejlődött ki közöttük, melyet csak a halál szakított meg. Mint rokonlelkek vonzódtak egymáshoz s teljes bizodalomukkal tisztelték meg egymást. Állandóan leveleztek s gyakran meglátogatták egymást. Tompa Szentpétery iránt érzett benső ragaszkodásának cselekedetben is nyilvánuló szép bizonyosságát adta akkor, a mikor Szentpétery, Maklár Pap Lajos nevű barátjával együtt, — bár nevük nem említettett, sértve érezte magát Erdélyi János sárospataki tanárnak, a Sárospataki Füzetek szerkesztőjének 1858-ban egy cikkhez fűzött jegyzete miatt s közbeszólásra kérte föl Tompát (19. sz.), a ki, bár elvileg ellensége minden polemiának, mert az által, mint a párbaj által az igazság soha ki nem derül (12., 13. sz.), tévesztett útja lévén mindkettő az igazság földerítésének, — együtt érez benső barátjával s a legszívesebb készséggel siet védelmezésére. (13. sz.) A levélbeli vitát aztán, kölcsönös felvilágosítások után, sikerült békésen elintézni. Erdélyi ugyanis, folyóiratának egyik legközelebbi füzetében kijelentette, hogy a kérdéses jegyzetben a »némely urak« alatt nem Szentpéteryt és Maklárty értette. (19. sz. jegyz.) Valószínűleg ez a vitatkozás volt az oka annak, hogy Tompa egyetlen cikket vagy költeményt sem küldött az Erdélyi folyóirata számára.¹

¹ V. ö. *Dr. Rác Lajos*: Erdélyi János Sárospatakon. (Uránia 1913. 162. lap.)

Viszont Szentpétery is, egész családjával együtt, nagyon szíves és előzékeny volt a gyakran betegeskedő költővel szemben. Bármely ügyes-bajos házi dologban — körte-, alma-, asszúszilva-, répa-, káposztabeszerezés; főzőné, szolgáló keresése s ajánlása stb. 9., 10., 47., 56., 57., 58., 59., 60., 70., 71., 72., 73., 74., 76., 77., 78., 80., 81., 83., 84., 85., 87., 94. 99. stb. sz. — kereste fel őket Tompa bizalmas soraival, viszontszolgálatra való utógondolat nélkül, időt és fáradságot nem kímélve siettek a legaprólékosabb dologban is segítségükre, tudván, hogy örömet szereznek a költő csaknem állandóan gyöngélkedő feleségének is.

A két férfiú barátsága igaz és őszinte volt; sokkal igazabb és őszintébb, mintsem hogy azt a mások szóbeszéde alapján köztük az esperességgel kapcsolatos levélbeli szóváltás (1860-ban és 1867-ben) megrendíthette, vagy csak a legkisebb mértékben is meggyöngíthette volna. Maradtak a régiek. E szóváltást, mint a levelekből kitűnik, Tompa érzékenysége idézte elő, ki minden legkisebb célzást vagy tréfás jellegű csipkedést szívére vett s hajlandó volt azoknak sokszor komoly háttérrel tulajdonítani.

A levelek zöme Tompa, Szentpétery és Orbán Ferencz egymáshoz való bensőséges viszonyának feltüntetésén kívül számos kiegészítő adatot tartalmaz Tompa betegségről, betegsége okozta állandóan izgatott kedélyállapotáról. Alig van e sorozatban levele, melyből vagy a maga vagy a felesége betegeskedéséről szóló panaszkodás hiányzana. Ha egy-két sorban is, de ott van az elmélkedő, nyugtalan lélek panaszos keserve.

1857 májusában vén embernek mondja magát, »ha nem évekre is, de kedélyre nézve«. (8.) »Fiam, feleségem mind mind beteg volt, még most is egy kórház a házam« — írja Szentpéterynek 1857. okt. 10-én. (9.) Felesége gyakori betegeskedése is (9., 11., 35., 36., 43., 69., 77., 79., 82., stb.) lehangolja, elkeseríti. »Körülményeim, — írja 1858. júl. 20-án — a régiek; feleségemet hat hétig virasztottam halálos betegségében, testben lélekben megtört ember vagyok; megvénültem a férfi-kor delében, élve meghaltam napjaimnak közepén.« (11.) De alig hangzik el a panasz szava, máris fülébe cseng a Jézus imádságának megnyugtató hangja: »legyen meg a te akaratod«. (11. sz.) Ha porig sujtja is a fájdalom, hitét nem veszti el. Sőt az édes reménység is beszáll egy-egy pillanatra lelkébe. Pl. mikor barátjának, Orbán Ferencznek biztató, bátorító levelére, melyben erős hitét nyilvánítja, hogy jobban lesz, így ír: »Adja Isten

valósulni hitedet ; hiszen még nincs is minden a legvégsőkön s az ember sokat kibír. Nil desperandum.» (50. sz.) Az Isten akaratán való megnyugvás a fájdalmak között sem hagyja el. Mikor Orbánnak 1866-ban elkeseredve panaszolja, hogy háta fáj, melle fáj, lábai elromlottak, köhög s oly irtózatosszívdobogás és mell-lüktetés van rajta fojtó nehéz lélegzéssel, hogy csaknem megcsábul bele s az erővesztés s lankadság miatt alig bír egy lépést tenni : akkor is él lelkében a megnyugodni, lemondani tudás gondolata s bús resignatióval írja : »Engem az élethez kevés, de erős kötél lánccol, melynek szakadása nagy kín nélkül nem képzelhető . . . Szemrehányást nem ösmerek, lelkemet nem nyomja semmi súly, de nyomja érzésemet : megcsalatra érzem magamat az élet vagy sors által. De hány ezren s millión mondhatták már ezt én előttem ? !« (49.) Sőt akkor sem hiányzik lelkéből ez az erő, mikor 1866-ban már teljes tudatában van annak, hogy szív baja miatt »elveszése csak idő kérdése.« (55.) »Moriendum est ! — írja a mulandóság szelétől megcsapva Orbánnak. Azonban ide vele ; készen vagyok !¹ Csudálatos az emberi lélek ! Mindenhez hozzászoktatható.« (54.) Másfél évvel később is e gondolat uralja lelkét. »Én — írja Szentpéterynek — 1867. okt. 29-én, alkalmasint a végét járom e nyomornak és szenvedésnek. Megnyugszom Isten akaratán. Sőt óhajtom a pihenést.« (79.) S bár »az Isten keze rajta fekszik folyvást és sulyosan«, nem hagyja el lelki ereje akkor sem, mikor »olyan állapotban van, hogy örültség volna remélni.« (1867. jan. 26.) ; vagy mikor 1868. januárjában már »képzeletet felülmúló beteg.« (89.)

Folytonos, mondhatni szünet nélküli betegsége alatt megtörtént, hogy a látogatására siető barátok társasága is terhes volt reá. Agyonkínzott lelke kerülte sokszor az emberek társaságát is. Mikor 1866. februárjában Orbán Ferencz arról értesíti, hogy látogatására készül : válaszában azt az óhaját fejezi ki, hogy bár akkor érkeznének, »midőn nyugodtabb perczei vannak. Mert míg néha görcsös rohamai ájulásba mennek át : vannak tűrhető napjai is.« (50.)

Betegségének gyógyíthatatlanságáról való hite rögeszmévé vált nála (84.) s ez volt az oka annak, hogy ha barátai vigasztalni próbálták, haragudott érte. Így pl. mikor 1867. nov. 21-én Tompáék

¹ Ugyanez a gondolat nyert kifejezést 1868. husvétján eme fölkiáltásában : »Csak jöjjön már az az enyészet ; nem rettegem !« Olv. Radácsi György : Mikor én a Tompa legátusa voltam cz. emlékeztetés. (Emlékelek, bizonyosságok. II. Sárospatak. 1910. 313. lap.)

meglátogatják Szentpéteryékét, Tompa többször ismételte Szentpétery előtt e szavakat: »Tompa meghalt!« s mikor Szentpétery »a kímélő tagadás meggyőződésével« biztatja s kéri, hogy: »ne tartsd magadat halottnak«, — »megdöbbenve kell hátrálnia«. S miután T. nem hallgatta meg az előszóbeli vigasztalást, Sz. másnap terjedelmes levéllel keresi fel, abban a reményben, hogy a »higgadt írást nyugodtan fogadja«. »Te élsz — írja — és élni fogsz még sokáig, ujonnan születve a dicső pályán, mely ragyogó utadból még hátra van! csak a kulcsot e' győzelemhez megtaláld, melynek megint egyik feltétele ez: hinni, reményleni és megtenni a lehető férfias kitartással.« Sz. szerint az orvosoknak T. betegségéről szóló megállapítása »iszonyú tévedés, mely tévedés átkos oka hosszú sínylésednek«. T. betegsége, szerinte, nem szívbaj, hanem »elhanyagolt gyomorhaj«. Egyidejűleg, miután a maga családja tagjainak életéből föl sorolt példákkal igyekszik igazolni, hogy nagy betegségekükből soha sem az orvosok, hanem a »természetes gyógyítás és okos életrendszer« gyógyították ki őket, — homeopaticus kúrát is ajánl neki részletes utasítással.

Ugy látszik, hogy már 3 évvel ezelőtt homeopaticus is gyógyította magát Tompa. 1864 novemberében ugyanis, mikor már gyógyítására nézve »mindent elkövetett, a mit szokás, de semmi se használt«: Szentpéterytől hasonszenvi szereket s azok használati módját kéri. (41.) 1865-ben pedig ugyan ő tőle Argenti Dömének »A különféle betegségek hasonszenvi gyógyításá«-ról írt könyvét kéri, melyből »ki akarja kutatni betegségét« s szándéka szerint, ha »az allopathikus gyógymóddal föl hagy: a homeopathiát is megpróbálja«. »Tudod — írja — hogy a bajos ember mindenfelé kapkod.« (47.)

1865. okt. 12-én Sz.-hez írt levele azt bizonyítja, hogy nemcsak a putnoki, miskolci és pesti orvossal vizsgáltatta meg magát, hanem a poszobaival is. (46.) A szószékről való leszédülése (1867. szept. 22.) óta »lélekzö hullá«-nak nevezi magát. (77.)

A munkában töltött s elismerést aratott munka való visszaemlékezés fájdalmas érzéseket kelt lelkében, mert már vége a dalnak s a múlt emlékei csak lemondásra tanítják. 1865-ben már keserűséggel írja Pestről, hogy nem a hajdani érzésekkel töltötte a napokat. (45.) 1866. őszén, Szentpéterynek válaszolva, így mereng a multon: »A szép őszi napok úgy-e? Hja! A dalnak vége van örökre, s igen fájdalmas még emlékezni is arra, hogy valaha énekeltem rólok.

Az ősz báját és szépségét nem érzem, csillogása, fénye : a szegek csillogásának tetszik a fekete koporsón. Ténnap este mult 10 éve : Kolozsvárt gr. Mikó tartotta nevem estéjét házánál ; ma reggel 10 éve egy szép nagy bokrétát kaptam néhány kolozsvári nőtől. A bokréta itt van, de elszáradva, szín s illat nélkül. Életem képe.» (56.)

Leveleiben itt-ott fölcsillan a keserű humor is (21., 49., 51.) ; egyikben pedig, melyben 1868. február 5-én Szentpéteryt hívja magához, mert »szeretné még egyszer látni csak egy pár órára« : szép költői képet fest — a saját életéről. Olvasmányairól (32., 42.), valamint virág-szeretetről és kertészkedéséről is (22., 25., 28., 32., 40., 42. stb.) több adat található e levélsorozatban.

Néhány levelében politikai vonatkozások is vannak. »Jól vagyok — írja 1860-ban Sz.-nek — csak a torkom véres, épen mint hazánk és vallásunk.« (21.) 1863. febr. 18-án meg ezt írja : »Micsoda gyönyörű szép idők járnak ! talán az égben is német politica van, kicsalni a fák rügyeit, azután rájok-füteni egy halálos dérrrel. Nem hiszünk ! s a ki nem hiszen ; üdvözl !« (29.) Mikor 1865 augusztusában Miskolczról, hol gőzfürdőt használt, hazamegy, 9-ikén ezt írja Orbánnak : »Mit a politicáról, a jelen s jövődö dolgokról hallottam, elég sok, de mind egyre megyen ki s az a vers vége : hogy már megfogtuk vagy megfognak az anyját s minden jó lesz. b. Sennyeit így jellemzik (nagy dícséretére) a lapok : a kiegyenlítés eszméjének megtestesülése. Most olvasom a b. Jósika Emlékiratait, ha élne ez az ember, milyen teremtetézt vinne véghez.« (44.) Ugyanazon év szept. 9-én Pestről, hová Orbán tanácsára ment föl megvizsgáltatni magát, azt írja Orbánnak, hogy találkozott ugyan már néhány politicalai capacitással és szóvivővel, de ezek se tudnak sokat s különösen bizonyost nem. Annyit látok — jegyzi meg —, hogy itt általános az egyezkedési szellem ; várnak, remélnek, bíznak az emberek. Különben az új kormánynak az a nagy baja : hogy pénze nincs s nem bizonyos, hogy 5—7 hó alatt nem lesz-e kénytelen visszalépni, a mikor aztán, a mint mondják, ismét ott leszünk, a hol a mádi zsidó ; mit nagy szerencsétlenségnek tartanának. Mert »most vagy soha«. (45.) 1866. febr. 8-iki, Orbánhoz küldött levelében így jellemzi a helyzetet : »Bizony erősen szorítja az ország ! jubilate, jubilate ! pazarolják a drága magyar pénzt, önértetet és becsületet. Majd meg fogják látni, hogy miért ? Engem még jelen nyomorult állapotomban is bosszant ez a bolondéria.« (49.) Deczember 5-én, a politikai helyzet kiélesedésének tetőpontján ekkép közli Orbánnal

felfogását: »Nagy, rendkívüli idő. Sorsunk elválik. Én nem várok semmit. Egyetlen egy szót se váltanék tovább a némettel«. (60.)

Közleménysorozatomból 99 darabból áll. A Szkárosy-ajándék 92 darabból álló sorozatába ugyanis utólag beillesztettem Tompának Orbán Ferenczhez írott amaz eddig szintén kiadatlan 7 levelét is, a melyeket Szinyei Gerzson kir. tan., nyug. sárospataki akad. tanár 1912-ben ajándékozott főiskolánk könyvtárának. A levelek íróik és szám szerint így oszlanak meg: Makay Dánieltől Szentpéteryhez 2; Tompától Szentpéteryhez 63, Erdélyi Jánoshoz 2, Batta Bálinthoz 1, Maklár Pap Lajoshoz 1, Orbán Ferenczhez 20; Szentpéterytől Tompához 5, Erdélyihez 1; Erdélyitől Szentpéteryhez 2, Tompához 1; Tompánétól Szentpéteryhez 1 darab. Erdélyinek Szentpéteryhez intézett 7. sz. levelét azért iktattam e sorozatba, mert világot vet Erdélyinek Szentpéteryhez való viszonyára.

A leveleket a szöveg alatt itt-ott, a szükséghez képest, tájékoztató jegyzetekkel kísérem. Szövegbeli beszúrásaimat pedig szegletes zárójelbe teszem.

E közleménysorozat irodalomtörténeti jelentősége abban áll, hogy olyan új adatokat, vonásokat szolgáltat Tompa élet- és jellemrajzához, melyek az ő életét és működését kimerítő részletességgel tárgyaló munka megírásánál fölhasználhatók lesznek.

I.

Tompa Mihály költői életének első kezdő jelenete.

Borongós őszi idő volt, midőn szüreti szünidő után [1839-ben] a sárospataki Alma Mater ölébe szálltak hű fiai; 's egy délután Tompa Mihály jön hozzám, szokatlanul levert kedélyel. »No Danyi — szól — nem írok én több verset, hiszen csak egyet sem adtak ki a felküldöttek közül, pedig úgyé már két hónap telt el.« Semmi pajtás — mondtam én —, légy türelmes, csak próbálkozz! — s ezzel rám csapva az ajtót, morgotta — »Szokásod szerint!«

A dolog úgy történt, hogy 14 darab költeményt felküldött Pestre; a Honderűnek 5-öt,¹ [az] Athenaeumnak 6-ot és Frankenburgnak 3-at;² bizony mind igen szép darabok voltak, a kezdő ifjú tűzlángsugarainak hajnalpírjában fűrösztve. Ámde nem olly könnyű volt akkor az irodalom terén mozogni, mint most, akár mint

¹ Az emlékezésben egy kis hiba van, mert a *Honderű* 1843-ban indult meg.

² Az emlékezésben itt is tévedés van (41 esztendő nagy idő!), mert Frankenburg 1843-ban indította meg a Magyar életképek havi füzetit. Folyóirata 1844-ben *Életképek* címmel hetilappá lett.

ágaskodott is a pegazus ; ha egy már műhelyben dolgozó legény nem fogta kantárát, figyelmen kívül maradt az. Erős volt a bírálat s lehet mondani, hogy irodalmi aristokratia is volt ; sajtószabadság nem volt, s a magyar nyelv s irodalom művelésére megteremtett jelek : Bajza, Vörösmarty, Schédel (Toldy Ferencz), Garai sat. sat. a kritika kemény tollát tarták kezeikbe. Mit kell hát tenni, hogy a pataki diákocskák művei figyelemre méltassanak ? !

A véletlen, a gondviselés segít megteremteni az útba vezető módot.

Kazinczy Gáborral találkozom kis idő múltán, kivel nekem egy kis ösmeretségem volt nevelői viszonyomból kifolyólag. Elbeszéltem neki mi jeles költői tehetség gerjedez a diák Tompában ; de le van verve, csüggeteg, mert már több munkákat küldött fel, de ki nem adattak. Ezen beszédre Kazinczy szokott modorával, behunyva szemét, pár perc múlva mondá : No sebj, hívja el hozzám Tompát ; csak hamar ott termettünk, a halvány, magas homlok nagyon megtetszett Kazinczynak, s azon utasítást adta, hogy az ő soraival, mit azonnal kezeibe adott, menjen ki Szemere Miklóshoz [Lasztóczra] ; egyszersmind Tompa át adott neki a zsebéből kivonva, egy pár költeményt. Kazinczy megszólalt, megveregetve vállát Tompának : »Költő barátom dolgozzék és küldje föl egész bizton-sággal műveit, majd csak kikerülnek azok napvilágra.«

Ezek után, ha jól emlékezem, a következő mártiusi napok egyikén,¹ kivágva az ajtót, beront Mihály hozzám, homlokán feltölt hajjal, ragyogó szem-s örömtől duzzadva, fénylő arccal, nagyot kiáltva : »Már zeng a posta kürt !« és rá áldomást ívánk.

Makay Dániel.

2.

Makay Dániel az előző közleményt a következő levél kíséretében küldte el Szentpétery Sámuelnek :

Szeretve tisztelt kedves Sámuel bátyám !

Igen jól esett nekem azon kedves szép levele, mellyben nyilvánítja, hogy még azon általam elküldött balladája Tompa barátunknak² más által nem ismertetett s így a gömöri pántheonban helye lesz.

¹ Jól emlékezett Makay, mert Tompa első verse, a *Posta-dal* 1840 márczius 28-ikán jelent meg Helmeccy Társalkodó-jának 26-ik számában, a 104-ik lapon, »*Tompha Mihál Zemplényből*« aláírással.

² Ez az 1880 július 17-ikén elküldött ballada : *Béla király és a bujdosók*, melyet Tompa 1843-ban, sárospataki diák korában, pályamunkául írt az Önképzőkör versenyére. El is nyerte vele az egy aranyat. A pályamunkák bírálója Makay Dániel, a fenti levél írója volt ; így érthető, hogy e ballada nála megvolt. Szentpétery a kapott kéziratot a gömöri ref. egyházmegye Tompa-reliquiáinak gyarapítására 1882 febr. 5-én elküldte Nagy Pál gömöri esperesnek, ki az addig ismeretlen balladát a *Rozsnyói Híradó* 1882-iki évfolyamának 47-ik számában kiadta.

Azon neki ösztökélésre, hogy fogjak tollat és mit ollyat tudok s mi még ismertetve nincs, Mihály barátunkról jegyezzem fel: imé küldöm ezen rövid sorokba foglalt diák életünkéből költői pályájára nem egészen nevezetesség nélküli jelenetet; ha hogy ez még szintén ismertetve nincs a Tompa életrajzában, mit én nem emlékszem, hogy olvastam volna benne.

Igei sajnálom, hogy azon 14 darab mű közül nem lévén közölve a lapokban 4 darab, nem írhatom ide, nem pedig azért, mert valami jó barátom szíves volt könyvtáramból 5 darab kézi (t. i. kéziratban levő) munkámat, ezek között egy gyűjteményt, melyben ezen versek beírva vagynak és némely tréfás versezetei Tompának¹ s azon időnkben a Diákság által kéziratban kibocsátott helyi lapból több élczek, sikerült cikkek, — szép szerivel, olvasás végett-é, vagy szándékos eltulajdonítás érdekiből, — elkezelni; ezt igen kutattam sok időn keresztül, mert ezzel még egy dallos könyvemet is elvitt, melybe 420 dall volt beírva s ezeket körülbelül mind tudtam dalolni, de maig sem tudok többé nyomára jönni. Bárcsak azon valaki szíves volna átvizsgálni a kezeiben levő gyűjteményt s legalább azon Tompára vonatkozókat kiírva kedves bátyámhoz elküldené, — talán ezen uton még könyvecskéim nyomába is jutnék.

Istennek áldó szeretete örködjék kedves bátyám élete fölött, hogy a midőn én is már a 60-ik évre indúltam, még sokáig gyönyörködhesünk nemes és szép lelkébe s hallhassuk a buzdító kedves szót.

Szerető tisztelettel maradtam Ungvár, 1880. Sep. 20-án.

forrón szerető öttse

Makay Dániel.²

3.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes Samukám!

Tudod: a középkorban mennyi mindenféle ostobaságok feszegetésére rá értek a zárdai barátok; ez a papi élet, kivált nőtlen embernél sokban hasonlít a barátihoz; egyet imádkozik reggel az ember, s ha akarja egész estig abracadabra-féle mélységes titkokat fejtegethet. Én ugyan ne gondold, hogy mathematicai theoremák és problémák feszegetésével tölteném időmet; vagy azokban gyönyörködném: most még is egy kérdés megvitatására, vagy inkább véleményed kinyilatkoztatására kérlek fel, öszintén megvallván, hogy én — mirabile dictu et auditu! — tanulni aka-
ok; és hízelegni

¹ Derék dolog lenne, ha Makaynak e kéziratot kötete valahonnan előkerülne!

² Makay Dániel 1848 nov. 11-től 1890 ápr. 12-én bekövetkezett haláláig volt ungvári ref. lelkész. 1886-tól az ungi egyházmegye esperesévé választotta. Működése az ungvári egyházközség történetében korszakalkotó.

s complimentirozni ugyan nem igen szokásom ; de most még is igazán megvallva : meg vagyok győződve : hogy e dolgot te nálamnál bizonyosan jobban tudod.

E két rőfös bevezetés után halld a tárgyat :

Egyházamban egy legény elvesz egy leányt, mindkettő protestáns. Azonban 3 hónap mulva mintegy a menyecske meggyermekezik ; de a férj magáénak nem ösmeri a gyermeket és felizen a bábától nekem : hogy ötet be ne írjam a gyermek apjául.

Kérdés : Hogyan inmatriculálnád te e gyermeket ? Most felszólítám a fiú szüleit, mert maga Rosnyón van a csapattal, vagy fogadja vissza az asszonyt ; mert notabene a szülés után elverte ; vagy indítson válópört, mert így élni nem lehet.

Az öregek így nyilatkoznak :

Igen is, készek vagyunk visszafogadni az asszonyt, mert jó asszony, jó dolgos, nem nyelves, és elfeledjük botlását, de a fiú nem kell ! házunkhoz a viláért ne hozza ; ez a mi és a fiunk (az az a férj) gondolatja.

Kérdés : Ha visszafogadja a férj nejét és *akar* vele élni, mit csináljunk az elvetett gyermekkel ? Ki lessz ennek az apja ?

Jancsi Julcsával mint törvényes nejével él ; még is a Julcsa fiát apa nélkül írná a matrikába ? [így.] Hogy lessz ez ? Itt azt mondhatod : hátha férjétől való a gyermek ? nem tudjuk ! apát, anyát be kell írni.

Jaj, de az asszony megvallotta, hogy nem férjétől való. Már most ha consistorium előtt azt mondja az asszony : férjemtől való a gyermek : mit teszesz ? hogy írod be ? Ha azt mondja : nem férjemtől való : szinte hogy írod be ? természetesen : a férj semmi szín alatt nem vállalja a gyereket ; de csudálatos : az asszonyt *igen* !

Hogy a születettek beírását fel ne akassza az eset : be kell írni : hogy írod be az esetet ?

Fel kell-e jelteni és hova ?

Szóval : fejtse ki e tárgy körüli nézeteidet, és valószínűleg *tapasztalás* utáni tudomásodat.

Van egy másik esetem is :

Fay Kálmán, Szentmiklósy Clementinevel jegyesek. A méhi pápista pap nem akar nekik dispensatit eszközölni, és következőleg áldást sem adni *reversalis* nélkül. Ezt pedig egyik fél sem akarja. Most, ha kutyácodik az a veres méhi pap, kihirdetendők lesznek a házások, s általam öszveadandók ; ha kezemben leszsz a kihirdetésről szóló bizonyítvány, mielőtt öszve adnám őket, mit kell tennem ?

Én megolvastam az erre vonatkozó dolgokat, azonban véleményed ebben is akarom hallani, megnyugvást találván : ha egyezni fognak gondolataink. Én ebben az időkből elég *táglelkű* lennék zsidóval is megesküdni ; vagy mást megesketni, ostobaságnak tartván minden ilyes felekezetességet, azonban forma dat esse rei, s legyünk úgy csúfolt *törvényesek*. Azért véleményed, vagy *tapasztalásodat* e tárgybán is !

Úgy is ritkán zsurlodunk papi dolgok és érdekekben, ne sajnálj néhány tollvonást, tölem úgy, mint a tárgytól.

Ma roppant ujságot olvastam Terhesnek az esperesnek¹ egy futó leveléből, hogy t. i. az ellenség hazánkba ütött és már hihetőleg Kassát is elfoglalta.² Csak ördögös ember ez a Terhes, mindent hamarabb megtud, mint más! Remélem, hogy e hír, ha csak az esperes úr iránti tisztelet és reverenciából is új és érdekes leend előtted is, mint előttem!

Gyurászhoz küldj el; köszöntöm; és kérem az ígért gyutacsokat, (Zündereket), vedd aztán magadhoz, és holnap a válasszal, a bemeendő embernek add át.

Egyébaránt isten veled és veletek!

[Kelemér, 1849. jún. 25. ?]

barátod

Tompa.

Külczim: Szentpétery Sámuel pelsüczy papnak Pelsüczön.

4.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves Samukám! Résziben dolgozunk mint a képes. Légy szíves ezen idezárt 9 és egy példányt eladni, a megírtat pedig szívesen venni tőlem. Ennek a veres gúnyásnak az ára 50 pengő kr., a három kék tunikás pedig együtt 40 p. kr.³

Küld haza ott feledett esernyőmet ha tudod kitől.

Isten szeressen a tieddel együtt.

Hanva, majus [1855.]

igaz barátod

Tompa Mihály.

[Boríték és címzés nélkül.]

5.

Szentpétery Sámuel — Tompa Mihályhoz.

Kedves Barátom!

Tartozom neked egy köszönettel azon becses ajándékért, mellyel nem rég meg tiszteltél. Értem a' Teleki requiemre készített beszédet.⁴ Bár be váltanád már valahára azon fontosabb ígéretedet is, hogy velem egyházi beszédeidet közlended!

¹ Terhes Sámuel rimaszombati ref. lelkész, a jeles dalköltő (Megvirrad még valaha, Nem úgy van már, mint volt régen: az ő dalai) 13 évig (1846—1859) volt a gömöri ref. egyházmegye esperese. Meghalt 1863 jan. 7-én Rimaszombatban.

² Ez adat alapján a levél írásának idejét 1849 június 24-ike (e napon szállták meg az oroszok Kassát) utáni napokra kell tennünk.

³ Mint következő 5. sz. levélből látható, a gróf Teleki József felett tartott halotti beszédről szólnak e sorok.

⁴ Címe: *Mit örököl a haza nagy fiai után?* Megjelent Miskolczon, 1855-ben.

Ez a' köpönyege jelen levelemnek.

A' miért hozzád most valósággal írok: az más és komolyabb dolog. A' gömöri P[aróchi]a meg üresült, mint jól tudod. Azt is hallhattad, hogy a' jelöltek közt eleinte Pálkövi ¹ neve is fel volt említve. Ez az a' mi iránt hozzád szóm van. Közülünk bizonyosan te állasz leg közelebb Szentiványi és Draskóczi úrékhoz. Az volna tehát kérésem hozzád, hogy ha még le nincs kötve szavad, vagy valami fontos ok nem áll útadban: vesd közbe magad, és eszközöld, hogy P[álkövi] ne csak emlegettéssék, hanem valóba meg is hívassék... Nem titkolom előtted, hogy e' kérelem részemről is csiklandós, de hosszú magyarázat nem kell neked böltsnek, 's el értesz ha mondom, hogy ezt nekem, és — neked is tenni kell. . . Mindenek előtt tehát biztosítlak — mást te is biztosíthatsz erről — hogy P[álkövi] leg kisebb habozás nélkül el fogadná Gömört, 's az őt jelenleg gyilkolja, ki rólla mást beszél az illetőknek... Magasabb okok sem hiányoznak, mikre az Ev.[angelikus] Egyház főbbjei itt figyelmezni fognak. Tájékozásúl e' részben neked annyit, hogy P[álkövi] és sup[er]intenden[sünk] ² közt újabban feszült viszony állott be. Óhajtottó tehát, hogy [Pálkövi] mozdúljon, 's helyére talám Czékus vagy más jeles Ev.[angelikus] ³ pap menjen Patakra.

Dixi édes Miskám. Mondottnak azonban ezeket csak úgy tekintsd, ha — mellyre meleg barátsággal többek nevében is ismételve fel kérek: tehetsz valamit. Ha nem lehet, mindenesetre égesd meg e' külömben is nyomorúságos levelet.

Válaszodat mindenesetre el várom.

Az Isten pedig köszöntött kedves tieiddel áldjon meg!

Irom Pelsőczön 1855 Jun. 16.

hű barátod
Szentpétery Sámuel.

Külszím: Nagytiszteletű Tompa Mihály úrhoz t. t. Hanván.

6.

Tompa — Szentpéteryhez.

(Válasz az előbbi levélre.)

Kedves barátom! Bizony nem tartanám magamat a Pálkövi barátjának, ha szó nélkül már régen nem jöttem volna ezen gondolatra. Mihelyt a gömöri pap halálát hallottam: neki szántam ezt az állomást; mi is sokat nyernénk szomszédsága által.

Épen Hanvára jött Szentiványi Miklós s a mint csak tőlem telt, beszéltem neki; ígérte közremunkálását; s harmadnap mulva ezt írta Darvas Pálnak: *mondá meg Tompának, hogy tennap tartottunk*

¹ Pálkövi (előbb Palkovics) Antal ekkor sárospataki főiskolai tanár volt († 1862.).

² Apostol Pál miskolci lelkész. († 1860.)

³ Pálkövi maga is evangélikus (lutheránus) volt.

gyűlést Gömörön, Pálkövi szinte a candidatusok közt van. Innen is láthatod, hogy csekély befolyásomat felhasználom P[álkövi] mellett. Azonban ezen urak most mind fürdőre mennek; egyébaránt is a Szentiványiak Gömört árendába adván, végkép odahagyták; mi lesz az eredmény, nem tudom; de csak bízzunk és tegyünk!

Készülök hozzád, szóval többet mindenekről.

Addig Isten áldása legyen mindnyájatokon.

Hanva jun. 26. 1855.

igaz barátod
Tompá Mihály.

[Ez a válasz az előbbi levél papirosára van írva.]

7.

Erdélyi János — Szentpétery Sámuelhez.

Édes barátom!

Te, minapi együttlétünkör Hegedűs¹ közös barátunknál, szóbeszédben úgy fejezted ki magadat, hogy az ellentétek sarkiságain mozgó bölcsészet nem a valódi tudomány; mert, mondád te, becsületes ember csakugyan mindig a becsületeshez vonzódik: így tehát nem az ellentéti, hanem az egyezményes bölcsészet volna tán az ajánlandóbb és gyakorlati.

Tökéletes igazad van, csak engedd meg, hogy nekem is az van. Hiszen ma mondád épen, hogy a Szentistván társulat, a maga munkálkodásaival mintegy mindnyájunkat fölhi; e szerint tehát az ellentétek mozgatják egymást, hoznak elő újat, épen úgy, mint az életben, hol férj és nő, vagy hím és nőtény ellentétisége teremti új lényt. Látnod a plus és negatív soha sincs egymás nélkül, és a delejnek nem plus polusai, hanem az ellentétesek vonzódnak egymáshoz. A gyöngéd nő erős férfit, a gyenge férfi erős nőt választ. A barna spanyol menyecske majd meghal a fehér angolért, s így sógorosodnak. Emlékezzél Othello és Desdemona, ama fekete szerencsen és eme gyönyörű fehér asszonykára.

Emez ellentéteknek egymásban meg kell állapíttatniok. Ez az, mit Hetényi nem tud, és még is egyezményt hirdét; pedig a harmonia épen úgy áll elő, ha külön hangok sőt ellentétesek (contrapunkt) engeszteltetnek össze. Unisono énekelve nem kapunk harmoniát. Azért légy te is a mi részünkön, hová tartoznak Tarczy Lajos, Wargha, Szeremley, Térey, Horváth Cзыrill, Csengeri Antal, Venczel Gusztáv, Pauler Tivadar, Szalay László, Hegedűs László és

Sárospatak, jan. 28. 1856.

barátod
Erdélyi János.

Külczim: Tisztelendő Szentpétery Sámuel egyházkerületi küldött úrnak Sárospatakon.

¹ Hegedűs László sárospataki ref. lelkész, az alsószempléni ref. egyházmegye esperese, kit a Magyar Tud. Akad. 1860-ban lev. tagjává választott.

8.

Tomba — Szentpéteryhez.

Édes barátom !

Mikor nagy buzgalmatokban bennünket S[áros] Patakra elküldtetek, nem gondoltátok meg : hogy *én* nevezetesen semmi jártassággal nem bírok az illyesféle küldetésekben. Ugy jut eszembe : hogy te már voltál deputatus Patakon ; azért kérdéseimre megfelelelhetsz. Tudom : hogy az esperes lessz a vezér, de azért nem tartom feleslegesnek a kérdezősködést.

1-ör Mikor van az az idő, midőn már ott kell lennünk ? gondolom hamarébb mint a régi examenek ideje volt.

2. Mi ott a mi kötelességünk ? s hatásunk köre ? mi teendő van általában így iskolai év végén ?

3. Szokás-e, szükséges-e jelentést tenni eljárásunk felől, olyan formán, mint hajdan a politicalai életben az országgyűlési *követi jelentés* volt ?

4. Anyagi helyzetünkre nézve : hova szállásoltatnak a deputatusok ? én óhajtanám : hogy ne privát helyen, valamelyik professor-nál ; hanem az iskolában lenne szállásunk, vagy legalább *szállásom*. Ekkor úgy hiszem *ágyat* is kell vinni. Hát lovaink hol lesznek s hogyan élmeztetnek ? nem különben a cseléd ?

5. Maga az ember hol és hogyan eszik ? mert semmi kedvem sincs ebédre járni. Most is szívesen megeszem inkább az olyan jó sovány lencsét, minőt hajdan a boldog időben ettem a Marcsekné vagy Szabó Gáborné asszonyom keze után.

Mindezen kérdésekből láthatod : hogy minő jártas és alkalmas embert küldtetek bennem Sárospatakra. S én is jól érzem : hogy csikó létemre, midőn csak lógóra kellett volna fognotok, egyszerre nyereg alá fogtatok. Máskülönben is édes Samukám ! őszintén bevallom : hogy 8 évi mulasztásomnak keserűen megadtam és adom az árát. Roszul hatottak rám e két gyűlésen igen sok dolgok ; talán ha folytonosan járom azóta a gyűléseket, nem lesz olly feltűnő előttem sok visszás dolog. Köztünk és rajtunk igen számos a seb ; *»ki lesz ennek orvosa ?«* magamból czitálva. Látok : lanyhaságot, tökéletes indifferentismust, sőt jellemtelenséget is ; azonban azt is érzem : hogy épen azért, tegyen az ember a mit tehet. Fájdalom hogy az igen kevés lesz ! én már vén ember vagyok ! ha nem *évekre* is, de *kedélyre* nézve.

De hagyjuk ezeket, egy nyugalmas esti beszélgetés anyagául ; mi hogy megtörténhessék : igyekszünk rajta, s valamikor meglátogatunk !

Addig is szíves baráti tiszteletünk — s ölelésünket küldjük nőmmel nektek, nőddel s gyermekeiddel együtt áldjon meg az Isten !

Felelj ! világosítsd fel a kérdéseket, mert különben, nem megyek tovább, csak a Kutyakaparóig,¹ Patak városába ; mint hajdan Tóth Józsi, ki neveztetett vala másképen Krisztus — Tóthnak, a hasonlatdus diáki nyelven.

Még egyszer isten veletek !

Hanva máj. 25. 1857.

igaz barátod

Tompa Mihály.

Külczim : Tisztelendő tudós Szentpétery Sámuel, ref. Lelkész urnak, Tornallya. — Pelsüczön.

9.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes Samukám !

Majd meghaltam. Iszonyú toroklob vett elő, kínzott egy egész hétig, s még most is csak alig vagyok képes két sort írni, annyira el vagyok gyengülve. Azonban meg kell lenni, írni kell, mert azt kérdik : hát káposztát hol veszünk már? Én is azt kérdelem azért tőled édes Samukám : nem lehetne-e nálatok kapni káposztát? ha igen : felmennék magam egy szekéren, nem sok kellene 100 tán 200 fő. Légy szíves tudósítani lehet-e kapni nálatok, — s körülbelől mi áron? Szeretném, ha leveled jövő csütörtökre legkésőbb, Putnokon lenne a postán. Ugy tájékozhatnám magamat Putnokon.

Isten veled, isten veletek !

Oct. 10. 1857. [Hanva.]

őszinte barátod

Tompa Mihály.

U. i. Fiam, feleségem mind mind beteg volt, még most is egy kórház a házam.

[Címezése leszakítva.]

10.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes barátom !

Tudósításodat vettem, köszönöm szívességedet ; a káposztára nézve ne legyetek függőben ; én már nem megyek érte. Tetszett a mindenhatónak igen sulyosan reánk bocsátani kezeit. Kis fiam oct. 23-án reggel kimult.² Fájdalmunkról nem írok semmit.

Isten áldjon meg !

[Hanva, 1857. oct. 24.]

igaz barátod

Tompa Mihály.

Külczim : Tisztelendő tudós Szentpéteri Sámuel ref. Lelkész urnak, Tornallya. — Pelsüczön.

¹ Kutyakaparó volt a neve a Sárospatak déli végén levő vendéglőnek, hová a diákok szoktak járni mulatozni.

² Ez már második fia (Géza) volt Tompának. Szül. 1853 jan. 13-án.

II.

Tompá — Szentpéteryhez.

Édes jó barátom! Kaptam soraidat a Bibliák ügyében. Igen köszönöm: hogy a gyanúsításokat megírtad, nem ujság ugyan már előttem, hanem mégis jó hogy megírtad. Patakon és Gömörön mit csinálnak a Bibliákkal? nem tudom. Én csak annyit tudok: hogy Heckenast nem ád egyetlen példány fiút sem ráadásul, sem a portót ki nem fizeti; hanem én fizettem annyiért, mennyit kaptam és fizettem a szállítási bért is, fizettem azután Tornallyától Hanváig másodszor szekérbért, ha a magam szekere nem mehetett a Verschlágért. Azután a hibás példányokat, (vagy hibáson voltak az *ívek* kötve, vagy a *kötés* a pakolás miatt megromlott) fele árán vesztegettem el részint, részint nyakamon vesznek. Így minden szállítmányt *nehány* forinttal töldottam meg a magam erszényéből. És mégis gyanúsítás és rágalom legyen jutalmam? Köszönöm alássan, nem kérek belőle! Majd szerzek bizonyítványokat s igazolni fogom magamat a kellő helyen.

Bibliát pedig többet nem hozatok; gondoskodjál más uton hiveidre nézve.

Körülményeim a régiek; feleségemet hat hétig virasztottam halálos betegségében, testben lélekben megtört ember vagyok; megvénültem a férfi kor delében, élve meghaltam napjaimnak közepén. De ugy tanultuk és hirdetjük hogy: legyen meg a te akaratom!

Isten áldjon meg szerelmeseiddel együtt!

Hanva jul. 20. 1858.

igaz barátod
Tompá Mihály.

Külczim: Tisztelendő tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész úrnak barátilag. Tornallya. — Pelsüczön.

I2.

Tompá — Szentpéteryhez.

Édes barátom!

Postád éppen akkor lépett be, midőn palástomat felvevén s templomba mentem halottat predikálni; most kijöven, alig van néhány perczem válaszolásra, mert a fiú is siet s más dolog is adta elő magát.

Csak röviden tehát: *én a dologban nyiltan föl nem lépek s nem írok!* okaimat szóval szeretném elmondani; de itt és így is érinthe-tem valamennyire. Polemia, mint párbaj által az igazság soha se derül ki, csak a botrány szaporodik; botrány a Valaki Pál beszéde,¹

¹ T. i. a Sárospataki Füzetek (szerk. Erdélyi János) 1858-iki V-ik füzetében megjelent »Egyházkerületi gyűlés Tállyán« cz. cikk, Valaki Pál álnevű szerzőtől. (515. s köv. lapok.)

botrány a prot. lap mellett megjelent védelem, *ne szaporítsátok!* ez a tanácsom. Ti kimutathatjátok, hogy ártatlanok vagytok, de a feleselés, a czivakodás szaporodik. Ellenségeink ne lássák, hogy magunk közt meghasonlottunk, és most éppen most... nyomorúság a mi életünk! azon vezér urakban is több az *epe*, mint a *közügy iránti szeretet*. Én tehát nem írok; tanácslom ti s[e] írjatok! hadd enyésszék el a dolog csendesen; *megalszik a tűz ha rajta a fa megfogyatkozik*. Hadd aludjék meg! hát a szeretet és feledés *játyola* mit vétett? Röviden ennyit mondok.

Hanem írok egy privát levelet *most rögtön* holnap Hegedűsnek, mellyben a *ti* és *Gömör* dolgait felderítem. Ezt megteszem, meg bizonynyal, s veled is közleni fogom a levelet. Elég lesz tán ennyi? különben írjatok ti ha akartok.

Én nem vagyok *egyenileg* sem olyan állapotban, hogy írhaszak, az Isten keze rajtam fekszik folyvást, és sulyosan.

Még egyet. Bolond ésszel *nem* — *postán* rendeltem meg a Sárospataki Füzeteket, s az illető füzetet nem láttam, nem olvastam. Hiba, ha válaszolni akarnék és okosan, olvasnom kellene. De mint mondom, nem írok másképp, mint privative.

Isten áldjon meg kedveseiddel benneteket. Mihelyt véglegesen elfagy: meglátogatunk.

Hanva dec. 12. 1858.

igaz barátod
Tompá Mihály.

Külczim: Tisztelendő tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak barátságos tisztelettel. Pelsüczön.

13.

Tompá — Erdélyi Jánoshoz.

Tisztelt Szerkesztő Ur! A sárospataki füzeteket *nem* — *postán* rendelve meg: az én hibám, hogy a legujabb két füzetet mai napig sem láttam, s így csupán hallomásból, töredékesen ösmérem azon szomorú ügyet, melly a tállyai sup[erintendentialis] gyűlés szóváltásaiból nőtte ki magát. Mi történt ott s kinek van igaza? jelen nem lévén, természetesen nem tudhatom, de olvasván a prot. lap mellékletét, világos előttem: hogy a *hang*, mellyen a vita foly, fontosabbá van téve, magánál az ügy érdeménél, mellyért foly. Szomorú dolog! Se haszon, se dicsőség belőle, hanem a közügyre nézve világos kárvallás!

Azonban más dologról akarok beszélni. Az érintett füzetek engem úgy szerepeltetnek, a mint soha sem szerepeltem, s így szép alkalmam volna a zajongók számát szaporítani, de a *felszólalgatás* soha sem volt kenyerem; régen megtanultam: hogy a polemia, hasonlóan a párbajhoz, minthogy az is, felette gyarló s tévesztett utja az igazság felderítésének; a vagdalkozást látjuk, egyebet sem-

mit. De általában egész tractusunknak nem vetheti szemére a czáfolgatási viszketeget; a Sárospataki Füzetekben régebben is meg volt bántva Gömör, pietismussal vádoltatván, s mi hallgattunk a házi békességért, legujabban ismét két legderekbabb papunk gázoltatik meg ott, s nem hiszem, hogy ezek az emberek most is el ne nyeljék a méltatlanságot; hogy pedig én e privát levélben kideríteni törekszem az igazságot: csak kötelességemet teljesítem általában és collegáim irányában, s úgy hiszem: kegyed előtt is tiszteletem — s becsülésemnek adom jelét, meggyőződve lévén: hogy ha a dolgok valódi állását ősmérte volna: nem irandotta azokat, a miket írt; s teszem, bár tudom, hogy mint férfinak mi sem esik olly roszul, mint annak tudása: hogy valakin méltatlankodott.

Hogy a füzetekben R[agályi] F[erdinánd]nak s nekem helytelen szerep van adva, és Szentpéteri s Maklárý — kimondhatom világosan — nem érdemelték a döfést: alább egy füst alatt ki fog sülni.

Irják nekem: hogy a Spt. Füzet. IV. 392—393. lapjain ez áll: ... Mi üdvözljük az egyházkerületi bizottság sat. sat. mint tavaly a gömörít, melly követeli R. F. T. M. urak által meglepve hallá őszi gyűléseken mind annak ellenkezőjét sat. sat. (idézve egészen a mit te nekem lemásoltál) ¹ Bocsánat! ez homlokegyenest ellenkezik az igazsággal s erős méltatlankodás egyszersmind. Rosszul volt kegyed

¹ A zárjelben levő megjegyzés Szentpéterynek szól, kinek e levelet Tompa, másolatban megküldötte. — E levélbeli vitatkozás megértéséhez szükséges tudni, hogy a sárospataki főiskolában az 1858-iki júliusi vizsgálatok alkalmával 25 theologus (papi pályára készülő) ifju megbukott s ismétlésre utasított. A vizsgálatokon az érdemjegyeket rendes szokás szerint a tanárokból s egyházkerületi kiküldöttekből álló vizsgáló bizottság állapította meg. A megbukott ifjak pótvizsga engedélyezése iránt az 1858 szept. 21—23. napjain Tállyán tartott egyházkerületi közgyűléshez folyamodtak, de kérelmüket a közgyűlés nem teljesítette. A Sárospataki Füzetek említett 1858-iki IV. füzetében M. L. aláírással »Visszapillantás a mult júliusi áthelyezési vizsgákra a spatiki főiskolában« című czikk jelent meg, a mely, a tudományosság emelése czéljából, helyeselte a vizsgálatok szigorúságát. A czikkhez a folyóirat szerkesztője (Érdélyi János) a 392—393. lapok alján csillag alatt a következő megjegyzéseket fűzte: »E »Visszapillantás« írója különösen fölkért bennünket, hogy nézeteit a vizsgák tárgyában engedjük elmondani. Ő oly őszintén beszél, hogy némelyek talán indiscretiónak fogják venni nyíltságát. Mi e részben nem vagyunk ily érzékenyek; sőt ha csakugyan szigorral járt el az egyházkerületi küldöttség, üdvözljük az eljárást azok ellenében, kik már eddig is szupernadendenciális felhőt szeretnének támasztani az illetők feje fölött, hogy szívélyeskedő sopánkodásaik által a nagy közönségben vádat keltessenek — hol és mikor, ők lássák. Bár volna szavok egyszer már nyíltan is hallható, hogy tudnók: ki honnan fázik, de ők ezt nem teszik, nem merik, hanem annál hitelesebben informálják aztán az egyházmegyéket dolgokról, melyek soha nem történtek, mint tavaly a gömörít, mely követeli (R. F. és T. M. urak) által meglepve hallá őszi gyűlésén mindannak ellenkezőjét, mit némely bölcs belátású urak erőnek erejével ráfentek volna az iskola közvetlen felügyelőire. E czikket illetőleg, ha csekélysegeket olvas benne a közönség, annak a referens nem oka. Szerkesztő.«

informálva, mint az alsóborsodiak a vesztegetésről,¹ maga is bele esett a hibába, mellyről másokat fedd, az az: *hír* után indult el. Emberek vagyunk! Az igazság így van: Szentpéteri s Maklári voltak 1856-ban mind a nyári, mind a téli közvizsgák alkalmával Patakon. Ápr. 22-én 1857-ben a putnoki gyűlésen Szentpéteri erőteljes szavakkal kötötte traktusunk lelkére a sárospataki főiskola ügyeit, a praeparandiát sat. sat. hozzátévén: hogy bizonyos mulasztásokért most is méltó szemrehányást kaptak Patakon. Erre egy pap (Szentpétery régi őszinte barátja) felszólalt, mondván: »Minket csak ostoroznak ott... hát mi velünk mért nem közlik a számadásokat? csak fizessünk, fizessünk, aztán ne tudjuk mire? hát a testgyakorló intézet... most is gyönyörű hírek vannak«... »Tudom mit ért ön, vevé ki Szentpéteri collegája s barátja szájából a szót s beszéde tán betűről betűre ez volt: A számvevőszéki traktákról való híreket okos embernek nevetség még fel is említeni... (közölve szóról szóra, a mit te nekem írtál).² Imé, így informálták ezek az emberek Gömört, s most ugyan nagy szemeket csinálhatnak, olvasván a mi rólok megíratott.

Menjünk tovább. A Sárospataki Füzetek V. 517, 518 Valaki Pál azt mondja: *nem titok többé*... sat. Engedelmet kérek tisztelt szerkesztő ur! titok biz az! vagyis soha nem történt dolog; minket (R. F., T. M.) teljességgel nem küldött egyházmegyénk *eligazodásért*; eligazodott már Szentpéteri relatiójából; a pazarlás felől hajszálnyi utasítást sem adott; nem vonta vissza kétségeit, mellyek nem léteztek, nem könnyült meg, mert nem is voltak nehézségei; hanem küldött, mert *Gömör következett*. Mi (R. F., T. M.) magunk fejtől tettük, a mit e tárgyban tettünk, a mendemonda elhallgattatására, tudván, hogy a hír is vádol, a gyanú is büntet, s relatióink idevonatkozó pontja így kezdődött: *Azon alaptalan kősa híre* sat. Őszintén szólva: nem tartanám igazoltnak az érzékenykedést, melly tán mutatkoznék, ha a traktusok közül valamelyik a maga útján, kellő komolysággal kiküldené embereit eligazodást szerezni valamely dolog felől, vagy gyűlésein egyetmást említésbe hozna a sárospataki főiskolára nézve; s nekünk (R. F. T. M.) bizonynyal lett volna s lenne bármikor bátorságunk illy utasítást elfogadni: *de ez nem történt; nem történt és ez az igazság!*

Még egyet. Mikor R. F. úr és én Patakra mentünk: Szentpétery is ki volt nevezve, és csak hosszas kérésére engedtetett az itthon maradás; még sem tehető talán fel rólunk olly oktalanság: hogy, a vádlót küldjük ki eligazodást szerezni is. Méltóztassék meghinni, hogy Szentpétery és Makláry egészen ártatlanok a *fellejtámasztásban*

¹ T. i. mintha a spataki főiskola jövedelme nem a legszigorúbb takarékoszággal kezeltetnék. A gömöri egyházmegye az ügy megvizsgálására Ragályi Ferdinándot és Tompa Mihályt küldte ki, kik a hír és vád alaptalanságáról győződtek meg, mire az egyházmegye visszavonta kétségeit. Sárospataki Füzetek. 1858. 518—19. lap.

² A zárjelben levő szavak Szentpéterynek szólnak.

s olyan emberek, kik nem csak *szívélyesen sópáncodnak*, hanem fáradoznak és áldoznak is; és adjon az isten nekünk sok ilyen papot!

Végre bölcs Salamonnal tartok: *mikor a fa megfogyatkozik a tűzön: megalszik a tűz*; hadd aludjék meg! én nem akarok egy darabot se vetni rá, azért választám a privát utat; úgy hiszem nem veszi kegyed rossz néven a *felvilágosítást*.

Tompá Mihály.

[Szentpéterynek küldött, sajátkezűleg írott másolat e címzéssel:]
Tisztelendő tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak. Tornallya.
— Pelsűczön.

[Ivrét alak, hátán fekete pecsét. A póstabélyeg kelte: *deczember 15.* (1858.)]

14.

Erdélyi János — Tompához.

Nagy érdemű Tisztelendő úr! Végtelenül rosszúl esett nekem, hogy Maklárý és Szentpétery neveik meg említvék a K[egye]d levelében. Én meg mondhatnám Kegyednek, hogy a' felleg támasztás *gyanúja* alá kit kell sorolni, 's kit méltán vádolni, 's ez bizonyára sem egyik sem másik a' két igen tisztelt név között.

Csudálatos dolog még is, hogy a' mit senki nem mond Kegyed említésbe hozza, mintha csak Sz[entpétery] és M[aklárý] lehetnének olyanok a' világon a' kik felhőt támasztanak.

Én ezt meg vallom, és pedig minden színlés nélkül vallom meg, hogy soha eszem ágában sem vólt föltenni, gondolni; 's ha őszinte bevallásnak vólt valaha becse K[egye]d előtt, vegye olyannak ezt. Ha más valahonnan vólt gyanúsítva Sz[entpétery] és M[aklárý], az nem a' füzetek dolga, 's én mihelyt kissé időm meg engedi, fogok írni Szentpéterynek és Maklárýnak, hogy a' K[egyed] védelmére bizon semmi szükségök, 's az nekünk valóságos fölfedezés.

Fogadja egyébaránt őszinte tiszteletem nyilvánítását's boldog új év kívánásomat.

Sárospatak jan. 3. 1859.

alázatos szolgálja

Erdélyi János.

[Szentpétery másolatában.]

15.

Tompá — Szentpéteryhez.

Édes barátom!

Ime itt van az Erdélyi válasza,¹ olvasd és álmétkodjál! a füzetekben csak az hiányzik a gyanúsító czikkben: hogy neveitek ki nem írvák, s most: *nem tudom, nem láttam, nem hallottam teenss Vármegye!* Még csak az van hátra, hogy én maradjak a lében, mint

¹ T. i. az előző 14. sz. levél.

fogadatlan prókátor! ez mégis nem történik tán, mert miután Erdélyi engem így a sarokba szorított: őszintén megírtam neki az egész dolgot, s leveledből néhány pontot, melyben felszólítasz az írásra. Ezt, tudom, nem veszed, nem is veheted rosszúl, mert különben én maradok benne. Írtam neki: hogy itt az egész világ úgy fogta fel a cikket, mint ti és én. Most ha ír vagy találkoztok: ne állj el s ne álljatok el attól, hogy az reátok van írva, s néhány szó elégtételt kérjete a füzetekben nyilvánosan. Látod ugy-e: hogy volt orrom, midőn sem nektek nem javalltam, sem magam nem kezdtem a polemizálást? látod azóta hogy szokott ő discuralni.

Isten veled, éjjel van. Áldjon meg az Isten tieiddel. Az Erdélyi levelét visszavárom.

jan. 6.

1859.

barátod
Miska.

16.

Szentpétery — Tompához.

Az én czédulám másolata, mellyel Tompához Erdélyi levelét ¹ vissza küldtem.

Pelsőcz. 1859. Jan. 14. — Édes Barátom! Ide vissza csatolva küldöm Erdélyi levelét, mellyet hogy velem közlöttél jól tetted. Látom ebből, hogy gyakran az első rangú notabilitás is parányivá törpülhet pillanatig. Ime ő Bölcsészeti Tanára, kit éppen most koszorúzott meg veletek és felettetek T: szegény hazánk és népünk leg jobbjai a' közbizodalom: és arra kényszerít bennünket hogy mondjuk rólla: vagy nem tudja combinalni a tulajdon tollából folyt állításokat: vagy nem akarja érteni, mosolygó pozával tettetvén nagy ártatlanságot ott, a' hol mi gyarlók mást látunk. Tehát »a' mit *senki* nem mond K[egye]d azt hozza említésbe nagyérdemű Tisztelendő úr? ... és hogy Sz[entpétery]nek és M[aklári]nak Kegyed védelmére semmi szükségök« sat. — Csupa merő gyönyörűség! hát ha még az utolsó találkozásunk óta a' protestáns lapban tovább fejlett nyomorúságos polemizálást is ide gondoljuk? Mert hiszen hát ha hinném is a' mit az előttem fekvő magán level mond: hogyan magyarázzam meg magamnak azokat, miket Erdélyi ott nyílt levélben Gömörről el mondani ismét jónak látott mint alapigazságot, melyre védelme egy részét fekteti: holott az szerintem *hazugság*. Kicsoda tehát azon fel nem fedezett gömöri izgató, a' kinek Patakot piszkoló terhes vádjai után nyomozni két országos embert kellett küldeni a megyének, ha nem Maklári és én, kik épen a' kiküldetés szempillantása előtt referáltunk és vóltunk Patakkal azon évben hivatalos össze köttetésben? Valóban talám azt akarja Erdélyi hogy Te read és Ragályi Ferdinándra nézzünk mi kérdőleg... Már tehát csak ki a' névvel, mert ha Erdélyi csudálkozik is a' Te magyarázatodon:

¹ T. i. a 14. sz. levelet.

azokból a' mik írva vagynak, ha valaki mást tudna ki okoskodni, mint a mit mi értettünk: én azt vagy számár, vagy nem tudom minek merném nevezni. — Na de semmi! be várom nyugton mit ír — ha ír — Erdélyi. Addig is biztosíthatlak, hogy valamint neked jó orrod volt: úgy nekem is vólt és reménylem lessz is némi férfiaságom szó nélkül, 's annak idejében és helyén elégtételt szerezni, ha a' közjó tekintetéből azt — Maklárival minden esetre egyet értve — el nem nyelem. — E nélkül is van milio bajunk. Áldjon meg az Isten! örökké barátod Sz[entpétery] S.[ámuel].

17.

Erdélyi János — Szentpéterhez.

Édes Barátom, Samu,

Tompa nekem minden hely és időadat nélkül egy különös sugallatu levelet írt,¹ melynek tartalmáról akár tudsz, akár nem tudsz, mindegy, de téged érdekel és társadat, Maklár Lajost, mindkettőtökét barátimat. Tompa, a mint látszik, dolgokról ír, a melyeket csak hallomásból vagy mások relatiójából ösmér és erősen gyanakszik, s addig addig tépelődik a gyanuval, míg valónak, constatirozottnak hiszi, hogy az úgy történt és nem máskép, mint ő mondja.

Olvasd meg barátom a Sárospataki Füzetek IV. 392., 393 lapjain e szavaktól: »Mi üdvözöljük« e szavakig: »közvetlen felügyelőire«, és valld meg: vagy-e te abban *meggázolva* mint Tompa írja elég bátran és nem igazán, csakhogy bennök téged bántottnak, engem bántónak mutathasson ki, magát pedig védőd s vádlóm gyanánt igazolhassa. Olvasd meg ama sorokat, melyeket nekem Tompa idéz és ítélj: melyik szó, sor az, mely téged és Maklárty döfi, gázolja? Erre kértem fel Tompát is; és míg ezt nekem ki nem mutatja ő, mindaddig hamisan beszél; vagy én nem tudom megfogni: hogyan olvasnak úgy értelmes emberek, a mint a parasztnak is szégyen volna, a sorok között, hogy mindent látnak, a mi nem mondatik és nem azt, a mi valósággal értetik. Ha e szavakban felhőtámasztásról van szó bizonyos urak részére: nincs-e valóság bennök; hiszen csak az ez, a mit te czáfoltál a putnoki gyűlésen apr. 22. 1857; a mit Tompa cáfolt Jánosiban tavaly ősszel; de ha Tompa rám vagy reánk fogja, hogy a *felhőtámasztók* alatt téged és Maklárty értjük: ez gonoszsággal határos ráfogás. Az Isten szerelméért! hogyan olvasnak, értenek, ítélnek a mi embereink! Hogyan és hogyan?! Hiszen, ott, a mult nyári vizsgákról maradt emlékezetekre van célzás, a mikor néhány (talán 23) ifju a felsőbb pályán visszamarasztatott, s ebből aztán oly láрма lett, hogy Alsóborsodot is elragadta s ezen incidensnek köszönhető az alsóborsodi famózus indítvány, mely miatt volt nekem bajom Édessel. Ezen *szigorú eljárást* üdvözlöm én, mint szerkesztő, azok ellen, kik nem akarnak oly szigort stb. és ebből Tompa eléggé

¹ Az itt 13. sz. alatt olvasható levél.

gyarlón azt veszi ki, hogy én titeket gázollak. Az egyházak informálása is, mely a szerkesztői jegyzetben foglaltatik, egészen más, mint hogy téged érhetne, érthetne; legalább józanul nem érhet, nem érthet.

Lehet, édes barátom, hogy Tompának te vagy más jóakaród írt, mert ő azt nem olvasta a Füzetekből, hanem levélből, a mint maga mondja: *írd nekem* stb. De ha te írtad¹: úgy el vagy fogulva mind az ügy mind én irántam. Elégge sajnálom és annyival inkább, mert méltatlanul. Ha más írta, és informálta Tompát, elég gyarlóság ez utóbbi részéről ellenem, a kit ösmerhetne, nem abból ítélni, a mit és a mi körülmények között, írtam.

Igy barátom, nincs nagyobb szerencsétlenség, mint tollat fogni és írni, ha ugyan az emberek meg nem tanulnak olvasni és annál későbbek gyanakodni, serények gondolatokat tukmálni szóba és írója tollába, a melyeket soha nem gondolt, gondolni esze ágában sem volt. — Egyébiránt akárki ösztönzéséből írta Tompa, hogy te és M.[aklár] vagytok értve a fellegtámasztók alatt, igen szép bók nektek, mert, úgy, nem is lehet más, mint ti, fellegtámasztó; s igen szép jó vélemény én irántam, hogy én barátaimat — kiknek okot nem adtam, hogy ne szeressenek, kiktől jelt nem vettem, hogy gyűlölnének, — taposom, gázolom. Ez malitia, de sorsé-e vagy embereké, nem vitatom, mert a körülmények összejátszása is sokat tehet reá! Elég, hogy megbánjak mindent, a mi hibám nélkül hibává lett, s reám csődíté annyi sok jó ember gyanuját, ítéletét.

Ha tehát se körülmény, se ok, se semminemű jelenség nem mutat arra, hogy te és M[aklár] Lajos vagytok, lehettek gázolva: igen szépen kérlek, tégy le minden afféle véleményt, annyival inkább, mert szavaimat megmagyaráztam, mint szerkesztő s én nem tudom volt-e neked neheztelésed vagy nem a 22—3 tanuló ifju visszamarasztása iránt, mely miatt kezdtek terjesztetni újabb hírek az iskola közvetlen felügyelői ellen, épen úgy mint előbb az anyagi oldalról, szerinted »a számvevőszéki trakták« miatt, már előbb zajongtak némely urak!

Én azt hittem, hogy veled egy párton vagyok eme zajgásokra nézve; s ime' egymás ellen fordítottunk Tompa levelében! A rágalom megtermette gyümölcsét Alsóborsodban, mely csakugyan ezen motívumokon át ment oda és előre fenyegete bennünket, hogy majd így, majd úgy lesz a szup[erintendentialis] gyűlésen. — Én Istenem! Iskolánk egészen jó hírben, s tiszta fényben áll a nagy közönség előtt, s akár tudományos akár közérkölszi tekintetben jobban, mint sok más egyébkor: és ime most támasztanak felhőt ellene egy egyházmegyei gyűlésen! »Akármi a közvélemény, mindegy!« mondják ők, »az az igaz a mit mi mondunk, mi Alsóborsod!« Jó! legyen az az igaz. De hol volt Alsóborsod, mikor az ég zengett? Csakugyan mégis volt annyi érdeme a mostani felügyelőknak, hogy a nyilvánossági

¹ Erdélyi jól sejtette. Tompát Szentpétery kérte fel a közbeszólásra. Olv. a 12., 18. és 19. sz. leveleket.

ostromok visszaverésével nagy szolgálatot tettek nemcsak az egyház-kerületnek, hanem az összes magyar nemzetiségi ügynek is stb.

Ennyit tehozzád, szívem panaszával és fájdalmával. Mihelyt e levelet elolvasád, rejtse el, és ne mutasd senkinek; talán évek múlva jó lesz bizonyoságnak mai keserűségem felől.

Spatak, jan. 7. 1859.

barátod, alázatos szolgád

Erdélyi János.

18.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes barátom! Ismét kaptam Erdélyitől egy terjedelmes levelet.¹ a tudvalevő dologban; e levélben csaknem a végeletekig megyen velem; felhív hogy adjam urát: honnan vettem a jogot benneteket megnevezni, a füzeteket irántatok méltatlankodással vádolni; vagy bizonyítsak, vagy vonjam vissza állításomat. Megfoghatatlan dolgok ezek! nem kárhoztathatlak titeket, mert a Füzetek szavait én is reátok értettem, de csudálkoznom kell a mint ő írja nekem: *világ végeig kell csudálkoznom*: hogy ő illy hangon védelmezi magát, sőt már megtámadottból támadóvá lőn. Úgy-e ember jól jártatok hogy tartózkodó voltam, s titeket is tartózkodásra intettelek? Most benne maradtatok volna a nyilvánosság előtt; s mint érzékenykedő, gyanúskodó, perpatvar-kereső gyenge emberek volnátok a közönség előtt felmutatva. Jobb volt így. Avagy akarnátok-e a Valaki Pál-Erdélyi-Édes,- Kun-Árvai féle gyönyörű czivakodást, melyet legalább is szégyenelnünk kell, — hasonlóval toldani. Szóval jól van ez így.

De most töletek az igazság és barátság követeli, hogy engem ne hagyjatok a lében; vagyis hogy

1-ör Valljátok be Erdélyinek, hogy világosan, határozottan felhívtatok engem czáfolatírásra és nyomatásra. — Én ugyan közlöttem vele *némellyeket*, melyek téged nem compromittálhatnak, leveledből, de szükség: hogy haladék nélkül írj neki te is.

2. Ki kell mutatnotok a Füzetek azt a helyét, mely benneteket megsért; hogy léteznék illyen, azt nem akarja Erdélyi elfogadni; de legyetek férfiak, erősek, s mutassátok meg neki: hogy igazatok volt: midőn megsértve láttátok magatokat.

Az Erdélyi hozzád küldött, nekem írt levelét vissza várom, majd ezt is megmutatom valamikor.

Isten veled s a tieddel! Válaszodat várom mindenekről.

Isten veletek!

Hanva, januar 9. 1859.

igaz barátod

Tompa Mihály.

Külczim: Tisztelendő tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak tisztelettel. Tornallya. — Pelsüczön.

¹ E levél ez idő szerint ismeretlen, de Tompa e leveléből látható, hogy mit írt neki Erdélyi.

Szentpétery — Erdélyi Jánoshoz.

Pelsőcz 1859. Jan. 17.

Édes barátom!

Pillanatig sem akarok késni a' válasszal leveledre, melyet hozzám folyó év és hó 7-én írtál, és a melyet én csak tegnap estve kaptam meg.¹

Mindenek előtt kinyilatkoztatom: hogy Sárospataki Füzetidben meg jelent ama szavakra — melyekben Maklári és én magunkat a' világ előtt bevádlottaknak tekintettük — Tompát én figyelmeztettem és hívtam fel a' közbe szólásra. — Távolról sem azért, mintha szükségem lett volna — ellenedben — az ő országon tiszteelt neve megé bűjni és prókátorságára szorúlni: hanem azért, mert az adott körülmények közt őt láttam erkölcsileg kényszerültnek arra, hogy az ügy valódi állását felderítse, kinek nevét érdeklett cikkeidben világosan felemlítéd, szerepet tulajdonítván neki, minőben ő soha sem jádzott. — Ekként ha ezen ügy érdemét tekintve Tompára volt vagy van valami nehézséged: tedd le azt kérlek, s vádad és haragod egész súlyával fordúlj egyenesen felém; ki bár hozzád képest végtelen parányiságot nagyon is tudom: itt azonban bátorann állok eléd, meg lévén róla győződve, hogy ha engemet kihallgattál — a' leginkább köztem és közötted fenforgó ügyben, mint részrehajlatlan bíró, te magad is nekem adod az igazat, 's azt is belátod, hogy egy részről ha Tompa itt közbe nem szól, vétett volna ellened, kit felvilágosítani; ön maga ellen a' kit igazolni, Maklári és én ellenem, kiktől az igazság kiderítésével, a' keletkezett gyanusítást elhárítani vált — a' helyzet által, melyet nékie itt te adál — kötelelességévé: más részről, hogy ő a' legnemesebben járt el ezen ügyben. Mert midőn én, és a' körülmények tőle nyilvános szót kértünk, — még akkor az Édes és Kun fellépéseknek híre neve sem lévén — és szavát ő legyőzhetlen adatokkal vehette volna körül: itthon minket szépen lecsendesített, téged pedig előre látó óvatossággal magán levélben figyelmeztetett. Mellyre hogy te úgy felháborodol; hogy méltánylat helyett pofozod barátodat az igaz szóért, az nem jól van. — Hanem az jól van, hogy te az igazságnak minden jók öröme, épen most, ismételve megkoszorúzott fő papja vagy, 's tartozol tudni jobban, mint bár ki más: hogy a' hazugság, legyen az bár mákszemnyi — átok és fene, melly árt, öl, és szül veszedelmet. — Viszont az igazságtól; ha bár csak olyan is mintegy patkó szeg, legtöbbször hívatal, boldogság, és élet függ. Miért is azt nem csak illő és szabad, hanem kell is védelmezni, kideríteni. S aztán, hogy a' legbölcsebb is meg

¹ E levél keltezése (jan. 17.) azt a napot jelöli, melyen ezt a levélíró Erdélyinek elküldte. Erdélyinek jan. 7-én keltezett levelét Szentpétery jan. 13-ika előtt megkapta, mert, mint a Tompa következő (20. szám.) leveléből látszik, Tompa 14-én már visszaküldi Szentpéterynek az Erdélyihez írt válasz másolatát.

bótolhat, meg kivált egy szerkesztő, kinek háza nagy, egy ország ; ki bizon nem tudhatja mindég — írván a közügyért — akarhatja ellen is, hol kinek lép a' lábára, és harcolván gyakran a' szem elhomályosodásáig, ha valyon az őt körül tolongó tömegből nem állott e valaki útjában szilaj fegyverének.

És valóban engem az előttem fekvő, 's a' legbizalmasabb baráti hangon tartott leveled annyiban lefegyverzett : hogy téged ama sorokat illetőleg — *célzatos* sértéssel többé nem vádollak, 's meg vagyok rólla győződve, hogy távolról sem a' mi képünk lebegett szemed előtt, midőn azokat írad : hogy szívvel hozzám ma is az vagy, a' ki voltál több tized oltá : Barát . . . Tehát a' kebel megnyugtatta, a — nem tagadom, volt — neheztelés eloszlatva, és a szent béke itt részemről alá írva. —

Másánt van azonban a' dolog a' dacos fővel. Ez körömszakadtig áll a' mellett a' mit neked Tompa bementett. — *Nem akartad*, tehát ez nekem teljes elégtétel magamra nézve : De *akaratom* ellen tollad a' peres sorokban csakugyan úgy tartottad, hogy annak gyanúsító fekete árnyéka — e' vidéken legalább — egyenesen Maklárira és én reám feküdt . . . Úgy voltál e' részben kétségkívül, mint a' hadvezér, ki a' valódi ellenség ellen bocsátja ugyan ki táborát, de a' neki tüzesedett szárny barátföldre is becsap gázlólag. — Elhiszem, hogy kurucz soraidd és rendeid ütege, onnan a te Füzeteidből másokra akart tüzelni, és felőlem találhattál is : de hogy egymás után három tüzes golyó az én békés házamba is bevágott : az már igaz, ha azt nem akartad is, ha azt el disputálni akarod is. — És itt a' te szerkesztői magyarázatod, miként Bodó mást beszél ; cikked fő irányát, mivel nekem semmi bajom : nem azt a' mit kéne : a' bor árát, a' kitérést az alább is kimutatandó pontokat. — Váltig mondja magyarázatod, hogy nem oda nézett, a' hová én elég gyalón gondoltam : hanem az én hátam meg, mint e' részben legilletékesebb bíró, borsózva gondol a' kancsal mészárosra. — Vagy tehát, mint mondod, nem tudnék olvasni ? 's tartozom azok közzé, kik az íróval megbánatják a' születés óráját, kik elferdítik az igaz értelmet, és olvasnak a' sorok között, a' mi mondván és olvasva soha sem volt. — Meg lehet, mondom reá hideg vérűleg ! bár úgy volna ! sohajtja a' vén tapasztalás ! Mert hogy az a' jónak és gonosznak tudásának fája napjainkban is sok keserű gyümölcsöt terem : hogy a' jó szem, melly mindent belát, a' jó fül, melly mindent meghall, hogy a' mívelt kebel, mely mélyebben érez, mint az e' gyaló földön meg járná, és a jól szervezett fő, mely szem hunyorításra is ért, ítél, következtet, hogy ezek mondom nállunk sokszor kár, nem haszon, azt gondolom te is akár hányszor tapasztaltad már. — Menyköveket ! de hogy nem tudok olvasni bajtársam ! és de hogy nem értem a' jó szót, ha az — magyarul van mondván ! Hanem hogy ti írók is elhajítjátok ám a' sulykot nem egyszer, írván úgy hogy aztán vagy az ördög sem érti : vagy magatoknak is be kell — ha nem vallani, legalább látni, — hogy bizony az általatok feltett sorokban nem egészen az, vagy nem csak az van,

a' mit abba mondani akartatok, olyan »ibis redibis« kifordítom befordítom-féle, mi felett aztán elvéte gyönyörűséges húzakodás történhetik. — Nem azt akarom mondani, hogy én a' te klasszikus írmorodot illyennek tartom, — sőt épen az vitt be engem a' hinárba, mert igen is tudtam, hogy a' mit te írsz, meg van az süte főzve : hanem hogy kénszerítessz soraidat kivételként ilyenekül tekin-
tenem.

Mintha látnám miként fogy türelmed, és magadat tudakozva csapod asztalhoz e' levelet mondván : hol itt a' baklövés kimutatása ? avagy eszén jár e' ez a' fiú ? kerengvén, mint a' macska a' forró kása körül, aztán a' dolog érdemére nem tér ? Lassan bajtársam ! épen itt vagyok. Hanem ha te engem egy ív levélre méltóztattál, tele akarom én is írni a' magamét, hogy legyünk ebben is qvittek.

Üssük fel tehát Füzeteid 2-ik folyama 4-ik szállítmányát. Ebben a' »Visszapillantás« című czikk csillag alatti jegyében, — melyben te a' most már szépen dúló kerületi belhaborút a' másik oldal gúnyolással provokáltad, és a' melynek főtartalma ellen nekem semmi panaszom : majdnem betűről betűre ezt mondod : *Hitelesen informálták némelly bölcs belátású Urak tavaly Gömör e[gyház]megyét dolgokról, melyek soha nem történtek sat.* Lásd tehát ez az első tétel, melyre én rá mutatok mint olyanra, mely minket bántott. — Miért bántott ? mert a' mutatott időben épen M[aklár János] és én voltunk Patakkal némi hivatalos összeköttetésben, mint a' kiket Főtiszt. Superintendens Ur oda biztosokul kiküldeni méltóztatott. 'S valósággal az 1856-iki téli és nyári közvizsgákon — jól rosszul az már mindegy — de a' legszentebb buzgalommal jelen is voltunk, 's mint illyenek ha nem is országra szóló hangon, de csakugyan épen a' jelölt időben szólhattunk, szólottunk is e[gyház]megyei gyűlésünkön, ott a' hol kellett felvilágosítás, útbaigazítás, 's a' főiskola eránti részvét nevelése tekintetéből. — Már hogy független emberek ítéletében lehet, sőt kell is lenni olyannak a' mi mindenkinek nem tetszhetik ha szólnak egy közintézettről ; hogy ezen nem tetszést alkotmányos formák közt ellenökben mások ismét szabadon kinyilatkoztathatják, egyes állításokat megtorolhatják : az mind megjárja. — Hanem hogy követekről azt mondhasa bárki világ előtt, »dolgokról szóltak, a' melyek soha nem történtek« — és hogy ezt a' követek ha nem ludasok elnyeljék, az már megem járja. — S lásd még mi is hallgattunk. — Egy részről, mert az ön- és köztudat megnyugtató, másrészt : mert a' szerkezet még mást nem zárt ki, úgy, hogy az a' hazug informáló más is lehetett ; és mert téged barátunknak tudtunk, ki előtt ha talán történt volna is vádaskodás ellenünkbe : teljes meggyőződésig a' baráti kebelnek védőül kellett állani. — Hanem jött a 2-ik szó, határozottabb az elsőnél, mert már ez megmondja : miről informáltatott Gömör, t. i. *vesztegetés és bizalombeli vissza élés* 's a' megszólamlásig reánk mutató annak a' ki csak egy kicsit is gondolkodott és kombinált arról : ugyan kik

lehetnek tehát azok a' Gömöri lázítók? — Második folyam 5-ik füzet 518-ik lapján ez mondatik: »Gömör megye Ragályi Ferdinánd és Tompa Mihály urakat az iránti eligazodásért küldötte Patakra körül nézni, ha valók é a' vesztegetés és bizalommal visszaélés felőli hírek.« — Látod a' mi sérelmünk ezen alá huzott szavakban van leginkább. 'S fájdalom, hogy te ezen szavakat — földi megtiszteltetésed legragyogóbb napjaiban — a' protestáns lapokban mint kétségbe hozhatlan igazságot, magadévá teszed, és hirdeted a' világ előtt, védelmed egy részit azzal támogatván, holott amaz állítás, mint már Tompa is tudtodra adá — akár hol vetted édes barátom — se több se kevesebb hanem: hazugság. — Magyarazzam ki magamat? könnyű dolog. Ha Gömörmegye [t. i. egyházmegye] — mint te mástól vízre víve állítod — *nyomozó biztosokul* küldötte R[agályi] F[erdinánd] és T[ompa] M[ihály] urakat immediate M[aklár] L[ajos] és Sz[entpéter] S[ámuel] után: az — ha szabad nagy szót használni a' törpe ügyben — parlamentarizmus nyelven annyit tesz: hogy vagy szamarak az elsőbb évben ott járt biztosok, kik a' bajt kinyomozni, a' megyét felvilágosítani a' létező viszonyokról nem bírták: vagy hogy talán éppen ők a' lázítók és informálók, kiknek nehéz vádjában nyomozni két első rangú embert kellett megbízni a' megdőbbséget megvédenek. — Itt tertium azért non datur, mert a' *Tavaly* szó keményen rá mutat az időre, állítván hogy az átkos informálás nem máról dátáltatik. — Tudom jól ezen históriát, mert magamat is erőszakoltak, hogy ez utolsó bizottság tagja legyek: át olvastam az ide tartozó okmányokat, ki hallgattam másokat is, 's a' valóság úgy van, hogy Gömör e[gyház]megye *sor szerént következően*, küldötte T[ompa] és R[agályi] urakat Spatakra, *rendes képviselőkül*, semmi különös inqvizitori útasítással, csak mint a' többi megye is szokta: tenni és eszközölni minden lehető jót a' Főiskola java, a' nevelés szent ügye, s általában a' köz- így saját jóra is. — Hogy az ilyen bizottság mit sem húz le a' volt biztosok rovására, igen világos.

Azt se csudáld, hogy így állván az ügy, ez nekem rosszúl esett. Jussom csak eszedbe Náthán próféta meséje. Im te a' hír, dicsőség, 's óriás szellemi kincsek, és ezernyi nagy emberek barátságában gazdag fejedelem, fájlalod ha valaki hűtlenséggel gyanúsít barátid legkisebbjei iránt, kik rád nézve se nem osztók se nem sokszorozók, mit ne érezzen aztán, ki Isten szegénye lévén ama szellemi javakban, alig egy két báránkjára javát, régi kitűnő híve barátságát véli felé hátat fordítani... Azt se mond, hogy *jelt* ez aggodalomra sem adtál, mert hát hogy mást ne említsek, nem hagyta e' legkisebb válasz nélkül hozzád a' legtisztább jóakarattal írt utolsó levelemet? Csak egy szó, csak egy biztató kézszorítás jött e' tőled? Bizonyára ez, más kívüled lévő okok és körülmények össze gondolásával okadatoltá teszik gondolatomat: hogy te engemet is az ellentáborba soroztál.

Semmi baj! nem akartad a döfést! ha látod hogy akaratom ellen még is megtörtént: Fogsz bírni annyi lelki erő és bátorsággal,

hogy ezt *nyíltan is helyre hozd*. — Ezt el is várom.¹ — De im' betölt az iv ! Béke és szeretet Istene velünk ! Ki nem látja a siralmas jelent ? és ki tudja a' bizonytalan jövőt ? A jók összetartására soha sem volt nagyobb szükség ! Édes Jancsikám ! ne csinálj több karakallát ... Rekeszd be a háborút másokkal is ! Légy híve különösen téged régés rég olta tisztelve szerető barátod s alázatos szolgád Sz[entpétery] S[ámuel]nek.

Külczim : Tekintetes Tudós Erdélyi János úrnak, Bölcsészeti és Nevelési Tanára, 's 'a M. T. Társaság Rendes Tagjának, mint a' Sárospataki Füzetek szerkesztőjének st. tisztelettel. S. Patakon.

[Szentpétery sajátkezű másolatában.]

20.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes barátom !

Kíváncsi vagyok képest visszaküldöm Erdélyihez írt válaszd pártját ;² egyebet nem lehetett felelned, mint a mit feleltél ; de reám nézve kétszeres leendett az érdek : ha Erdélyi levelét is elküldöd. Így, könnyen gondolhatok olyasmit, hogy *kíméletből* (t. i. reám nézve), nem csatoltad amazt is ehhez ; olyak lévén benne, mellyeket nem akarod hogy én is olvassak. Nem szükség kímélőnek vagy ovatosnak lenned ! ösmérem én régen ezt az urat, ezeket az urakat, ezeket a szóvivő vezér urakat ! ha nem ösmértem volna eddig : most bizonynyal megösmérem ezen két (nyilvánosan és nem-nyilvánosan) véghez ment vitából. Olyan gyarlók biz ők, a millyen gyarlók csak lehetnek !

Hogyan vagy a visitatioval ? vagy talán nem is mégy ? akkor boldog vagy ! én most vergődtem haza, kifáradva testben és lélekben, az iszonyú ut, hálátlan munka és szomorú tapasztalások miatt ...

De elég ebből ennyi. Isten áldjon meg kedveseiddel !

Hanva, febr. 14. 1859.

őszinte barátod
Tompa Mihály.

Külczim : Tisztelendő tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak tisztelettel. Pelsüczön.

¹ E fölszólításra Erdélyi János a Sárosp. Füzetek 1859 febr. 25-én. megjelent VIII-ik füzetében, a 815-ik lapon kijelentette, hogy a »némely urak« alatt, kik a tiszáninnen kerületben »szuperintendenciális felhőt szeretnének támasztani« a főiskolára felügyelő egyházkerületi küldöttség feje fölött, — nem Szentpétery Sámuel és Maklár P. Lajost értette s hogy ők »nem »némely urak«, hanem »nyilvános« jelleme, kik a mi szemünkben nem szorulnak arra, hogy az igazságszolgáltatást álhírek terjesztésében keressék.

² Az itt 19. sz. a. közölt levél.

21.

Tompá — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Ismét felkereslek levelemmel s abban ismét kéréssel.

A m. t. Akadémia elnöke most küldött hozzám egy adomány-gyűjtő ívet az akadémia épületére. E végett már megkerestek mindnyájunkat a rimaszombati bál czíme alatt. Én tehát nem képzelhetem, honnan telik meg az én ívem, mert üresen csak nem küldhetem vissza ugy-e? Azért hozzátok fordúlok és ajánlom lelkes, meleg pártfogástokba ezt az ügyet. A hol mint visitátorok megfordulunk: keressük meg az egyházakat, a szegény egyházakat és papokat. Eddig szedtek forintokat, mi szedjünk filléreket, *kis* fillért, mellyről a Jézus olyan *nagyot* mondott a templom tornáczában. Legyünk mi is ott »szegény ref. egyház« az építők között. Nagyon szép lenne: ha Gömörnek minden ref. egyháza képviselve lenne egy pár őszintén adott fillérben. Ajánlom tehát e szent ügyet meleg pártfogásodba, tégy egyházlátogatási szakaszodban a mit tehetsz. Gyűjtéledet majd a vályi gyűlésen a főívre átírjuk.

Mi megvagyunk csendesesen. Nőm jelenleg nincs itthon. Szinte szeretem, hogy néha kirándul, addig se látom: hogy epeszi a bánat. Ő is tán szórakozik. Én magam, nem nagy kegyében állok Szent Balázs martyr és arméniai püspöknek, kit a cath. atyafiak úgy tisztelnek, mint a ki a torokfájást eltávolítja. Szünet nélkül kínlódom e bajban. Tehát jól vagyok, csak a torkom véres, épen mint hazánk és vallásunk.¹

Isten áldjon meg kedveseiddel!

Hanva, febr. 6. 1860.

őszinte igaz barátod

Tompá Mihály.

Külczim: Tisztelendő tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész urnak. Tornallya. — Pelsűczön.

22.

Tompá — Batta Bálinthoz.²

Édes barátom!

Itt küldöm a levélpapírokat. Nem sült el egészen a megrendelés, mert a más szájával jól-lakni nem lehet. Tokja összetört a postán; nem is olly csinos, mint az enyém; pedig tökéletesen felírtam mindent: mit? hol? hogy tegyen? Azonban van ebben is nyereség más oldalról; a papir sokkal nagyobb és finomabb, mint az enyém; a tokot meg lehet ragasztani.

¹ A vallás szomorú helyzetére azért utal Tompa, mert az 1859. szept. 1-én megjelent császári nyílt parancs (patens) a magyar prot. egyházakat megfosztotta törvényben biztosított szabadságuktól és önkormányzatuktól. Ezt a patenst, az országos felzúdulás hatása alatt vissza is vonták 1860. máj. 15-én.

² Batta Bálint zádorfalvai (Gömör m.) ref. lelkész, Tompa bizalmas barátainak egyike.

A vetemény-magvakat itt küldöm Ferencznek.¹ Ezzel is némi fatum történt; magamnak is vettem többféle magot, s most, — elvesztvén a Ferencz által dictált jegyzéket, — nem tudom: mit kért ő? Talán eltalálom emlékezetből is. A viola volt 1 frt 25 kr. új p., negyedrészt elvettem, azaz 25 magot mindenik fajból; így

Viola-mag	93 kr.
Sárga répa	12 »
Karaláb	11 »
Balsamina	6 »
Hohe Astern	6 »
Czékla	4 »

Öszv. 1 frt 32 kr. új p.

Ugy is készülök Miskolcra; a mi hiányzik megvehetitek. Majomival² kétszer is beszéltem azóta, mégis elfelejtettem egy fontos dolgot. Soós Lajosnál³ egy debreczeni karos fa széket, gyékénynyel fonva. Szeretnék én illyet. Ha Majomi rendelne s hozatna igen megköszönném. Csak igen erős, vaskos legyen.

A Jams felől is szeretnék határozott tudósítást: mennyit hozasak hát *összvesen*? én t. i. annyihoz állok mint ti egyen egyen.

A karókat remélem nem feledted el.

Isten áldjon meg benneteket!

Hanva, márczius 4. 1860.

barátod

Miska.

U. i. Mi megvagyunk csendesesen; nőm üdvözlő benneteket.

23.

Tompa — Maklári Pap Lajoshoz.

Édes barátom!

Igen kérlek: tedd meg nekem azt a félig barátságos, félig hivatalos szívességet: hogy tudasd velem: mikor és hol történt először szavazás Dapsy Pálra mint ülnökre? s hány szavazattal? továbbá: hol nyert többséget s lett valóban assessor?

Hanva történetét megkaptam; légy nyugton, egyházam ki is fogja fizetni. Isten veled.

Hanva aug. 20. 1860.

őszinte barátod

Tompa Mihály,

U. i. Szemeimre még most is rosszúl vagyok.

Külczim: Tisztelendő tudós Maklári Pap Lajos ref. Lelkész úrnak Rosnyó-Berzétén.

¹ T. i. *Orbán Ferencz* ragályi ref. lelkésznek. Batta Bálint a vetemény-magvakat a következő sorok kíséretében küldte el Orbánnak: »Ferencz! ezt a küldeményt épen most kaptam Hanváról s küldöm neked azon kéressel: hogy a Yamsról írájál Tompának, én e napokban elmegyek, talán holnap is iskolát látogatni és neki valahonnan a Sajó mellől kézbesítettem barátod Bálint.«

² Majomi József alsószuhai (Gömör m.) ref. lelkész, Tompa egyik bizalmas barátja.

³ Soós Lajos keleméri ref. lelkész volt; Tompának jó barátja.

24.

Szentpétery — Tompához.

Pelsőcz 1860 Sept. 10.

Édes barátom!

E pillanatban kaptam meg Sept. 6-ikán kelt leveledet,¹ mint választ a' töllem hozzád még Julius 24-én írt levelemre — nincs különben, hanem hogy ez reám igen leverőleg hatott. Tehát Te az én beszédemnek nem hiszel, a' kért alkalmat sem adod meg, hogy magamat előtted igazolhassam, bár mondottad, hogy szavamnak hitelt adsz. Rá adásúl most megint a' régi nótát fúvod, igen szeliden ugyan, de annál égetőbben a' lélekre írván »*Samukám! több embernek szemére hánytad, hogy rám szavazott.*«² — Mit mondjak reá Mihály mást, mint azt, hogy ez rágalom, hogy a' ki ezt a' te füledbe suttocta, hazudott, hogy én azt nyomorúlt embernek mondom, 's kérlek megint a' gyanúsított szív nyugalmára, adj nevet, helyet, időt, állítsd elő azon több *embereket* szembe velem, hogy míg téged tám hízelgésből, tám ellenem való ráncorból hátam megett ámitanak, fogván reám hazugságot: lásd meg szemtől szembe, miként igazolják magokat...

Külömben, ha Te neked ez nem tetszik: ám maradjon el, hisz úgy is lehet, hogy valami ügyes kortes fogása az egész, ki a Te igen nemes, de ingerlékeny szívedbe azért vet gyanú magvát ellenem, hogy azzal célját segítse elő... Ha így van, ez tulajdonképen dolgozás az én kezemre... Úgy sem készültem sem vágytam soha kormányzásra! 's fájdalom a' vályi kereszt tüzetek közt ki kötött okom sem szűnt meg. — Vedd tehát tudomásúl, hogy én Nagy-tisz-t[eletű] helyettes Esperes úrhoz írtam, fel híván annak körzésére, hogy reám a' közelgő szavazásnál ne voxoljanak, mert az Esperes-séget többség esetén sem fogadom el. Így reménylek legjobb-jaink mostani kívánata szerint hasznos szolgálatot tehetni a' köz ügynek, és be bizonyítani, hogy hivatal kórságban nem szenyvedtem soha, 's leg nagyobb örömem családomra való tekintetből is az, ha síromig becsületes köz ember maradhatek, annak vezérsége alatt, kit az Úr Isten, a' köz bizodalom és saját akarata erre hívandanak.

A jó Isten áldjon meg leg szívesebben tisztelt kedves Felesé-geddel

mindig tisztelve szerető barátod,
vagy ha neked ez nem kellene:
alázatos szolgád
Szentpéteri Sámuel.

Külczim: Nagy-tiszteletű s Túdós Tompa Mihály Úrnak st. st. tisz-telettel Hamván.

¹ E levél ismeretlen, Szentpéterynek Tompához 1860. július 24-én küldött levelével együtt.

² Tompát 1860 márczius 27-én választotta a gömöri ref. egyház-megye esperessé a Terhes Sámuel utódjául, de a kitüntetést nem fogadta el. Már előbb 1857 ápr. 22-én egyházmegyei tanácsbíróvá választották.

Tomba — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom!

Kaptam leveledet s örülök, hogy már annyira mennyire jobban vagy. Ha megkezdődik: halad is aztán a javulás; ámbár én másképp tapasztalom szememen, itt bizony megállott a baj és se ki, se be, mint az ablakfa.

A violamagra lesz gondom, még nem késő sőt hamar is venni, mert könnyen régít kap az ember; februárban (te nem tudom hogy hívod), kezdődik a magvak szállítása, tehát még nem késő. Mondom: gondom lesz rá és veszek, te aztán ne végy; martius elején elvethetjük, úgy hiszem még akkor nem késő. Azonban már csak jöjtek érte, nem árt az, ha jó utban pár órára szekérre ülsz.

Batának lelkére kötöm, sőt neked kötöm lelkedre ötet sürgetni s nem engedni nála oblivióba menni: hogy nekem tavasszal erős, vastag hárs-héjjat szedessen, olyat mint már egyszer adott; nem rózsát oltani lesz az, mert arra finomabb kell, hanem más czélra, csak szedessen nekem egy jó rakást.

Most volt itt a visitatio, Szabó Samu, Ragályi Miksa, Székely János; én nem mentem visitálni, gondolom te se mégy.

Nálunk most egy nagy eset történt; egyik ember meggyilkolta a másikat; a megölt felett magam tartottam rémletes és cifra predikációt; a gyilkost harmadnap mulva elvitték, de először meghurczolták fel s alá a hanvai hosszú utcán, és — megbecsteleníték? koránsem! az egész falu népsége összevissza csókolgatta s mintegy processióban kísérették. A meggyilkolt becsületes, consistorialis ember volt.

Az a fürdő, hova küldöznek s most engem is csálnak: *Koritsyicza*; persze első az egészség! és sat! értem már én ezeket; így útasítgatnak engem Berlinbe, Gräve nevű híres szemorvoshoz. — Az egész fürdő-historia kutyagumit se ér; használ valamit, s mikor haza jöttél: ott vagy a hol voltál.

No de elég ennyi; ugy-e kitettem magamért az írásban mind mennyiség, — mind minőségre nézve. De már érzem is és aligha meg is nem bánom.

Feleségemmel együtt szívesen üdvözlünk! Isten veled!

Hanva, február (nem tudom, te hogy hívod) 3. 1862.

Bálintot is üdvözlöm.

barátod
Miska.

Külczim: Tisztelendő Orbán Ferencz ragályi ref. Lelkész urnak Ragályon.

26.

Tomba — Szentpéteryhez.

Nagytiszteletű Esperes Úr!

A mai napon tartott Egyháztanácsunk Benke István úr elhunytával üresen maradt népiskolánk ügyeivel foglalkozott. Van szerencsém a következőket tisztelettel előterjeszteni:

A jelenleg működő segédtanító Győri Bélának ideje jövő 1863-ik évi február 10-én kitelik. Ő semmi esetre sem marad tovább, mert beszándékozik a főiskolába; célját dcísérjük s nem marasztjuk. A mondott időtől tavaszi gyűlésig tehát szüksége volna iskolánknak valamely ifjú egyénre s kérjük n. t. Esperes urat, méltóztassék illyennel, ha lehetséges, bennünket megörvendeztetni. Jövő tavaszi gyűléskor az egyház rendes tanítót óhajt hívni, kinek fizetése s viszonya az özvegyhez: a méltányosság, fennálló szokás és törvények szerint lesznek elintézendők. Kérjük továbbá n. t. Esperes urat: méltóztassék t. Bodon Ábrahám úrnak pár sort írni, hogy a volt tanító úr restantiájának, a kezébe adott lista szerinti behajtását a törvény útján szorgalmazni legyen szíves, nehogy a restantia miatt az egyház a tanító hívásban akadállyal találkozzék. Ma a restánsoknak 15 napot adtunk, azon túl a Bodon Ábrahám úr hatályos fellépését ohajtjuk és kérjük.

Szokott tisztelettel vagyok Hanván nov. 9. 1862.

alázatos szolgája

Tomba Mihály

hanvai ref. pap.

Külczim: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel Esperes úrnak teljes tisztelettel Tornallya. — Pelsőczön. [Az egész levél idegen kéz (a káplán-jáé?) írása; csak az aláírás a Tombaé.]

27.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Vettem soraidat s mihelyt az utasítások hozzám érkeznek: azonnal megkezdem a visitatiót; ha másképp nem lehetne valami közbejövő akadály miatt, Berzétét és Szkárost mindenesetre meglátogatom. Mióta a berzétei deputatióról, közbejött bajok miatt, el kellett maradnom: nem merek semmit határozottan ígérni, de igyekszem benne: hogy elmehessen a két férfiú Sárospatakra visitatio-mentesen.

A papi kör megalakulásában mindent megtettem, a mit tehettem, mert a komédia semmit se ér; vagy csináljunk valamit, vagy hagyjuk abba végkép; hanem a kilátások igen soványak, nem kell nekünk semmi! az ifju emberekre nincs panasz, de az idősebbek csökönyösesek, mint a talyigás ló. Itt, ha a *Sárospataki Füzetek* s

protestáns lap jární fognak : nagy szerencse lesz. Oka nem vagyok. Felajánlottam magamat előre *mindenre* ; legyünk ketten vagy tizen, járassunk egy vagy 20 lapot, folyóíratot sat. ajánlottam magam : hogy hozzám utóljára jöjenek sat. a süker kevés.

Boldog új évet mindnyájatoknak, neked és kedveseidnek !

Hanva, dec. 27. 1862.

őszinte barátod

Tompa Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész és Esperes úrnak, tisztelettel. Tornallya. — Pelsőczön.

28.

Tompa — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom !

Röviden pár sort. Hogy vagy ? Régen várok valami tudósítást rólad s rólatok. Bata léhaskodott s hazudozott élőlészóval s izenetek által, hogy eljön hozzám, de nem tette s erről nem méltó tovább disszerálni.

Hallom hogy visitálsz, így tehát *jobbacsán kell* lenned ; azt mondták nekem : hogy hétfőn Héthben, kedden Putnokon lesztek ; ép tehát kedden bementem Putnokra, de már csak hült helyeteket találtam. Szepesy látott elutazni benneteket.

Jöjtek, ha nem : írj egy pár sort. —

Kérlek tudatni az illetővel e pár sort : *Ragályi Ferdinándot tiszteli Tompa Mihály ; szabad-e emlékezetbe hozni az ígért rózsaszínű s fehér basarózsát ?* Ujabb nevét elfeledtem, ha ád : küldd be Putnokra a postára, megkapom. — Vagy Hanvára egyenesen.

Mi, megvagyunk s kinlódunk ; én a szememmel, feleségem más ezer bajjal, mellyek miatt ősz óta folyvást beteg ; szép élet, boldog élet ! Barátom, magának is meg kellene már házasodni ; én csak azt mondom Majomival, hogy jó lesz !

Szívesen üdvözlünk, Isten áldjon meg !

Hanva, febr. 14. 1863.

barátod

Tompa Mihály.

Külczim : Orbán Ferencz ragályi ref. papnak. Ragályon Kérem kiküldeni a ragályi ujságokkal. T. M.

29.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes barátom !

Ugy hiszem : eddig már vetted a jegyzőkönyvet s a vele menő egyéb csatolványokat ; ha még nem : pár nap alatt bizonynyal veended. Szerettem volna személyesen elvinni, de egészséggemben

változás esett; mint minden 10 ember közül 9 náthás, köhög, fejfájós: én is azonmódon vagyok.

Szent Lajos¹ barátunk érdekes ujdonságokat írt nekem a pataki dolgokról; tehát Csoma² csakugyan s végre is áldozatúl esett a sárospataki főiskolában trónoló Discordia kisasszonynak! Kár; derék, tudományos fő, de fájdalom, megférkezhetlen természettel bír. Másban is van ott hiba, azt jól tudjuk mindnyájan.

Lajos barátunk meg is nevettegetett erősen engem. Említé: hogy a Pelsőcz-vidéki Olvasó kör számára szeretné megszerezni a *Buda-pesti Szemlét*; én mondtam, hogy L füzetet átadhatok *illendő árért*. Most tehát tudósít s tudósítása kacszajra fakasztja az embert.

A Szemle egy évi vagyis X füzetének az ára 10 o. ft, ehhez járul a postabér, körülbelől 2 uj ft; így öszvesen 12 uj forintba kerül az embernek egy évi folyam; En nem mondtam: hogy ebből le nem engedek, de az mégis váratlan volt előttem, midőn Lajos egy évi folyamért 2 mondd: két forintot ígér! tehát a postabért megadná mégis, és a könyv lenne *ingyen*! Furcsa! Ez prostitutiója lenne a *tudománynak*, és szégyen az eladóra nézve. Mondja azt is: hogy a *jólyó évi* füzeteket rendes árban átveszi, ezt ismét nem értem! Hiszen ez nem naptár, vagy political napi lap, hogy a tennap megjelent szám, holnap elveszítse becsét. Tudomány ez, melly nem esik a pilanattal devalvatio alá. Szóval Lajos atyánkfia in Christo mulattott és megnevettetett engem fainúl.

Micsoda gyönyörű szép idők járnak! talán az égben is német politica van, kicsalni a fák rügyeit, azután rájokfűteni egy halálos dérrel. Nem hiszünk! s a ki nem hiszen: üdvözül!

Hallottad-e, szegény Borsodi³ barátunknak némi kellemetlenségei vannak egyházával, az *adó* miatt. Így van az, törvényeinknek érvényt szerezni, nincs hatalmunkban. Fél szabály rosszabb a semminél. A superintendentia pythiai kétértelműséggel hozza gyakran határozatait. Milly gyalázatosan meg vagyunk verve a *kéri szerződés* ügyében is! Nevethetnek az atyafiak s méltán!

Hanem elég ebből ennyi. Kedveseiddel szívesen üdvözlünk s tisztelünk. A kis leánynak nincs-e valami baja? Isten őrködik a gyermekek felett! Örökdjék mindnyájunk felett!

Hanva, február 18. 1863.

őszinte barátod
Tompá Mihály.

Külczim: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel esperes és ref. Lelkész urnak tisztelettel. Tornallya. — Pelsőczön.

¹ Valószínűleg Maklár Pap Lajos berzétei ref. lelkész. († 1869.)

² Csoma Mihály sárospataki tanár, ki 1863-ban nyugalomba vonult. († 1877.)

³ Borsodi József, a jeles imádságíró, simoni ref. lelkész, kinek Templomi imáit Tompa 1854-ben ajánlotta kiadásra Heckenastnak. Első kiadása: Pest. 1855. — 2-ik u. o. 1863. — 3-ik Budapest. 1880. († 1886.)

30.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Szabon bácsitól kezemhez vettem a 40 o. forintot s így rendin van a dolog.

Nem mondtam hogy praenumberaljon a *Szemlére*, mert nem személyesen végeztem vele; nem is szükség, mert az enyim már be van fizetve s ismét átadom a könyvtárnak, jutányosabban mint amúgy kapna s füzetenként rögtön, mihelyt kapom.

Isten legyen veletek s óvjon minden változástól!

Hanva, mart. 28. 1863.

őszinte barátod

Tomba Mihály.

Külczim: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Esperes urnak tisztelettel. Tornallya. — Pelsőczön.

31.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Itt küldöm a Szemlét; küldöm azonmódon a mint kaptam, s majd annak idejében követelem én is érette: a mit kiadtam érette.

Hanva, apr. [1863?]

barátod

Tomba Mihály.

[Papiros-szeleten.]

32.

Tomba — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom! Kaptam a szemzetet leveleddel együtt. Sáfrány hiába félti úgy fecskendezett rózsáját, mert már nekem 4 lesz jövőre belőle. A szemzetet köszönöm, tán csak megragad egy ha nem több belőle.

A »Nyomorúltakat« úgy kell venni, mint adva van. Irányregény. Az ördög se olvasná el azt a sok elmélkedést, ha regény alakjába nem volna öltöztetve. Meg is mondja előszavában: miről lesz szó a könyvben, a társadalomról, abban a *nyomor* és *tudatlanságról*, s e tekintetben bizony hatalmasan beszél. Gondolata s eszméje több van mint kell, olvasottsága rendkívüli, lelkesültsége lángoló! gyűlöli a zsarnokságot, imádja a szabadságot, méltó helyet akar adni az *embernek*; én bámulom és tisztetem. A Nyomorúltak férfi-olvasmány, a tulajdonképi regény alig valami, pedig a regényességhez is ért, a mint a Notre-Dame mutatja. Akkor, mikor *Rafáel* vagy a *csendes élet* mellett könyveztünk s ábrándoztunk: bizony nem

tetszett volna, de most meg Rafáelt nem volnék képes elolvasni. Látod, Eötvös Karthausijában is alig van történet, mégis remek, eszmei setétek mint a Rembrandt-féle képek, de magasztosak. Auerbach' Dorf-Geschichte-iben szinte alig van valami elmondva, de az előadás népszerűsége s bája csaknem utólérhetetlen. Tehát mindent a maga nemében és helyén! A könyvre nézve tehát egy véleményen vagyunk, azzal a különbséggel, hogy én a világ élő legnagyobb költőjének, még hibáiban is *öntudatlan bámulója* vagyok. Többször és nem futva kellene elolvasni.

Hogy kell-e széna? Kell bizony! Fizetem a hogy és mikor akarod; mert itt a marha járja a rétet, s Tamás vagyok benne: hogy sarjú is legyen.

Isten áldjon meg jó egészséggel! Feleségem szívesen üdvözl velem együtt.

Hanva, julius 3. 1863.

barátod
Tompa Mihály.

U. i. Hallottad: hogy a Borsodi fia kiment a lengyelekhez? Krakóban fogta el s onnan hozta vissza; már néhány nap óta zsoldot húzott, egy egy új forintot.

Külczim: Orbán Ferencz ragályi ref. papnak. Ragályon.

33.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Várom a levárti¹ összejövetel terminusáról a pontos tudósítást; add tudtomra azt is: ha tán semmi se lesz belőle.

Isten áldjon meg!

Hanva, aug. 11. 1863.

igaz barátod
Tompa Mihály.

Külczim: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Esperes és Lelkész urnak tisztelettel. Tornallya. — Pelsőczön.

34.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves barátom!

Itt küldöm a Budapesti Szemle 6-ik folyamának 3 utolsó füzetét is: így adósom az egyházmegyei könyvtár 10 osztrák forinttal. Essék a postadíj az én rovásomra.

Sajó-Kesziben el van végezve az ügy; én személyesen nem voltam ugyan jelen, de ez a dolog érdemére nézve mindegy. Nyomorú-

¹ Lévárt fürdőhely Gömör-Kishont megyében, hol Tompa 1866-ban az augusztus hónapot töltötte.

ság egyébiránt s jellemző az illetőkre nézve, hogy ily csekélységben megegyezni nem tudnak, hanem felsőségre, deputatióra szorulnak. Diószeghy Zs. elvégezte a dolgot. Perjési fizet Ragályinak két köből gabonát, másfél köből tisztabúzá, négy mázsa szénát, négy mázsa zabszalmát.

A putnoki járásban, vagy is a *száraz völgyön*, én leszek az idén az egyházi látogató. Ez magában nem nagy ujság, hanem az a humorja van a dolognak : hogy a mint hallok a *zubogyi* és *imolai* lelkész urak az egyházmegyei könyvtárra kivetett egy új forintot (talán tavaly se adták meg,) befizetni vonakodnak. Különösen a zubogyi erősködik. Tagadják azt is határozottan, hogy volna egyházmegyei végzés, mely azon fizetést parancsolja vagy rendeli. Édes barátom ! én játszani magammal soha és semmi körülményben, senki fiának nem engedem meg, legkevésbé pedig akkor, midőn az egyházmegyét képviselem. Kijelentem tehát : hogy a megtagadás esetére a mondott helyeken és lelkészeknél az egyházmegyei látogatást, vagyis canonica visitatiót végrehajtani nem fogom, sőt bele se kezdek. Tégy az említett uraknál addig valamit, nevezetesen közöld velők az egyházmegyének idevonatkozó formás határozatát ; mert félek, hogy nagyobb kellemtelenség lesz *akkor* a dologból. Addig mig visitálni mennék : érintkezzél velem e dologban.

Régen nem láttuk egymást. Mi nem nagyon virágzó napokat élünk ; feleségem négy hét óta nem hagyta el az ágyat ; felfordulva van a ház, a lélek leverve. De hiszen, fájdalom, ösmered jól az ilyen állapotot ! Miért nem 40 év az emberi élet véghatára ? de úgy, hogy addig az ember élne, élne úgy ahogy kell, s a hogy ohajt, vígan, boldogan, szenvedés nélkül !

Isten áldjon meg benneteket minden javaival ! Boldog ünneplést és új évet ! azért írom mindkettőt, mert kívánom is igazán ; de meg ki tudja : mikor ér hozzád ez a levél !

Tehát mégegyszer

Hanva, dec. 21. 1863.

igaz barátod
Tompá Mihály.

35.

Tompá — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Vettem mindent ; csak legyen kinek elvégezni. Feleségem 7 hét óta meg nem mozdult az ágyról. Főlesleg mondanom : hogy csak a legkényszerítőbb esetben maradok el a visitatióról. De bizony nyomorult állapotban vagyunk. Te, ki jó hitvestárs vagy : érteni fogsz engem.

Megütközéssel látom : hogy már régebben hozzád indított leveletem ¹ (a Budapesti Szemle két füzetével, letéve a tornallyai papnál), nem kaptad. Levelemben az volt : hogy az imolai, de különösen a

¹ Az 1863. decz. 21-ikén kelt s itt 34. sz. a. közölt levél.

zubogyi lelkész, az egyházmegyei könyvtárra határozott 1 frtot, fizetni vonakodnak, s *beszélgetik* : hogy nem is fogják fizetni. Ezt én úgy fülhegygyel hallok. Én kijelentem, hogy nálók a visitatiót végezni nem fogom, mert magammal, kivált mint egyházmegyei küldött játszani nem engedek. Talán már tavaly se fizették. Azt mondják : azt nem is határozta sehol az e.-megye. Arra kértelek levelemben, hogy küldd meg nekik, vagy inkább nekem a mondott dologról szóló egyházmegyei világos végzést, vagy írd előre hozzájuk, mert a vonakodás esetére scandalum lesz. Most újra azt mondom.

Ezt a leveletem bizonyosan nem kaptad. E tárgyban tehát még érintkezünk. Most léptem haza Csízből, a gondnoki számadásról, délután 3 órakor ; átfázva éhesen, de így is, bár sietve, meleg szívvel öllelek

Hanván jan. 11. 1864.

igaz barátod
Tompa Mihály.

36.

Tompa — Szentpéteryhez.

Nagytiszteleltű Esperes Ur !

A 78 o. forintot, a jegyző könyvet, pecsétet, táblázatokat szóval mindent vettem.

Ki teljes tisztelettel vagyok Hanván január

11-én 1864.

alázatos szolgálja
Tompa Mihály.

Az anyakönyvi másod-eredeti példányokat küldöm. T. M.

Külczim : Nagytiszteleltű Szentpétery Sámuel Esperes urnak teljes tisztelettel. Pelsőczön.

37.

Tompa — Szentpéteryhez.

Nagytiszteleltű Esperes Ur !

Vevén a tisztelendő dekáni hivataltól az egyházlátogatásra tartozó iratokat, látom : hogy a putnoki járásban csupán a ragályi, zádorfalvi és alsószuhai lelkészek fizették meg a múlt évben az egyházmegye könyvtárára határozott 1 új forintot. Így többen vonakodnak, mint multkor írtam, akkor csupán a zubogyi és imolai lelkészeket említvén fel. Nem tudom : méltóztatott-e a tárgyban valami lépést tenni? ha tán még nem : így már többnek szólhat a lecke. Félek, ösmervén saját természetemet és hivatalos állásomat, az összeütközéstől, s ohajtom ezt a mint lehet megelőzni. Ha egyebet nem : az egyházmegyének a tudva s szóban lévő dologra hozott végzését kérem hivatalos alakban.

Teljes tisztelettel vagyok Hanván január 21. 1864

alázatos szolgálja
Tompa Mihály.

Külczim : Nagytiszteleltű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész és Esperes urnak tisztelettel. Tornallya. — Pelsőczön.

38.

Tompá — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Ez, a már általad ösmért ifju ember, szegénysége miatt nem folytathatván tanulási pályáját : tanító akar lenni. Hozzád megyen pártfogás és tanácsért. A többi előadandja szóval.

Isten áldjon meg kedveseiddel !

Hanva Mart. 3. 1864.

igaz barátod
Tompá Mihály.

U. i. A beküldött statistikai táblázatban aligha egy kis hiba nincs. Szuhaíói egyházfi : *Járdán László*. Nem tudom úgy van-e ott ; még könnyű rajta segíteni.

Külczim : Nagytiszteletű tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész és Esperes urnak tisztelettel. Pelsőczön.

39.

Tompá — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

A Hevessy Pál ellen folytatott processus olyan stadiumra jutott : hogy az ügyvéd kénytelen lesz a legközelebbi gyűlésen bizonyos kérdéseket tenni az egyházmegye elébe. Légy szíves azért gondoskodni : hogy a kért szerződés¹ kéznél legyen, ha netán szükség lenne a dologhoz szólni. Szerdán délután 4 órakor én már Balogon leszek. Tehát a szívesen ohajtott viszontlátásig !

Hanva mart. 25. 1864.

őszinte barátod
Tompá Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész és Esperes urnak tisztelettel. Tornallya. — Pelsőczön.

40.

Tompá — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom !

Kellemesen voltam meglepetve leveled s jegyzeteid által. Lám, a mai világban is akad még lelkiösmeretes olvasó ! Észrevételeidet olvasva, a legtöbbször rögtön láttam, hogy igazad van ; némelyik-

¹ Ez a szerződés, melyet a tiszai ág. hitv. evang. és a tiszáninneni ref. egyházkerületek megbízott képviselői 1830 május 6-ikán Kér nevű abaújmegyei községben készítettek, szabályozza az ág. hitv. ev. és ref. egyház lelkészeinek a másik felekezet híveinél teljesített lelkeszi szolgálatokért követelhető járandóságot. E szerződésről szó van a 29. sz. levélben is.

ben azonban nem jó értettél, másokra nézve ellenészrevételeim lesznek, ha az Isten hozzánk hozand ; mert sokat írni nem bírok. Átalában, nem sokat törtem a fejemet az egész historia kiállításánál ; elmúlt az idő, melyben én tárgyam iránt lelkesültem. Vénülünk ! Unaloműzés és szakmányból teszem legtöbb dolgomat. E beszédekre nézve is, kevés örömet adna, ha azt mondanák rólok : jók ; kevés bánatot, ha azt ; roszak. Valeant quantum etc. A mai napság megjelenő predikációk nem adtak sem lelkesülést sem útmutatást. Mindazáltal *szívesen és érdeklél* vettem jegyzeteidet, s reám nézve nem hasztalanul tetted azokat.

Nagyobb ennél : hogy igen régen és szívesen várlak s várunk benneteket ; magam is készültem régen, de a sok baj s kellemetlenség miatt nem juthattam el.

A rózsák jun. 12—18-ig fognak alkalmasint virítani ; az az virítanak melyek életben maradtak. Temérdek kifagyott, kiveszett. Ilyen tél után ilyen tavasz ! Különben tudósítlak még egyszer e felől.

Jól teszed, ha a zabot elhozod, azt t. i. mely nálad van ; a Bálintonál levőért majd magam megyek. Azért fel ne drombézolja valahogy az úrfi, mert nem engedem ; nagy szükségem van rá. 5 véka zabom termett az Urnak 1863-ik boldog esztendejében.

Ha addig Miskolczra vetődnétek : ruhám van Eötvösnél hozzátok ki.

Bizony sokan meghaltak ! Kazinczy, Hajnik, Zilahy, Láng Ignác sat. Homines sunt mortales.

Megvagyunk, élünk, vesződünk. Feleségemmel szíves üdvözlünk. Szemem kifáradt. Isten áldjon meg.

Hanva, május 30. 1864

barátod
Miska.

Külczim : Orbán Ferencz ragályi ref. lelkész úrnak. Ragályon.

41.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Ma 9-ed napja átfázás miatt náthát és iszonyú nagy torokgyuladást kaptam ; ez a baj le szokott nálam folyni máskor 3—4 nap alatt, de most a nyugtalankodás, aggodalom sat. által zaklatott testben kényelmesebb fészket talált s nem akar távozni ; a baloldalon még most is igen szűr. Mindent elkövettem már a mit szokás, de semmi se használ. Légy szíves valami *hasonszenvi* szereket küldeni s a velők élést röviden érinteni.

Köszönöm szíves részvétedet ; bizony mi most meglehetősen zaklatott állapotban vagyunk ; azonban jó az Isten s nőm már-is könnyebben érzi magát.

Leveled tartalmára, illetőleg a putnoki dolgokra bővebben kibocsátkoznám, ha más állapotban volnék ; így csak annyit : hogy ezek a Pap-fiúk igen czudarúl producálják magokat.

A füzetek egy számát, vagyis a Szemle egy füzetét küldöm. Igen szívesen tisztelünk s ölelünk benneteket.

Isten áldása legyen veletek !

Hanva nov. 9. 1864.

szerető barátod

Tompa Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész és Esperes urnak barátságos tisztelettel Pelsőczön.

42.

Tompa — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom.

Szeretnélek már meglátogatni benneteket, de vagy egy vagy más baj mindennap adja elő magát s jó szándékom vízzé válik. Látogatásomban, mint mindenben a világon egy kis érdek is fekszik, Bálint gazda t. i. georgina-töveket ígért, de még eddig nem teljesítette ígéretét, remélem : nem felejtette el. Csőtörtöki napon Putnokra szállíthatná, ha ugyan a fatum miatt lehető ígéretének teljesítése.

A kit egyszer a kígyó megcsíp, vagy majd megcsípett : a gyíktól is fél. A protestáns vallásra térő szülével mily korú gyermeke megyen szó és kérdés nélkül által ? és : Hány éves korig kell a gyermeknek, nevezetesen a leány-gyermekeknek a protestáns vallásban háborítlanul nevelkednie : hogy azután ne reclamáltathassék s törvény szerint protestáns maradjon ? Közöld velem tudomásodat e két kérdésre nézve.

Különben semmi újat nem tudok írni ; megvagyunk, veszdünk, nyomorgunk. Érzem a vénség, az útálatos vénség közelgetését ; kedvetlenség, lehangoltság fog elő gyakran s minden nagyobb ok nélkül. Társaságom nincs, tán ha volna : azt is megunnám ; dolgozni nincs kedvem, dolog nélkül nem tudok hova lenni, szóval se ki se be. A tavasz itt volna, de gyalázatos idők járnak. Azóta Miskolczon is voltam, lefotografíroztattam magamat az akadémiai album számára csakugyan. Miskolczon szívesen láttak a fiúk, egyikét napig el is tölthettem volna jól az időt ; de hazasiettem, miért ? magam se tudom ; itthon bántam : hogy egy napot még ott nem töltöttem. Jó volna ha közelebb volnátok hozzám, vagy enyelegnénk, vagy veszekednénk, még az utóbbi is jobb a semminél.

No de elég mostanra. Isten áldjon meg !

Hanva, april utolsó napján

1865

barátod

Miska.

Külczim : Tisztelendő Orbán Ferencz ragályi ref. Lelkész urnak. Ragályon.

43.

Tomba — Szentpéteryhez.

Édes barátom !

Kedves nődhöz véletlenül szerencsénk lévén : feleségem említette előtte folytonosan kínzó baját, a fejfájást ; kedves nőd valami fűvet ígért s Tercsikétek által szíves is volt elküldeni ; tehát megkaptuk és köszönjük ; azon szíves és gyengéd sorok kíséretében, melyekkel kaptuk : még sokkal kedvesebb az, s a Nénike valamikor majd személyesen is megköszöni. Addig is Isten áldása legyen rajtatok s fogadjatok szíves üdvözlötünket s ölelésünket.

Hanva, május 3. 1865.

Öszinte barátod

Tomba Mihály.

U. i. Ennyit a barátoknak s szeretett családjának ; most még egy pár szót az espereshez :

A *Budapesti Szemle* új folyamát, az egyházmegye részére nem rendeltem meg s nem is fogom. Tartozom vele magamnak : hogy nem érdemlett s annál fogva rosszúl eső czélozgatásaitok s csipkedéseitek elől félre vonuljak úgy *kicsinyben* mint *nagyban*. Kezdem a kicsinyen. Akár Szabon urnak Rimaszombatban, akár s még inkább neked Pelsüczön jobban kezetek ügyében van praenumerálni s rendesebb is lesz.

Külczim : Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkész és Esperes urnak tisztelettel. Pelsüczön.

44.

Tomba — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom !

Haza kerültem Miskolczról ; ¹ sok (*most*, és aránylag sok), pénzt ott hagytam, de eredményt mentülkevesebbet hoztam haza. Rosszabbul nem vagyok, sőt valamicskével jobban s hiszem : hogy az idő és nyugalom végrehajtja a többit. De *én és nyugalom* ! ezen magam is csak mosolyogni tudok. Azonban nagy szó az a *muszáj*. Szerettem volna már hozzátok menni, de teljes-lehetlen, mert hátam és mellem *ki van himlőztetve*, mégpedig oly mértékben hogy az inget is alig tűröm ; így alföldi kirándulásunk is még marad, de határozott s erős akaratom : hogy bár később de történjék meg. Fájdalom, már Igriczi kiesik a sorból. Én most is láttam Schwarz urat egy pár órára s ígérkeztem neki s nekik nevünkben. Ha néhai Várady János bácsi meglepett benneteket fogatlan szájával : bezzeg meglepett engem Károly barátunk, ki éppen úgy ejti már a szót, mint amaz ejtette. Mily gyalázatos tünemény ez az *elvényülés* ! Ha még hozzá veszed : hogy a lélek,

¹ Miskolczon gőzfürdőt használt.

jellem, kedély épen úgy elvénülnek s az egész ember (általánosságban szölok), elrongyollik: nincs miért kivánni a hosszú életet.

Valami nassau-hercegségi (selti) vizet is iszom savóval; kialkudtam, megfizettem jó drágán Spuller uramnál s itthon látom: hogy többnyire *régi töltésűek* a korsók. Az ember orcza-pírulás és zsenérozás nélkül csálja egymást.

Miskolczon iszonyú hőség volt; én már alig álltam a dicsőséget s hazajöttem. Mit a politikáról, a jelen s jövő dolgokról hallottam elég sok, de mind egyre megyen ki, s az a vers vége: hogy már megfogtuk vagy megfogjuk az anyját s minden jó lesz. b. Sennyeit így jellemzik (nagy dicséretére) a lapok: *a kiegyenlítés eszméjének megtestesülése*. — Most olvasom a b. Jósika *Emlékiratait*; ha élne ez az ember, milyen teremtettségét vinne véghez.

Miskolczon *nagy kakast* terveznek a toronyra. Ha a magyar, a régi szó szerint, nagy pipáju s kevés dohányú nemzet: mi kálvinisták nagy kakasú felekezet vagyunk. Jó, nincs ellene szavam. De az aztán mégis furcsa, hogy miután a kakas megaranyozására 80 darab arany kell és nincs: elindul a miskolczy 3 pap a püspök vezérlete alatt és házról házra jár, aranyat kéregetni. Nem is jó néven vették tán: hogy véleményemet e dologban szabadon kimondtam a papok, püspök és főgondnok előtt.

Kónya Pali barátunk irtóztató ember. Soha se hittem: hogy valaki ennyire elfeledkezhessék magáról, becsüléséről, állásáról és családjáról.

Olvastátok-e a protestans lapban: mikép akarja Czelder atyánk-fia brevi manu püspökké tenni magát? ¹ Én, a lap közlése mellett három, ívnyi hosszú levelet olvastam a püspöknél, egyet Koostól, ² egyet Czeldertől, egyet Vinczétől: ³ s mondhatom, hogy cifrán vannak azok az urak s az a híres Missio furcsa historia. Czeldert én körülbelől ösmertem, de volt idő, midőn befogta szememet s szájamat s méltányolni sőt dicsérni kezdtem. Ime a szeg csakugyan kibútt a zsákból.

Hanem úgy gondolom: hogy elég lessz ennyi. Majd személyesen többet. A gyűlés is közelget. Addig még látnunk kellene igazság szerint egymást. Válaszolj, fecsegjünk *így* legalább. Csókollak benneteket!

Hanva, augst. 9. 1865

barátod
Miska.

¹ Tompa itt a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1865-iki évf. 29-ik számában (940—947. hasáb) megjelent jegyzőkönyvre czéloz, mely a moldva-oláh-törökországi első prot. magyar missio 1865. máj. 15—16. napjain Bukarestben tartott »első missiói szent zsinat«-ról vétetett fel. E jegyzőkönyv szerint tárgyalatott az is, hogy Czelder Márton, a missoi vezetője nevezessék, illetőleg nyilváníttassék az ottani missiói egyházak püspökéül.

² Koos Ferencz bukaresti missiói lelkész.

³ Vincze Dániel ploesti missiói lelkész.

45.

Tomba — Orbán Ferenchez.

Édes barátom !

Megfogadtam szavadat s neki döltem a pesti útnak és most másfél hét óta itt vagyok. Az eredményről bajos volna valami bizonyost mondani ; egy hanggal állítják : hogy mell — vagy tüdőbajom nincs, de inkább *gerinczemben* van a kór ; akár hogy van mégeddig jobban nem vagyok s rajtam meg-megújulnak a kellemetlen alteratiók. Még néhány napig mulatok s aztán hazamegyek.

Pesti mulatásomról mit írjak ? Olyan rosszúl esik : hogy nem a hajdani érzésekkel töltöm a napokat ; valaha felemelt fővel, az ujság és érdekeltség frissítő érzésével, boldogan és büszkén jelentem meg irodalmi társaim körében a fővárosban, a Centrumon ; most tán a *kor* vagy a *kór* miatt *viasszan* hat rám minden ; ohajtanék mentül kevesebb emberrel találkozni ; az irodalmi érdekek, körök, jelenségek, emberek fel nem villanyoznak. Kortársaimat betegesen, elkopva, elnyűve, elvénülve találok testben és kedélyben. Különben nagy változás van Pestnek a *külsején* is ; nagyot épült, szépült mióta nem láttam, benne zajos, mozgalmas az élet.

Politikáról keveset írhatok ; találkoztam ugyan már néhány politikai kapacitással és szóvivővel, de ezek se tudnak sokat s különösen bizonyost nem. Annyit látok : hogy itt *általános* az *egyezkedési* szellem ; várnak, remélnak, bíznak az emberek. Különben az új kormányoknak az a nagy baja : hogy *pénze nincs*, s nem bizonyos hogy 5—7 hó alatt nem lesz-e kénytelen visszalépni, a mikor aztán — a mint mondják — ismét ott leszünk a hol a mádi zsidó ; mit *nagy szerencsétlenségnek* tartanának. — Mert »most vagy soha !«

No de majd szóval többet ha hazakerülök, addig is Isten veled !

Pest sept. 9. 1865

barátod
Miska.

Külczim : Orbán Ferencz ragályi ref. papnak Putnok (Gömör megye). Ragályon.

46.

Tomba — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Én Pestről is haza-kerültem, de fáradságomnak és költekezésemnek kevés eredményét hoztam haza. Úgy látszik : Pesten se sokkal tudnak többet, mint Putnokon vagy Poszobán.

Nem lehetne-e nálatok édes barátom 6—8 fontnyi jó juh-túrót kapni ? már akár be van csinálva bődönbe, akár nincs : mindegy ; még jobb ha már bődönben van. Vagy feljebb tőletek a tótságon ? Igen leköteleznének, ha kaphatnék. Pesti házigazdámnak akarom

küldeni, kinél 15 nap tanyáztam, s ki, a mint észrevettem, — a túró nagyon szereti.

Igen szívesen üdvözlünk és csókolunk mindnyájatokat.

Lehetne egy két szót szólnom papi és politicai dolgaink felől, de nincs kedvem, lelkem testem beteg.

Még egyszer Isten áldjon meg benneteket !

Hanva, oct. 12. 1865

őszinte barátod

Tompa Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész és Esperes urnak barátságos tisztelettel. Pelsőczön.

47.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Ugy gondolom : kaptad leveletem, melyben péntekre vagy szombatra kértem a sajtót vagy túró. Idezárok két forintot, ha elég nem lenne : majd utólag pótolni fogom. E levelem átadója, átvevője lesz a küldeménynek.

Még egy kérésem van hozzád. Nem adhatnád-e át nekem pár napra Argentit? ¹ e könyvből én ki akarom kutatni betegségemet ; s majd ha, — mint szándékom később — az allopathicus gyógy-móddal felhagyok : a homeopathiát is megpróbálnám. Tudod hogy a hajos ember mindenfelé kapkod.

Szíves üdvözlötünket átalában !

Hanva oct. 20. 1865

igaz barátod

Tompa Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkész és Esperes urnak tisztelettel. 2 új ftal s egy kendővel. Pelsőczön.

48.

Tompa — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom ! Kaptam leveledet s részvétedet köszönöm. Az én állapotom minden esetre különös, válságos. Bajom a hátgerinczben van s majus óta fejlődve, legkisebb hajlamot se mutat a javulásra, hanem szünet nélkül gyötör és szenvedtet. Emésztő, üző-hajtó láz van bennem, hát- és mellfájdalommal, nincs nyugtom sehol ; annyira járkálok és kifárasztom magamat : hogy már majd eldőlök s még se bírok utána két perczig egy helyben ülni ; a nyugalás kéje ösmeretlen lett előttem. Időmet nem tudom hová tenni, mert még olvasni se vagyok képes, sőt hallgatni is alig. Foglalkozás-

¹ Argenti Dömének »Különféle betegségek hasonszenvi gyógyítása« cz. könyve, melynek első kiadása Pesten 1847-ben, 2-ik ugyanott 1855-ben, 3-ik 1858-ban jelent meg.

elszórakodás- vagy mulatságról szó sem lehet. Ez az állapot páratlan. Nem tudok hová lenni. Erőltetem magamat, megfeszítem akaratomat egészen és az eredmény, úgy szólván semmi.

Idegen gerincz-bántalomnak mondják, mi közel áll, ha még nem az, a *gerincz-sorvadáshoz*, mely egyike a legrettenetesebb s hosszabb nyavalyáknak. Tessék így, s ebben elveszni!

Hozzá még lelkem, gondolatom szüntelen e tárgyat őrli; képzelődés- és imaginatioval foglalkodó ember lévén mint versíró: most keservesen adom az árát.

Igy vagyok én édes Ferenczem régen, s legkisebb javulása nélkül a nyavalyának. — Kik nem érzik: nem képesek képzelni se állapotomat; könnyen ítélnék meg, mit nem csudálok s nem kárhovatatok; de e borzasztó állapotot én érzem.

De elég ebből ennyi. Szép volna, ha e szép őszi napokban még láthatnánk benneteket!

Isten veled!

Hanva, oct. 27. 1865.

barátod

Tompa Mihály.

Külczim: Tisztelendő Orbán Ferencz ragályi ref. Lelkész úrnak. Putnok-Ragályon.

49.

Tompa — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom!

Nagyon szívesen teljesítném kívánságodat, hogy t. i. írjak valami jót sorsomról, ha az lehetséges volna; de az igazságot követve, egészen lehetetlen. Még rosszabbul vagyok; mi igen természetes, mert erőm napról napra fogy; tíz hónap óta fogy az olaj a mécsben, nem csuda, ha fogyása már igen érezhető. No de a tavasz úgy-e? Bajosan segít rajtam az is; a bajok szövevényébe egészen belesülyedtem; hátam fáj, melltem fáj, lábaim elromlottak; köhögök; s oly irtózatosszívdobogás és melllűktetés van rajtam, fojtó nehéz légzéssel: hogy csaknem megcsábúlok bele. Éjjel nem nyughatom; se jobb se bal oldalamon nem tudok feküdni, hanyatt is rosszúl; csak úgy fél-ülve kínlódom. Az erővesztetség s lankadság miatt alig bírok egy lépést tenni, az ideges izgatottságban kín egy perczig is ülni. Hallottál-e már ilyet? Bajos meglábolni ezt a historiát.

Engem az élethez kevés, de erős kötél láncczol, melynek szakadása nagy kín nélkül nem képzelhető, ezt lehet érteni. Szemrehányást nem ösmerek, lelkemet nem nyomja semmi súly, de nyomja *érzemet*; megcsalatra érzem magamat az élet vagy sors által. De hány ezeren s millió mondhatták már ezt el én előttem?!

Aztán, habent sua fata libelli, et — homines; az egész világ azt hiszi: hogy hypocondriában vagyok s bajom semmi vagy csekélység. Kazinczy Gábor jut itt eszembe, mindig mondtuk: *Gábor komédiázik*; mikor az országgyűlésen elszédült beszéd közben, azt.

mondák : *nagy komédiás* ; s mikor hírül hozták : hogy menjek hozzá, mert a végsőkben van : bosszúsággal léptem reggeli 9 órakor a szerkére ; s akkor nap este ki adta a lelkét szegény Gábor.

Mindent elkövettem, nem használ semmi ; szenvedek folyvást és szomorú gondolatok vannak velem, azt nem tagadom. De szokom is a gondolathoz : hogy a minnek jönni kell : eljön. A *fatum* ! melynek még az Istenek is alávetve voltak. Tehát resignatio !

Azért ha Bálint öcsénknek csakugyan elő kellene rántani a *Hozzád kiáltókat* : ¹ mondás nélkül is ösmeritek teendőiteket a *hátra-maradt* ² iránt. Erről legyen elég szóval és írva ennyi.

Bizony erősen szorítja az ország ! jubilate, jubilate ! pazarolják a drága magyar pénzt, önérzetet és becsületet. Majd meg fogják látni : hogy miért ? Engem, még jelen nyomorult állapotomban is bosszant ez a bolondéria.

Node elég lesz. Szívesen várlak s látlak bármikor jövendesz. Isten veled ! Hanva, febr. 8. 1866.

barátod
Tompa Mihály.

Külczim : Tisztelendő Orbán Ferencz ref. lelkes urnak. Ragályon.

50.

Tompa — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom !

Vettem szíves, meleg soraidat. Hozzon Isten bármikor. Nagyon derék lenne : ha érkezésed vagy érkezéstek akkor történnék véletlenül : midőn nyugodtabb perczeim vannak. Mert míg néha görcsös rohamaim *ájúlásba* mennek át : vannak *tűrhető* napjaim is. Adja Isten valósúltni hitedet ; hiszen még nincs is minden a legvégsőkön s az ember sokat kibír. Nil desperandum !

Csókollak a viszontlátásig !

Hanva, február 14. 1866

őszinte barátod
Tompa Mihály.

51.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes barátom !

Miután több hónap óta folyvást tartó pokoli szenvedéseim alatt bőséges alkalmam volt meggyőződni arról : hogy a mi (papok, felszentelt lelkek) kölcsönös barátságunk, szeretetünk és részvétünk melegében egy veréb-tojás se sülné meg : szinte elcsudálkozva ös-

¹ A ref. énekeskönyv XXVIII-ik zsoltárára czéloz, melyet némely vidéken temetések alkalmával is énekelnek.

² Feleségére czéloz, kiről már tudja, hogy nemsokára özvegyen fog maradni.

mértem kezed írására ; azonban a csomag nagysága s a *hivatalos* felirat, azonnal utba igazított.

Tehát édes barátom ! mindent megteszünk s eligazítunk a lehető legrövidebb idő alatt ; megfelelünk mindazon kérdésre, mely a lehetőség s tudhatlanság határába nem vág.

Sajnálom kínos és zaklatott életedet, bajoskodásodat, melyet *érettem* is viselsz. De hát látod ilyen az ember ! a magamforma, boldogság és öröm teljében úszó szerencse fia, könnyen megfelel-kezik az olyan szenvedő embertársáról, minő például te vagy.

Hanem azért Isten legyen veletek !

Hanva, febr. 18. 1866.

őszinte barátod

Tompa Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű tudós Szentpétery Sámuel ref. Lelkipásztor és Esperes urnak barátságos tisztelettel. Pelsűczön.

52.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Én Bécsbe készülök, de nem tudom : mikor indulhatok az idő miatt. Igen sokat szenvedek a szobában is a tavasz változó vajúdása között.

Bécsbe is kell tehát mennem, de a gyűlésről se szeretnék elmaradni, mert miután valószínű : hogy a jövő nyarat fődőkön kell eltöltenem s tán káplánom is változik, nagy baj lenne rám nézve *ott* nem lenni. Azért igen kérlek, hogy ápril. 17-énél előbbre ne tedd a gyűlést, különben is teheted azt mentül későbbre az e[gyház]m[egyei] határozat szerint ; kérésem hozzád s ha szükséges a segédgondnok úrhoz is szól.

Mint említém : tán Zárnoki is változik. Ebben a tárgyban, a *leghatározottabb négy szem közt* szólván veled : az én véleményem ez : Azt a szegény családos Simont kellene valahogy boldogítani ; kinek a rendes papságból történt kitolatását én mai napig se értem, ha csak úgy nem : hogy *áldozatnak* kellett lennie a közért.

Én, a Zárnoky előmenetelét is szívesen óhajtom, ő *hűség és becsületesség* tekintetében páratlan ember ; a papi hivatalt is érti minden csínja-bínjában ; helyén is lenne Kesziben, — de — de — mégis aligha a Perjesi életének folytatását nem érné meg vele az a nyomorúlt egyház. Ismétlem : hogy nem *hivatalosan*, hanem baráti bizalmassággal beszélek most veled s kérlek a legszigorúabban ehhez alkalmazkodni. Mit tudsz Putnok s Keszi felől ? mi a gondolatod ? légy szíves velem szintugy *bizalmasan* közölni.

Béki Putnokon nagyon megtetszett, a mint hallom ; s aligha fog a prätendensek közül egyik is sükerrel megmérkőzni vele. Helyesen, derék ifjú ember, helyét becsülettel s méltóan be fogja ott tölteni. Hanem, hogy ebben is őszinte legyek, látod milyen a világ,

a közvélemény, a szerencse vagy minek is nevezzem? ! az *idősebb érdemeiről* szó sincs. Nálunk elmúlt örökre az *előléptetés*, avançirozás ideje. Kit hova vett a sors és szerencse: ott vész holtig. Imé, (nem a jelen esetre, mert már idejét multa), ott van a zugogyi pap; ime (a jelen esetre) ott van Orbán; nem is emlékszik róla senki! — És e divatot emberi igyekezet meg nem változtathatja. Sors bona, nihil aliud! minden az életben.

No de, úgy gondolom elég lesz. Válaszodat, mentül bővebb válaszodat mindenekről szívesen várom s veszem. Hiába, mégis betegen is, érdekli az embert testületünk ügye, dolga, baja, változása, de azt hiszem: úgy is kell lenni: hogy érdekelje.

Mindketten mindnyájatokat szívesen ölelünk. Isten áldjon meg!
Hanva, mart 17. 1866.

őszinte barátod
Tompá Mihály.

U. i. Mikor is indulunk Gräfenbergbe?

53.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes barátom!

Görbe végű, fehér pálczám a szekeren maradt; kérlek viseld gondját, míg biztos alkalom által hazakerülhet. Isten áldjon meg benneteket, téged s kedveseidet.

Hanva sat.

barátod
T. M.

Külczim: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel esperes úrnak. Tornallya. — Pelsüczön.

[E levél, miután Szentpétery 1860—1866-ig volt esperes, ebből az időből való, a postabélyeg dátuma (5/5) szerint valamelyik év május 5-éről.]

54.

Tompa — Orbán Ferenczhez.

Édes barátim!

Megjártam Bécsset s haza jöttem betegebbe mint elmentem.

A nagy német Babillonból nem hoztam semmi vígasztalót. Bajom organicus, gyógyíthatlan, lethalis. Hypertrophia cordis. Szívtúltengés. Elveszésem csak idő kérdése. Moriendum est! Azonban ide vele; készen vagyok! Jertek, s lássátok meg magatok: hogy igazat mondok. Csudálatos az emberi lélek! mindenhez hozzáfoghatók.

Dr. Kovács Endre¹ hidegvíz-curát ajánl, azért ha még lehető

¹ Kovács Sebestény Endre budapesti orvos-sebész doktor, egyetemi tanár. † 1878.

lesz : az ünnepek után rögtön elutazom Schwarzenbergbe. Addig látogassatok meg.

Pesten két napot mulattam ; láttam életemben először, s valószínűleg utószor Deákot ; derék, egészséges, jó húspan lévő ember ; nyájas, kedves táblabírói modora van. —

Most dolgaimat rendezgetem ; sokat és sokféle írok ; ez némi szórakozottságot szerez s gondolataimat el-veri.

Lehet : hogy még most is azt mondják és mondjátok : hypochondria !

De hát Bálint öcsém, nem azok az egészséges gömbölyű betűk-e ezek, mint máskor ?

Tehát a viszontlátásra !

Hanva, majus 9. 1866.

igaz barátotok

Miska.

Külczim : Tisztelendő Orbán Ferencz ref. Lelkész úrnak. Ragályon.

55.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Igen köszönöm a madarakat, valamint, sőt méginkább a jó kívánságot ; rajtam már nem fog az áldás, nincs földje, melyben megfogadjon. Nem tudom mivel érdemlettem meg a sorstól ezt a korai földi martyrságot ?

Ugy volt, hogy már holnap, az az szerdán indulok a hidegvízre, de a mint látod a zordon idő miatt lehetetlen. Majd ha egészen megállapodik a természet, akkor meglátlak ; addig Isten legyen veled s veletek !

Hanva, majus 22. 1866.

igaz híved

Tompa Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Esperes és lelkész úrnak tisztelettel Pelsüczön.

56.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes barátom !

A pompás szőlőt megkaptam köszönettel, bár egy kicsit tán egyenesen is hajlottál a dolognak, midőn *nevemben megkérte* hogy *adasson számomra egy kis szőlőt*. Azonban már mindegy, rendén van.

Bizony csak szaporítsd a földi javakat, mert egy esperesnek már több dukál.

E kifejezésben, »Gyula az elküldést is magára vállalta«, némi értelmet sejtek, azonban az embernek mégis — mint illik — adtam 40 új krt. —

A szép őszi napok ugy-e? Hja! A dalnak vége van örökre, s igen fájdalmas még emlékezni is arra, hogy valaha énekeltem rólók. Az ős báját és szépségét nem érzem, csillogása, fénye: a szegek csillogásának tetszik a fekete koporsón. Ténnap este mult 10 éve: Kolozsvárt gr. Mikó Imre tartotta nevem estéjét házánál; ma reggel 10 éve egy szép nagy bokrétát kaptam néhány kolozsvári nőtől.¹ A bokréta itt van, de elszáradva, szín s illat nélkül! Életem képe!

Isten áldjon meg!

Hanva, sept. 29.

1866.

szerető barátod

Tompa Mihály.

57.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes barátom! Vettem leveledet, de általa némi scrupulusom, mely megvolt, nem szűnt meg. Nevezetesen:

Azt jól tudjuk: hogy mindig szívesen láttok, »éjjélkor hajnalkor«. De egyenes kérdésemre egyenes választ kellett volna adnod: hogy, *mikor mégy fiad látogatására?* Így a mi indulásunk is biztosabb volna. —

És a répa? hát hiszen hozzátok készülünk, miért hát a leküldés miatti aggodalom? És Pelsőczről *könnyebb* nekünk megkapni — ha nem mennénk is — mint Bejéből, mely nem esik az *rozsnyai héti vásáros útba*.

No de se baj azért! Jóra megyen mind ez végre is. Csak most már röviden ezekről tudósíts:

1. Mikor mégy — körülbelől — a szepességre?

2. Hát Szombatba?

3. A répát hol kerestessük: Bejében-e vagy Pelsőczön?

Ha ez a levél lábat kap, s szerencsésen jár: úgy még szombaton este megkaphatom a választ.

Csak *az égre nézzetek!* az az ha az idő engedi s elég kedvező lesz: mi elindulunk.

Addig is a jó Isten áldjon meg minnyájakokat.

Hanva, nov. 15. 1866.

igaz barátod

Tompa Mihály.

Külczim: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. Lelkipásztor úrnak szeretettel. Pelsőczön.

58.

Tompa — Szentpéteryhez.

Édes Sámuelem!

A sárga répát, teljes épségében s mennyiségében megkaptuk. Nagyon köszöni kedves nőd szívességét a feleségem, kit valóságos szomorúság vett elő: hogy a pelsőczyi búcsújárásból már aligha

¹ V. ö. Erdélyi Múzeum. 1903. 194., 195. lap.

lesz valami, a beállott tél miatt, mely nem arra való : hogy ő vagy én utazzunk. Légy szíves megírni az árát, hogy adandó alkalommal a zsákkal s köszönetünkkel együtt elküldhessük.

Minnyájakat, minnyájan szívesen üdvözlünk és ölelünk.

Hanva, nov. 20. 1866.

őszinte barátod

Tompa Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű *Szentpétery Sámuel* ref. Lelkipásztor urnak, barátságos tisztelettel. Pelsüczön.

59.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves barátom !

Ismered azt a kissé vaskos, de találó mondását a magyarnak :

Egy bolond százat csinál.

Igy jártam én. A *történet* Tornallyára vitt, mikor ott a huszárok átvonultak ; vendég voltam a más szekerén s nem mehettem akkor haza mikor akartam 's szerettem volna. Megis adtam az árát, mert öntudatlan állapotba estem a zajban s úgy vittek későn haza.

Ezen alkalmat használva : elkiáltja magát valami ostoba vagy legalább szeles ember a *Néplapban* : hogy már jobban vagyok ; utána a többi lap s végre a publicum. Én addig Jóbbal : *fájdalmaim miatt izzadok*. Nem satyrája ez a sorsnak ? s nem méltán boszantó ? Gratuláló leveleket kapok Pestről s másunnan, s minden levél feltörésekor idegrázkódás vesz elő. Még csak ez kellett !

A répát igen köszönjük s megbántás volna el nem fogadni ; hanem arról : hogy te inkább vagy nekem adósom, mint én neked : nincs semmi tudomásom s el nem fogadhatom.

A nagy-szótárral ¹ ne siess, nem egy két napra való az, s nem is úgy adtam ; ha el-jön a többi : azt is szívesen. Minden kifejtett nemzet nyelvének van ilyen szótára ; ez még hiányos, mert minden kezdet nehéz. Nem kertész se nem gazdaember a ki öszve-állítja, mert másképp nem hagyta volna ki a *karó-répát* s a *karó rágót* (ló). Sok hiányt fedeztem fel benne. De ez is jobb mint semmi. Bezzeg a mi traktuális és sup[er]intendentialis] jegyzőink *nem* onnan veszik az ilyen szókat : *beterjeszteni*, *beerősíteni*, *befejeelni* sat. Én is tudok ilyen szót egyet : *bezárni*, fiat applicatio.

Hozzon Isten, bizony kedves vendég leszesz sőt lesztek. Mi se mondtunk le végképp a tervről.

Szívesen ölelünk, csókolunk.

A zsák még itt van, nem vész el.

Hanva, dec. 4. 1866.

igaz barátod

Tompa Mihály.

Külczim : Nagytiszteletű *Szentpétery Sámuel* ref. Lelkipásztor urnak, barátságos tisztelettel. Pelsüczön.

¹ A Czuczor—Fogarasi-féle nagy szótár ez, melynek első kötete 1862-ben, 2-ik 1864-ben, 3-ik 1866-ban jelent meg Pesten.

60.

Tomba — Orbán Ferenczhez.

Édes Ferenczem !

Hát hogy vagy már? Én mindenkép a régiben. Most valami számár vidéki levelező lúddá tette a lapokat azon hírrel : hogy *már jobban vagyok*. Ennek az ellenkezője lévén igaz : bosszant és ingerel.

Én, néhány évvel ezelőtt, valami *Olvasó- s imakönyv-félt* kezdtem írni *nők számára*. A betegség félbe hagyatta velem ; most elővettem s nagy kínnal rendbe szedtem ; kevés hía volt már, egész czíme ez lenne

O O O

Elmélkedések, imák és fohások.

Nők számára írta

T. M.

Igen ám, de a három o o o helyére egy szó kellene *fő-czímu*l ; egy nem cifra, de eléggé költői, jellemző, keñetes, odaillő szó. Ezt nem talállok. Volt már eszemben : *Repkény, Kalász. Szövétnék. Kalauz. Zászló. Szivárvány. Viszhang. Pacsirta. Forrás. Vitorla. Tűkör. Sajka* sat. sat. De jobbat szeretnék, vagy ezekből a legjobbat.

Te nem írsz, de szívesen s passióval foglalkozol irodalommal. Kísértsd meg egy jó szót találni s küldd el mentül előbb.

Néhány barátomat most *egyszerre* megkérdem, megszavaztatom, döntsön a többség.

Hát az : hogy nem *protestáns, keresztyén* sat. nőnek írom : nem latitudinarismus-e ?

Isten áldjon meg. Semmi új. Nagy rendkívüli idő. Sorsunk elválík. Én nem várok semmit. *Egyetlen egy szót se váltanék tovább a némettel.*

Isten áldjon meg. Válaszolj.

Hanva, dec. 5. 1866.

barátod

Miska.

Külczim : Tisztelendő Orbán Ferencz ref. Lelkész urnak, barátilag. Ragályon.

61.

Tomba — Orbán Ferenczhez.

Édes Ferenczem !

Bezzeg az általad ajánlott szóval, az *Olajággal* ugyan küzdünk. Több, sok embert felszólítottam, mint Tégedet is, egyik egyet, másik mást ajánlott, de 12 közül nincs kettő, ki ugyanazon egyben találkozna. Ugyan hát más fontos, érdekel páros dologban, hogy volna megegyezés az emberek közt !? Bosszús és ingerült vagyok már e számár dolog miatt. A nyomás foly¹ s Czim nincs, a gyermek

¹ A nyomtatásra Szász Károly ügyelt fel, ki a Tompatól hozzá küldött címek (Nyugalom réve, Szövétnék, Olajág) közül az *Olajágat* választotta.

meg va, de keresztelve nincs. Mit csináltam az általad ajánlott szóból sat.: ide zárom e fél-makulaturát. Nem kell visszaküldeni.

Hogy vagy már? Szédülésed eddig remélem elmúlt. Én kínlódom folytonosan.

Isten áldjon meg!

Hanva febr. 1. 1867.

barátod

Miska.

[Ez az Orbánnak szóló néhány sor az *Olajág* sajtó alá készített 4r. alakú (30—23½ czm.) kéziratának nyolcz első leveléből álló füzetcske utolsó lapjára van írva. Az első lap alsó felén a cím (T. Orbán Ferencz ragályi ref. Lelkész urnak. Ragályon), a második lapon »A szédőnek« szóló utasítás (Az egyszer aláhúzott sorok és szavak dőlt — cursiv — betűvel, A kétszer aláhúzottak ritkítva szedendők. A szerző.) olvasható. Ez után következnek: az *Olajág* czimlapjának szövege (3. lap), a »Nőmnek« cz. ajánlás (5—11. lap) s az »Elmélkedések és fohászok«-ból az »Olajág« cz. költemény. E kézirat szövege s a nyomtatott szöveg (az 1903-iki, 6-ik kiadás volt előttem) között a következő eltéréseket találtam: Az ajánlás 6-ik versszakának 2-ik sorában a kéziratban, a *csilla-púlni* szó helyén *csendesülni*; a 7-ik versszak 1-ső sorában az *elveszett* helyén *vesztve van*; az »Olajág« cz. költemény 1-ső versszakának 4-ik sorában a *világgal* szó helyén *magaddal*; ugyanott a 2-ik versszak 3-ik sora (*Érezd a köny s próbáltatás becsét*) helyett »Értsd a köny, a próbáltatás becsét« áll.]

62.

Tompa — Szentpéteryhez.

Kedves Sámuelem!

Régen nem láttuk egymást; most is sebtében kell érintkeznem veled.

Lénárdfalván lakik pár év óta egy régebben Magyarországra származott schweizi reformata nevelő nő. Most férjhez megy egy szintugy helveta nyelvmesterhez. Keresztlevelét elhozta Helvecziából, a † levélben *N. Julia áll*; ő pedig évek óta *Adelnek* hívatja s írja magát. Ez különös és gyanús előttem; gyanúmat táplálja azon körülmény, hogy a † levélbeli *Julia* 26 éves, az itteni *Adél* pedig sokkal idősebbnek látszik.

Mit tennél? Én nem akarom se kihirdetni, se megesketni őket, míg hiteles okmányokkal sat. nem lesz a dolog jobban felvilágosítva. De minő okmánynyal? honnan? Itt senki se ösmeri a nő születését, gyermekkorát. Gondolkozzál s válaszolj rögtön: mit cselekednél?

Én folyvást a régiben vagyok. Isten áldjon meg benneteket!

Hanva, febr. 28. 1867.

igaz barátod

Tompa Mihály.

Külczim: Nagytiszteletű Szentpétery Sámuel ref. lelkész urnak. Pelsüczön.

63.

Tomba — Orbán Ferenczhez.

Édes barátom !

• Igazad van a levélben mondottakat értve.

Csak egyet : Igen bosszant : hogy azokat a fontos megjegyzéseket, miket az *Olajágról* tettél, nem lelem. Kérlek szedd össze gondolataidat s írd le még egyszer ha lehet az akkori hűséggel.

Én igen rosszúl vagyok ; jó volna, ha eljönnél, mert félek : hogy el találsz késni. Ugy is csak pár órára, mert a társaságot se bírom.

Hanva mart. [1867.]

barátod
Miska.

Majomi hogy van ?

[E levél czímzése hiányzik ugyan, de tartalmából bizonyos, hogy Orbán Ferenczhez írta. A levél kuszált írásából is látszik, hogy a költő igen rosszúl lehetett, mikor e sorokat papírra vetette. A keltezésnél az év és nap kiírása elmaradt.]

HARSÁNYI ISTVÁN.

KÖNYVISMERTETÉS.

A magyar irodalom története 1900-ig. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. Az Athenaeum Műveltség könyvtára 682 I. 298 szöveggéppel, 4 színes és 54 fekete műmelléklettel. 1913. Ára 24 K.

Mikor a kiadótársulat az üzletileg is kitűnően bevált Műveltség Könyvtárának programját szétküldte, abban azt olvashattuk, hogy a magyar irodalomtörténetet tartalmazó kötet megírására sikerült Széchy Károlyt megnyernie. Csak sajnálnunk lehet, hogy a Széchy halála miatt ez a terv nem valósulhatott meg. Sajnálunk kell, de nem azért, mintha Ferenczi Zoltán hivatottsága, tudománya, írói kiválósága a Széchyénél kisebb volna. Igen jól tudjuk, hogy Ferenczi művei különösen a stílus könnyebbsége, az előadás egyenletesebb volta által a Széchyé fölött állanak a nélkül, hogy tartalmasságban alul maradnának. És mégis jobban szerettük volna, hogy a kiadóczég első terve valósuljon meg, mert kaptunk volna végre egy egységes szempontú, elejétől végéig teljesen egybevágó felfogással írott teljes irodalomtörténetet. Úgy a vállalat célja, mint a feladat fontossága megérdemelte volna, hogy bármelyik hivatott tudósunk teljes becsvágygyal egész erejét odaadja e célnak. A társaságnak pedig, melynek a vállalat dús bevételeket hoz, egyenesen kötelessége lett volna egy erre vállalkozó hivatott tudós munkáját kellően honorálni.

Hanem most már bele kell nyugodnunk, hogy a mindenképen kedvező alkalom egy egységes szempontú, összefüggő és befejezett irodalomtörténeti mű megírására újra elmúlt a nélkül, hogy a várt mű megvalósult volna. Egyelőre meg kell elégednünk a Pintér-féle művel, a mely a maga nemében kiváló és megbecsülhetetlen kézikönyv, de még ma is töredéknek mondható s elsősorban *szakkörök* számára készült. Meg kell elégednünk a Horváth Cyrill régi magyar irodalomtörténetével, a mely a tudományos eredményeket a nagyközönség előtt is élvezetes formában tárja föl s így kiválóan alkalmas arra, hogy az irodalom közönségét növelje, ízlését, felfogását tisztítsa, de a mely mű ismét csak töredék. S irodalmunknak épen csak arról a szakaszairól szól, a melyik iránt a dolog természeténél fogva kevesebb az érdeklődés, a melyikben a publikum legkevésbé talál a mai élettel élénken kapcsolódó érzelmi világot vagy gondolati tartalmat. Érdekes curiosum az a régi, az ősi irodalom számára,

a melyet legjobb esetben a meg nem értés jóakarató sajnálkozásával olvas el. S meg kell elégednünk a képes irodalomtörténettel, a mely szintén egyik kiemelkedő mozzanata a magyar irodalomtörténet tudományának fejlődésében, de melyben sokféle írói felfogás és így nem egy egyenetlenség is jut kifejezésre, a melyek értéke között ismét csak a szakember tud eligazodni.

Mindazonáltal tagadhatatlan, hogy ez a legújabb nagy magyar irodalomtörténet jelent haladást is, a cél felé való közeledést. A szerkesztő és íróársak eleve tisztában lehettek, hogy munkásságuk gyümölcse az ú. n. műveit magyar társadalomnak, az irodalomtörténet iránt érdeklődő nagyközönségnek van szánva. Ehhez képest szabályozhatták mondanivalóikat úgy, hogy a tisztázott és elfogadott eredményeket világos nyelven közölve az érdeklődést mélyíthessék, esetleg új érdeklődéseket keltsenek. A jó értelemben vett népszerűsítés egységes szempontja lebegett szemök előtt s ebből kell a kész művet is megítélnünk. Ilyen világosan kialakult egységes szempont a Képes irodalomtörténet munkatársai elé az akkori viszonyok között korlátul odaállítható még nem volt. Haladást jelent e mű továbbá azért is, mert ez egységes szemponton belül utoljára is csak négyféle egyéniség nyilatkozik meg. Ennyi lévén a munkatársak száma, miután a Simonyi cikke egészen a nyelvtudomány keretébe esik.

Ám a szempont egysége ellenére is feltűnik a munkatársak egyéni felfogása s az ebből származó egyenetlenségek sorozata. Tudjuk, hogy az ellenmondó részek összhangzásba hozatala a szerkesztők feladata volna. Mi azonban e tekintetben csak helyeseltetjük a szerkesztői szabadelvűséget, a mely a dolgot úgy hagyja, a hogy van, nem fekteti Prokrustes ágyába. Mert végre is a legerélyesebb szerkesztői kéz se ad kezességet, hogy sikerül azokat elenyésztetnie.

Nem habozunk kimondani, hogy a négy munkatárs közül *Pintér Jenő* oldotta meg feladatát a legsikeresebben, szinte teljes sikerrel. *Pintér* írta meg a régi magyar irodalomtörténeti részt a reformáció koráig s aztán 1664-től Széchenyi fellépteig. *Pintér*nek valamennyi dolgozatát jellemzi az alapos tárgyi ismeret, stílusának eredeti színe: a kifejezések szabatossága, a mely sententiosus mondatokba, majdnem apodiktikus jellegű tételekbe szűrődik át. E műben különös gondot fordított mondanivalóira. Sehol semmi terjengősség, mindenütt a tisztázott eredmények szabatos feltüntetése. Ezenkívül nála vehető leginkább észre, hogy egy perczre se tévesztette szem elől a közönséget, melynek ír. Aprólékos, a fejlődés menetére hatást nem gyakorló tényeket, controversiákat, műveket és írókat egyáltalán fel sem említ. Nem adatokkal, dátumokkal akarja kielégíteni olvasóját, hanem a fejlődés menetének nagy, de igen határozottan kiemelkedő vonásokban való vázolásával akarja az érdeklődést mélyíteni. Inkább szűkszavúságra törekszik, mint terjengősségre. Részünkről csak helyeselni tudjuk eljárását, bár nem egy helyt tartózkodása túlzott. Így pl. *Barcsay Ábrahámnak* és *Döbrentei Gábornak* csak a neve fordul elő. Pedig kivált a *Döbrentei* pályája s irodalmunk

fejlődésében jelentékeny szerepe megérdemelte volna, hogy több is fel legyen róla jegyezve, mint az, hogy Csokonait rozsdás ízlésűnek tartotta. De ismételjük, Pintér kiváló gonddal s szerény véleményünk szerint teljes sikerrel oldotta meg feladatát.

Kardos Albert a reformáció és részben az ellenreformáció irodalmának történetét írta meg. Nagyjában hasonlít eljárása a Pintéréhez. Stílusa világos, bár nem oly egyéni és hosszadalmasabb is. Tárgyát, a kort alaposan ismeri, de ismereteinek közlésében nem tud annyira tartózkodó lenni; aprólékosabb, részletezőbb. Vannak nem eléggé szabatos tételei is. (Konstantinápoly partjain 792.; Sylvestert joggal tekinthetjük úgy, mint némi részben e nagy költőnk — Balassi — úttörőjét 870. l., ez elfogultság és megvetés ellen — a virágénekekről van szó — támad fel Balassa 112. l.) Kérdés, hogy vajjon nem jobb lett volna az idézeteket és a felsorolt műveket kivétel nélkül a mai helyesírás szerint közölni, de az már nem lehet vitás, hogy a régi irodalom művelőinek csak a családi nevét fel kell említeni (86. l.) helytelen. A felosztás is igen erőszakolt. A II. fejezet címe: *vallásos irodalom*, a harmadiké lyrai költészet. Ebben az első alcím ismét a *vallási lyra*. Jól tudjuk, hogy e felosztás az elfogadott. Ámde vajjon e kor vallásos *lyrája* nem ugyanazon szellemi szükségletből és irányzathoz fakad, mint a vallásos *irodalom* termékei? E kettőt tehát így elkülöníteni indokolatlan. Egyáltalán helyén való volna, ha irodalmunk valamennyi termékét azon szempontok szerint osztályoznánk, hogy mikor és mely műveket hozott létre tisztán irodalmi ízlés és cél és melyeket a vallási és politikai szempont. Ezek az észrevételek azonban a Kardos-dolgozatának derékságát a maga egészében nem érintik. A célnak megfelelően, jól alkotott ő is.

Endrődi írta meg irodalmunk történetét Széchenyi felléptétől a kiegyezésig. E mű voltaképpen újranyomása Endrődi egy régebbi s a fenti cím alatt eredetileg a párizsi világkiállítás alkalmából készült s idegeneknek is szánt művének. Endrődi tagadta meg a legkevésbé egyéniségét, s az ő művéhez fér a legtöbb kritika. *Műve nem történet, hanem lyrai szónoklat*. Nem a tárgyalt kor irodalmának főbb vezérgondolatait, személyeit, a fejlődés menetének ismeretét kapjuk e részben, hanem azt, hogy mi az Endrődi egyéni felfogása e kor íróiról és irodalmáról. Részemről legmélyebb tisztelettel és kíváncsisággal vagyok az iránt, hogy mint gondolkozik Endrődi a tárgyalt kor irodalmáról. Endrődi van olyan előkelő szellem, hogy véleménymondása mindenkit érdekeljen. Ámde e helyen mégis célravezetőbb és az irodalmi érdeklődésre gyümölcsözőbb hatású lett volna, ha a tények és személyek az ő túlságosan egyéni és sokszor különös megvilágítása helyett tárgyilagosabb köntösben jelennek meg. Endrődi a tényeket ismertnek veszi, pedig épen a tények ismertetése lett volna feladata. Az ismert tények fölé állva lyrizál, vitatkozik, kicsinyít, nagyít korlátlanul csapongva phantasiájával. E közben csak úgy hemzseg a sok képtelen mondás. Pl. (A Karthausi) minden szerkezeti hibája mellett is jelentősebb értékű, mint akár-

hány jobban megépített elbeszélés, egyszerűen azért, *mert lángelme munkája*. 399. l. Ez nem komoly indokolás; ezzel a logikával Katona valamennyi kísérlete jóvá alakul át, hisz azok is egy lángelme alkotásai volnának! Ilyen indokolás ma már jobb fajta vidéki újság vezércikkeiben se fordul elő. Egyébiránt ez a lángelme igen jól kezelhető valami. Az író geniusa egy ideig lángelme. Egyszerre aztán hóborrtá vagy más ilyesmivé süllyed alá, mihelyt Endrődinek, a történetírónak, szüksége van rá. Gyakran szerepel magyarázó elvként a szerencse is. Szerencse segíti az eposok divatjának kimúlását, de a Szigligeti játszadozását is. Néha azonban a szerencsétlenség is szerepel, legalább közvetve. Így pl. a Teleki József műve azért maradt töredék, mert a szerző is, mint a tudósok gyakran, elszámította életét. Petőfiről, Aranyról, Jókairól írott cikke csupa phrasis. Nem sokkal jobb a Kemény Zsigmondról szóló sem. E fejezet címe: a magyar Balsac. Ismeretlent akar magyarázni egy még kevésbé ismeretessel. Címei rébuszzerűek, mert sokszor erőszakoltak, mesterkéltek. (Hulló csillagok, Külön utakon.) Vajda Jánost kelleténél többre becsüli, B. Bajza Lenkénél, Laukánál csak a születési évet jegyzi föl, Baksay műfordításait nem említi. Mindent egybevéve, az Endrődi kidolgozta rész a leggyengébb e kötetben. Szempontját elfelejtí, módszere nem történeti, állításai, tételei nem egyszerű hatásos retorikai fogásnak bizonyulnak. *Ebben* a gyűjteményes vállalatban, *ebben a kötetben* kár volt újranyomtatni. Ez a dolgozat nem alkalmas arra, hogy az irodalmi élet jelenségeit, a fejlődés általános ismeretét a nagyközönség előtt világosan láttassa. De ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy az Endrődi munkájának nincs meg a maga értéke. A szerző egyénisége, felfogásának eredetisége, a tárgyalásnak magához kapcsoló lelkessége érdekes olvasmányyná teszi művét. Szempontjainak újszerűsége a tények újabb meg újabb átvizsgálására sarkalhatja a szakembert. Tárgyszeretete, lelkesedése folyton érezteti, hogy mily nagy szellemi kincsünk e kor irodalma. De a vitakozni látszó állandó lyrai hang nem annyira a tudásnak, az állandó kultúrkincsnek a növelésére alkalmas, mint érzelmi motívumok felkeltésére. Pedig e gyűjteményes vállalat, maga ez a kötet is ismeretközlésre, a tudományos eredmények tárgyilagos közlésére van hivatva.

Irodalmunk történetét a kiegyezéstől 1900-ig a szerkesztő, *Ferenczi Zoltán* írta meg. Érthető, bár nem okvetetlenül indokolt is, hogy éppen ez a rész volt kitéve a napilapokban a legélesebb kritikának. Bizonyos, hogy megírni is ez a rész a legnehezebb. A mai irodalom anyaga gazdag változatosságot, az értékelésben nagy tarkaságot mutat. A Ferenczi műve első kísérlet a mai irodalom rendszeres, kimerítő ismertetésére nézve. Ily körülmények között teljesnek lenni, hogy senki ki ne maradjon, hogy az értékelés igazságos és arányos legyen egészen a kifogástalanságig: még a Ferenczi tárgyilagos és gyakorlatban is derekasan megedzett látókörében is nagyon nehéz, a lehetetlenséggel határos feladat. A maga nemében első

kísérletnek az elsőségen kívül nagy érdeméül tudható be a teljességre való törekvés és a vezető irányzatok kellő megvilágítása. Ferenczi ismerteti az egyes költői csoportokra jellemző ízlést, ez ízlés okait s aztán a csoportba tartozó egyes írókat. A jelentősebbek életrajzi adatainak és műveinek felsorolása után aesthetikai értékelést, jellemzést is olvashatunk. A ma irodalmáról lévén szó, az összeállítást kiki gyarapíthatja, ha hiányosnak találja, annyi névvel, a mennyit éppen szükségesnek tart. De azt kénytelen lesz mindenki elismerni, hogy ennél jobbat a jelen viszonyok között adni senki sem tudott volna. Részünkről inkább túlságos jóindulatot tapasztaltunk összeállításában, mint szigorú kritikát. Nem annyira azt sajnáljuk, a ki kimaradt, mint inkább azt, hogy többen jutottak be a kelleténél — a költők közül. Viszont a tudomány művelőivel szemben kelleténél szűkszavúbb. Így pl. Böhm Károlyról, a magyar philosophiai tudománynak erről a legnagyobb művelőjéről csak annyi, vagy kevesebb mondanivalója van, mint valami harmad- vagy negyedrangú verselőről. Szádeczky Lajosnak, Veress Endrének még a neve se fordul elő (hogy másokat ne említsünk).

Ha végigtekintünk az itt felsorolt írókon, kik a maguk idejében is csak kis körben gyakoroltak vagy gyakorolnak hatást: megállapítható, hogy ez az utolsó korszak sokkal kegyelmesebb volt irántuk, mint a régebbiek. Döbrenteinek — mint említők — csak pusztán a neve fordul elő. Pedig vajjon hány itt méltatott író vagy költő értéke mérhető össze az ő történeti értékével? Vajon egy Szamota István, Thury József vagy Kuun Géza gróf irodalomtörténeti értékéig mikor fognak, egyáltalán fognak-e felemelkedni a Kálnoki Izidorok, Krudy Gyulák és Tábori Róbertek? Pedig a három előbbinek még a nevével se találkozunk, ellenben az utóbbiak több soros méltatást, sőt arcképük közlését is kiérdemelték. Hányan maradtak így ki igazságtalanul a régi irodalom művelői közül! Helyesebben: hányan jutottak be igazságtalanul a mai írók közül a régiek rovására. Bizonyos, hogy ez utolsó rész értékelése sokkal lanyhább, sokkal elnézőbb, mint az előbbieké. Az 1900-as évszám be nem tartása is okoz egyenetlenséget. Hisz a Berzeviczy 1913-ban megjelent tanulmányaira is történik utalás. Ha ez így van, ugyancsak helyén való lett volna Molnár Ferencz és Lengyel Menyhért színműveinek bármily rövid elemzése is.

Midőn tehát legnagyobb elismeréssel emeljük ki, hogy Ferenczi a tárgyalt korszakról az adott viszonyok között a lehető legjobb összeállítást nyújtotta: szükséges hangsúlyoznunk azt is, hogy az egyes írók értékelésében nem tapasztalható az a magas mérték, a mit a régebbieknél alkalmaztak a szerzők. Pedig talán mégis az a magas mérték a méltóbb. Meggyőződésünk szerint az itt méltatott költők tekintélyes száma egyszerűen történeti adalékká fog törpülni s mint ilyen csak a kutató szakembert fogja egykor érdekelni. A magyar műveltségnek csak történeti adata s nem élő és haló szellemi ereje rejlik műveikben.

DR. KRISTÓF GYÖRGY.

REPERTORIUM.

- Antal Sándor.* A trondhjemi herczeg kíséretében. — *Ism. Carpaccio.* Hét 3. sz.
Bagyó János. Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja. 1913. —
Ism. Halász Imre. Irodalomtört. 288—290. l.
Bakkay Béla. Irodalmunk nőalakjai. Szatmár és Vid. 4—6. sz.
Balázs Béla. Misztériumok. 1913. — *Ism. Vasár. Ujs.* 13. sz.
Barabás Ábel. Petőfi és a vallás problémája. Pesti Napló 71. sz.
Bayer József. A Szózat megzenésítése 1843-ban. Budapest. Szemle 153. köt.
 337—346. l.
Berzeviczy Albert. Bárány Eötvös József mint kulturpolitikus. Budapest.
 Szemle 154. köt. 161—177. l.
Birkás Géza. Még egyszer a Toldi-mondáról. Ethnogr. 82—84. l.
Bod Károly. A Szilágyi és Hajmási mondához. Philol. Közl. 288—290. l.
Bókay János ifj. Bohóczsipka. *Ism. Vasár. Ujs.* 17. sz.
Császár Elemér. Jelentés az 1912-iki Vojnits-jutalomról. Akad. Ért.
 148—157. l.
Császár Elemér. Ányos Pál. — *Ism. jns. Budapest. Szemle* 153. köt. 488—
 491. l. — *Vértessy Jenő.* Századok 139—142. l.
Császár Elemér. Katona Lajos. 1912. — *Ism. Weber Arthur.* Irodalomtört.
 293. l.
Csergő Hugó. Jókai hátrahagyott témái, Érdekes Ujs. 1. sz.
Czóbel Ernő. Greguss és a 48-as forradalom. Szabadgondolat 1. és 4. sz.
Darvas János. A »Szép Ilonka« keletkezése. Phil. Közl. 290—292. l.
Décsi Lajos. Egy elveszett magyar verses Boccaccio-novella. Irodalom-
 tört. 257—259. l.
Dornyay Béla. Adatok Tata-Tóváros irodalomtörténetéhez. Tata-Tóvárosi
 Hiradó 13. és köv. sz.
Dudék János dr. Pázmány Péter fejlődése. 1913. — *Ism. Cz. Kath.*
 Szemle 586. l.
Dus László. Szigligeti Edéről. Tiszántúl 80. sz.
Elek Arthúr. Álarcszomenet. — *Ism. Vasár. Ujs.* 13. sz. — Hét 21. sz.
Erdélyi Lajos. Kriza mesemondásához. Ethnogr. 55—57. l.
Feleky Géza. Könyvek, képek, évek. — *Ism. Jean Preux.* Hét 6. sz.
Feleky László. Széchenyi István mint városatya és polgármesterjelölt.
 Pesti Hírl. 82. sz.
Ferenczi Zoltán. Jelentés az 1911-ik évi Vojnits-jutalomról. Akad. Ért.
 137—147. l.
Ferenczi Zoltán. Magyar irodalomtörténet. Szerk. — *Ism. Glatz Ernő.*
 Századok 381—385. l. r. Pest. Lloyd 123. sz.
Gyöngyösi László. Gyöngyösi István közpályája. Urania 4. sz.
Gyulai Pál. Bírálatok 1912. — *Ism. Papp Ferencz.* Philol. Közl.
 341—343. l.
Hajnik Miklós. Rejtelmes mesék. 1912. — *Ism. nő.* Budapest. Szemle 154.
 köt. 317—319. l.
Harsányi István. A Rákóczi-könyvtár és katalógusa. Könyvszemle 17—28. l.

- Harsányi István.* Pótlékok Kazinczy Ferencz eredeti műveinek kimutatásához. Akad. Ért. 180 l.
- Harsányi István.* Kazinczy Ferencz eddig ismeretlen fordításai. Irodalomtört. 285—287. l.
- Horger Antal.* Kriza székely népmeséiről. Ethnogr. 53—55. l. — Sebestyén Gyula. Kriza újabban megvádolt mesemondása. II. o. 57. l.
- Horváth János.* Petőfi fogadtatása az irodalomban. Budapest. Szemle 153. köt. 434—464. l.
- Imre Sándor.* Széchenyi és a magyar nevelés jövője. M. Társ.-tud. Szemle 1—20. l.
- Jeszenszky Károly.* Mátyás király halála. Régi magyar ének. Vasár. Ujs. 12. sz.
- Kardos Albert.* Csokonai és Rousseau. Debrecz. Prot. Lap 7—9. sz.
- Kardos Lajos.* A Bolond Istók I. éneke mint önéletrajz. Philol. Közl. 361—363. l.
- Kardos Lajos.* Arany János színészi pályája és a Bolond Istók. Irodalomtört. 276—280. l.
- Kéki Lajos.* Gárdonyi Géza történeti regényköltészete. Élet 14. sz.
- Király György.* Mikes Kelemen levélformája. Irodalomtört. 260—271. l.
- Kneffel Béla.* Petőfi Sándor (Emlékezések.) Magy. Vendéglős 5—6. sz. (Külön is megjelent. 8-r. 15 l.)
- Köbor Tamás.* Furcsa tragédiák. — Ism. Carpaccio. Hét 4. sz.
- Koszlóányi Dezső.* Kiss József. Hét 12. sz.
- Madarász Flóris dr.* Az új magyar drámák. Budapest. Hírl. 71. sz.
- Mikszáth Kálmán* egy ifjúkori levele. Vasár. Ujs. 12. sz.
- Molnár István.* Neked kedves. Ism. Dr. Kürthy Menyhért. M. Kultúra 245—247. l.
- Morvay Győző.* Szemere Bertalan és Lord Byron. A Cél 223—227. l.
- Négyesy László.* Árpád-kori compositio. Budapest. Szemle 154. köt. 188—201. l.
- Papp Ferencz.* B. Kemény Zsigmond Nagyenyeden. Budapest. Szemle 154. köt. 90—108. 239—270. l.
- Papp Ferencz.* B. Kemény Zsigmond ifjúkora. Phil. Közl. 297—304. l.
- Pauler Ákos.* Széchenyi István társadalmi erkölcstana. Magy. Társ.-tud. Szemle 3. sz.
- Perényi József dr.* Jánosi Gusztáv. 1912. — Ism. Alszegehy Zsolt. Phil. Közl. 272. l.
- Peterdi Andor* válogatott versei. 1913. — Ism. Vasár. Ujs. 14. sz.
- Pintér Jenő.* A magyar irodalom története Bessenyei fellépésétől Kazinczy haláláig. Ism. Vasár. Ujs. 15. sz.
- Pollák Miksa.* Tompa Mihály és a biblia. 1912. — Ism. Sz. Protest. Szemle 207—209. l. — Rubinyi Mózes. Egyenlőség 7. sz.
- Salgó Sándor.* Tinódi Lantos Sebestyén szülőhelye. Pesti Hírl. 52. sz.
- Sebestyén Gyula dr.* A váci Énekes Gyűjtemény. Ethnogr. 104—114. l.
- Sik Sándor.* A belülvalók mecse. — Ism. dr. Tordai Ányos. M. Kultúra 50 l.
- Szász Károly, legifj.* Gyulai Pál ifjúkorából. Erd. Múz. 1. sz.
- Széchenyi eszmévilága.* 1912. — Ism. Viszota Gyula Budapest. Szemle 154. köt. 310—314. l. — Závodszy Levente. Irodalomtört. 290 l.
- Szegedy Rezső.* A »Béla király és Bankó leánya« forrása. Budapest. Szemle 153. köt. 404—422. l.
- Szemere György.* A két jómadár. — Ism. Dr. Kürthy Menyhért. M. Kultúra 245—247. l.
- Szinnyei Ferencz.* Jósika humoros életképei. Irodalomtört. 272—275. l.
- Toma István.* A zenélő óra. — Ism. Dr. Bangha Béla. M. Kultúra 103. l.
- Tóth Ede* leveleiből. Közl. Pap Károly. Uránia 60—62. l.
- Trócsányi Zoltán dr.* Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításának 1612. oppenheimi kiadásáról. Könyvszemle 13—16. l.

Troszler József. Vajda Péter és a német romanticizmus. Philol. Közl. 247—255. 304—316. 1.

Túróczi-Troszler, dr. József. Graf Stefan Széchenyi und Fürst v. Pückler-Muskau. (Sechs bisher unveröffentlichte Briefe des Grafen Stefan Széchenyi.) P. Lloyd 71. sz.

Vas Gereben levele Pompéry Jánoshoz. Bécs 1846. aug. 27. Budap. Hirl. 89. sz. 26. 1.

Vértessy Jenő. Kisfaludy Károly verse a székely néprománczok közt. Ethnogr. 58. 1. — Sebestyén Gyula. Gyulai Pál tévedései. U. o. 59—61. 1.

Viszola Gyula. Jelentés gr. Széchenyi István naplójának kiadásáról. Akad. Értes. 204—209. 1.

Wertner Mór dr. Adalékok Toldi Miklós életrajzához. Akad. Értes. 172—180. 1. — *n.* megjegyzése. Irodalomtört. 315—318. 1.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.